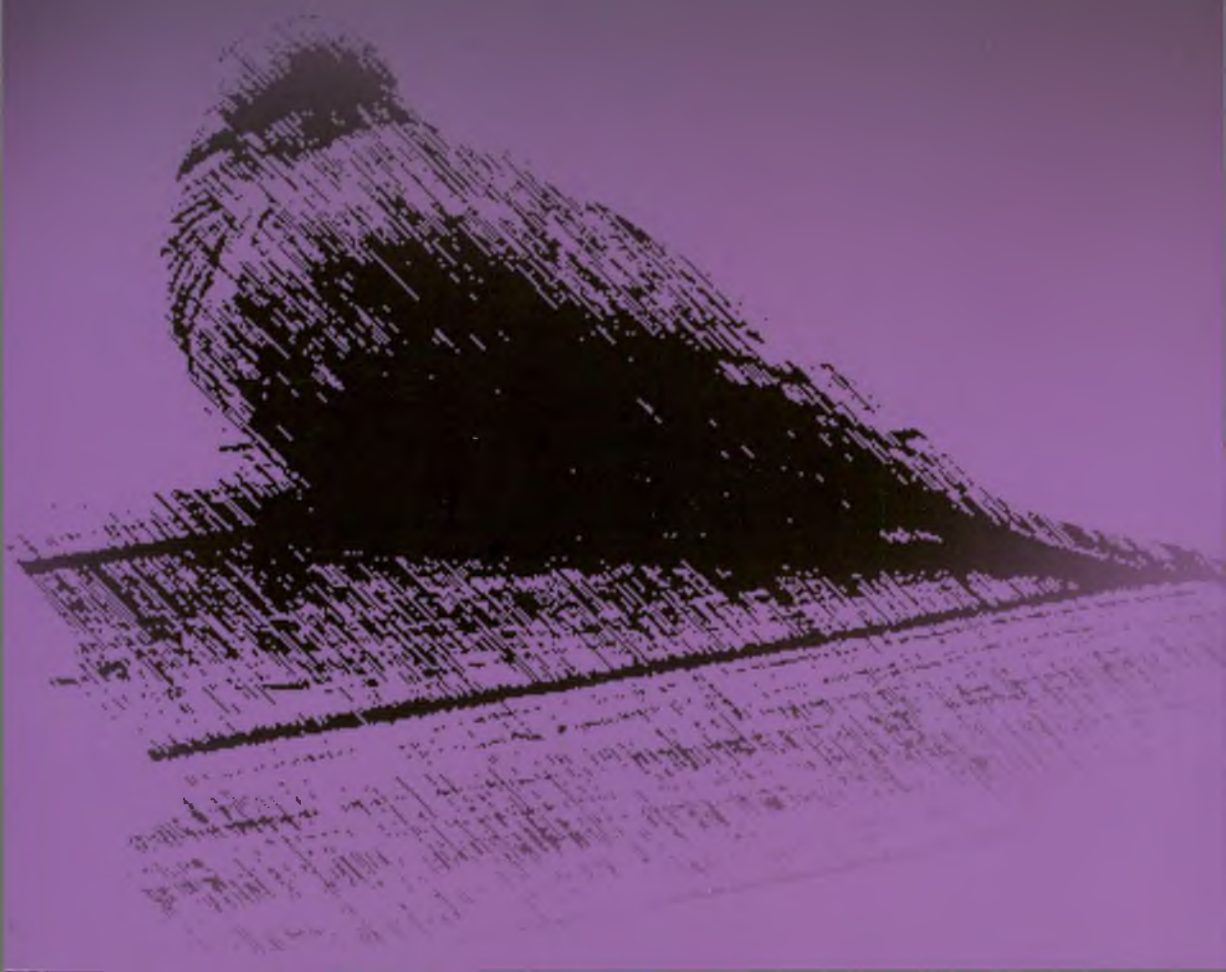

כמו יונה פצועה

סיפורי חיים של נשים מוכות זקנות

טובה בנד וינטרשטיין

כמו יונה פצוצה סיפורי חיים של נשים מוכות זקנות

טובה בנד וינטרשטיין

האגודה לתכנון ולמיתוח שירותים למען הזקן בישראל (עיר)
נוסדה על ידי ג'וינט-מלבי"ן ונתמכת על-ידי ממשלת ישראל וביוניט ישראל

Like a Wounded Pigeon
Life Stories of Elderly Abused Women

Tova Band-Winterstein Ph.D

הוועדה להוצאה לאור ותקשורת, אשל:

פרופ' חוה גולנדר

שמואל באר

מרים בר גיורא

פרופ' יצחק בריק

בן ציון כרם

פרופ' ארנולד רוזין

ורה שלום

טוביה מנדלסון, מרכז הוועדה

עריכה: אלישבע מאי

עיצוב והדפסה: ארט פלוס

מזכירות ותיאום הפקה: סימונה דוד

הבאה לדפוס: חני הראל

ניהול הפקה והוצאה לאור: טוביה מנדלסון

מס' קטלוגי: 212834

ISBN: 978-965-7073-54-4

© כל הזכויות שמורות לאשל, האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים

למען הזקן מיסודם של ג'וינט ישראל וממשלת ישראל

www.eshelnet.org.il

הודפס בירושלים, תשס"ח 2008

לזיכרה של אחותי אילה, ז"ל
שסיפור חייה תם אך לא נשלם

"כדי להגיע שמה,
להגיע למקום שהנך, להגיע ממקום שאינך,
עליך ללכת בדרך שאין בה שיכרון-חושים."

ת.ס. אליוט, East Coker, ארבעה קוורטסים
מאנגלית: אסתר כספי, הוצאת המעורר, 1999

"אני ככה פצועה כמו יונה פצועה, זה לא
חיים, מה שאני עוברת, סתם בלי חשק, בלי
שום טעם, אפילו אם יהיה בסדר, אני כבר
גמורה. הבדיקות בסדר, אין לי כלום, אישה
חולה בלי מחלה..."

מסעודה, בת 67

תוכן העניינים

תודות | 9

פתח דבר | 11

מבוא | 13

החיים כסיפור | 16

פרק 1: התבוננות רפלקטיבית: נשים מוכות זקנות

סיפור חייה של מלכה – המלכה שידעה לצאת מהארון | 21

פרק 2: להיות אישה – להיות חוקרת: עיצוב מרחבי חשיבה ועשייה אישיים

להשמיע את קולן | 37

פרק 3: בדידות כמצב קיומי במעגלי החיים

מבוא | 43

ילדות בצל בדידות | 43

בדידות במעגל הזוגיות | 48

אימהות ובדידות | 62

בדידות במעגלים החברתיים | 75

פרק 4: חרטה כמעצבת חשבון חיים

מבוא | 81

איך זה שנשארתי כל כך הרבה שנים? | 81

חשבון נפש: האם היה שווה להישאר כל כך הרבה שנים? | 91

העצמי בחשבון הנפש | 101

פרק 5: המְתנה – סיפור מסע בזמן

מבוא | 113

המְתנה לעתיד טוב יותר?! | 113

אשליות ומשאלות לב | 116

חידלון | 118

פרק 6: להיות אנדרטה חיה לסבל – זיכרון אישי וקולקטיבי

מבוא | 123

לזכור? לשכוח? לסלוח? | 123

התרסה מול נחמה | 126

להזדקן באלימות – צוואה חיה | 128

פרק 7: נשים מוכות זקנות: סגירת מעגל

סיפור חייה של מסעודה – "כמו יונה פצועה" | 137

פרק 8: משמעותה של הזדקנות בצל אלימות אינטימית

פסיפס מסכם: מסע ההזדקנות בצל אלימות אינטימית | 155

השלכות מקצועיות | 165

עקרונות טיפוליים | 167

נשים עם פנים... אחרית דבר | 169

מקורות | 172

ספר זה בא לעולם בראש ובראשונה הודות לנשים היקרות שנתנו בי את אמונן ופתחו בפניי את ליבן ונפשן. אני נושאת כל אחת מהן כזיכרון אישי צרוב ומיוחד.

תודה מיוחדת למנחה חבר, איש יקר, פרופ' צבי אייזיקוביץ אשר ידע להעניק מנסיונו האישי העשיר, ללוות אותי כ"מענטש", באופן חם ואנושי ולאפשר לי להיות חוקרת בזכות עצמי.

לאחרונים החביבים, זר תודות לילדיי האהובים - שלי וגיל, על התמיכה וההבנה ועל כך שידעתם לקבל ולאהוב את השינויים בחיינו המשותפים. אין כמוכם.

9780

התעללות בזקנים והזנחתם הוכרה כבעיה חברתית רק בסוף שנות השמונים של המאה ה-20, בעקבות התגברות המודעות לתופעת האלימות במשפחה. רק בשנים האחרונות המחקר בתחום היה לתחום מחקרי נפרד. בשנת 2001 הקימה אשל וועדה לבדיקת תופעת ההתעללות בזקנים והזנחתם, בעקבותיה בוצע סקר ארצי על התעללות והזנחה של זקנים בישראל. תוצאות הסקר שנערך על ידי המרכז לחקר הזיקנה באוניברסיטת חיפה בשיתוף אשל והמוסד לביטוח לאומי פורסמו בשנת 2005. המודעות הציבורית, וזו של אנשי המקצוע, לחומרת התופעה ולממדיה בחברה הישראלית גברה, והצורך ביצירת כלים מגוונים ויעילים להתמודד עם התופעה נעשה דחוף והכרחי. אחרי סדרה של פרסומים העוסקים בהיבטים כמו זיהוי ההתעללות לסוגיה ודרכים למניעתה, אנו גאים להביא בפני הקוראים – אנשי מקצוע, סטודנטים, מטפלים, בני משפחה וכלל הציבור – מסמך נוסף, מעמיק, נוקב ומטלטל. בהתמקדותה בסיפורן האישי של קבוצת נשים זקנות שחוו מסכת מרה של התעללות והזנחה, עושה ד"ר טובה וינטרשטיין מאוניברסיטת חיפה תיקון צנוע וחשוב בספרה, בעצם ההתמקדות בנשים זקנות. "נשים זקנות זכו למעט תשומת לב על ידי החברה, למרות הדומיננטיות המספרית שלהן," כותבת המחברת במבוא לספרה ומוסיפה כי "האופן שבו החברה בחרה להתייחס אל הנשים הזקנות ולבעיותיהן משקף שילוב של מיתוסים, דעות קדומות וסוציאליזציה שנשים אלו הפנימו ומושפעות מהן באופן חזק." המחברת מצטטת את מחקרו של גרנר מ-1999 שקבע בין השאר כי מנשים זקנות "נמנע מרחב הביטוי האישי, התרבותי והציבורי, שהביא לפיחות בערכה של האשה הזקנה עד כדי התעלמות ממנה". מחקרה של ד"ר טובה וינטרשטיין והספר שאשל מוציאה לאור הם עוד ביטוי למאמץ לבלום את הפיחות הזה במעמדה של האישה הזקנה וליותר מזה: הספר הוא האמצעי שלנו להמשיך לחשוף, להילחם ולא לחסוך מאמץ כדי לשים קץ לסבלן של נשים שהן זקנות, מוכות, מוזנחות, למודות סבל והשפלה.

פרופ' יצחק בריק
מנכ"ל אשל

מבוא

נשים זקנות זכו למעט מאוד תשומת לב על ידי החברה, למרות הדומיננטיות המספרית שלהן (Healey, 1994). האופן שבו החברה בחרה להתייחס אל הנשים הזקנות ולבעיותיהן משקף שילוב של מיתוסים, דעות קדומות וסוציאליזציה שנשים אלו הפנימו ומושפעות מהם באופן חזק. כך נמנע מהן מרחב הביטוי האישי, התרבותי והציבורי, שהביא לפיחות בערכה של האישה הזקנה עד כדי התעלמות ממנה (Garner, 1999). גם בתוך הזרם הפמיניסטי, נשים זקנות שהיו מעוניינות שקולן יישמע, מצאו עצמן קורבנות לסוציאליזציה גרונטו-פובית. למרות הנוכחות הדמוגרפית של נשים בשלב זה של החיים, גם הגרונטולוגיה נמנעה מאבחנה מגדרית ומנקיטת פעולה אקטיבית למען אוכלוסיית הנשים הזקנות כקבוצה ייחודית (Reinharz, 1986).

שני הכוחות המרכזיים המעצבים את השוליות החברתית של נשים זקנות והופכים אותן לישות בלתי נראית הם האיג'יזם והסקסיזם (ageism and sexism). האיג'יזם - גילנות - הוא תהליך שיטתי חברתי של סטייה ואפליה של אנשים בשל גילם (Lewis & Butler, 1972). מקורו בשינויים בסדר החברתי ובפיחות שחל במעמדו של הזקן ובחשיבותו כבעל כישורי ידע מצטברים בחברות קפיטליסטיות (Arber & Ginn, 1991). האיג'יזם רואה את הגיל כמנבא יכולות אינטלקטואליות, התנהגות חברתית, גישות וסגנון חיים, מצב פיזיולוגי והיכולת לעבוד וליצור (Laslett, 1989; Parker, 1982). התוצאה היא חשיבה סטריאוטיפית שלילית, הבאה לידי ביטוי ביחס עוין של החברה כלפי זקנים. מסרים אלה נלמדים ומאמצים גם על ידי קבוצת הגיל המיוחסת, בבחינת נבואה המגשימה את עצמה (Itzin, 1984).

האיג'יזם אינו משפיע על נשים וגברים באופן שווה, שכן עבור נשים הוא משולב גם בגישות סקסיסטיות. מבחינה היסטורית, דעות קדומות ודימויים שליליים כלפי נשים נעוצים עוד במעבר מחברה מטריארכלית של העולם העתיק לחברה פטריארכלית. הם מבטאים תהליך דינמי מתמשך של אלימות גברית ושימוש בה כאמצעי שליטה בנשים בחברה הפטריארכלית.

יתרה מכך, נשים זקנות שימשו שעיר לעזאזל להשלכת שנאת נשים עליהן וייחסו להן כוחות הרס, רוע, כישוף ומפלצתיות (Arber & Ginn, 1991). גם בחברה המודרנית המערבית, נשים זקנות מצטיירות בתרבות הפופולרית, במעשיות ובסיפורי ילדים, כדמויות זוחות ושפלות, כחורשות רע; הן מצטיירות כמלכות רעות וכמכשפות מפחידות. הגישות כלפיהן מבטאות יחס של ביטול, פטרוניות, בוז ועוינות (Harrison, 1983). דיאן גארנר (Garner, 1999) טוענת, שהייתה התעלמות חברתית שיטתית מנשים זקנות. הן הורחקו מהזרם המרכזי של החיים היצרניים, נשפטו במושגים של כישלון תפקודי, בודדו מחום אנושי ומגירווי אינטלקטואלי, הושמו בבתי אבות ויעדו לסניליות, ליחס של חוסר כבוד וחוסר התחשבות. הרחקתן והפיכתן לבלתי נראות, על אף נוכחותן הדמוגרפית, נועדה למנוע התעמתות עם המיתוסים הפטריארכליים. לפי החוקרת, עימות כזה מחייב נקיטת עמדה בין בחירה בחיים בעלי משמעות עבור נשים זקנות לבין האפשרות השנייה - לתת להן למות בכאב.

השילוב של איג'זם וסקסיזם בא לידי ביטוי ביצירת סטנדרט כפול של זיקנה. לדוגמה, נשים בניגוד לגברים, נתפסות כזקנות עוד בטרם הגיעו לגיל הכרונולוגי. יתרה מכך, הזדקנות האישה פוגעת באטרקטיביות הפיזית שלה והיא עוברת מהערכה סקסיסטית חיובית במחצית חייה הראשונה להערכה סקסיסטית שלילית. כמו כן, התפיסה הרווחת היא, שתפקידן ה"יצרני" של הנשים הזקנות הסתיים, וכך גם יכולתן להתמודד בחברה ולדאוג לזכויותיהן כנשים עצמאיות (Arber & Ginn, 1991; Vinton, 1999). אי השוויון והקיפוח המתמשך בתעסוקת נשים לאורך מהלך החיים, בהכנסה ובקידום מקצועי תורם לנחיתותן החומרית. כל אלה מובילים לירידה בהערכה החברתית כלפיהן והופכים אותן לפגיעות יותר.

התייחסות חברתית זו באה לידי ביטוי גם בנטייה להזניח את תחום האלימות האינטימית כלפי נשים זקנות. מקורה של הזנחה זו בהנחה, כי רוב מקרי האלימות במשפחה הם בקרב זוגות צעירים יותר, ואילו אלימות בין בני זוג זקנים היא שולית, אם בכלל. עם זאת, מחקרים בתחום האלימות במשפחה מוכיחים, שאלימות בין בני זוג אכן קיימת בכל גיל ונשים מוכות צעירות עלולות לחיות חיים שלמים באלימות ולהזדקן עמה (Vinton, 1999).

הספרות הגרונטולוגית לא ייחדה מקום נפרד לנושא ולא ראתה בנשים אלו קבוצה ייחודית ומובחנת במגוון אופני ההתעללות בזיקנה ואף התעלמה מסוגיית המגדר ויחסי הכוח, המסבירה אלימות כלפי נשים צעירות (Aronson, 1996; Thornewell, & Williams, 1995; Vinton, 1992; Whittaker, 1996). כך קרה, שבמשך שנים תופעה זו הייתה בבחינת "שטח נשכח" בתחום האלימות במשפחה (Harris, 1996). לאחרונה, קיימת מגמה גוברת והולכת של חוקרים, המנסים להבין נשים זקנות הסובלות מהתעללות בהווה גם בהקשר למערכת המשפחתית ולהסביר מציאות זו על רקע יחסי אלימות אינטימית בעבר (Schaffer, 1999; Brownell, 2002; Buchbinder & Wintersrein, 2003; Zink, Regan, Jacobson & Pabst, 2003; Montminy, 2005; Winterstein & Eisikovits, 2005; Zink, Jacobson, Pabst, Regan & Fisher, 2006; וינטרשטיין, 2006). במשך שנים רבות, קבוצת נשים זו נדחקה לשולי ההתייחסות החברתית והמקצועית והן הפכו במידה רבה לנוכחות-נפקדות (Seaver, 1996). עליהן להשלים עם האלימות ולהמשיך ולחיות בצילה, דבר הממלכד אותן בזוגיות אלימה. יתרה מזאת, כל שינוי במובן של עזיבת בן הזוג או דאגה לרווחה הנפשית שלהן נתפס, בגילן, כשבירת טאבו וכבגידה בציווי החברתי המכתיב להן לדאוג לבעל ולטפל בו, גם אם הוא אלים (Cauffield, Moye & Travis, 1999). לא די בכך שאכן הייתה התעלמות מנשים אלו, הרי שכאשר ניסו לאפיין את הדינמיקה של ההתעללות הן תוארו כקורבנות טיפוסיים, כתלותיות, כשביריות וכסובלות ממוגבלות פיזיות ו/או מנטליות (Aitken & Griffin, 1996; Penhale, 1999). גישה זו חיזקה ושיחזרה מחדש סטריאוטיפים מגדריים מובנים, אשר כוונו בעיקר כלפי נשים זקנות הסובלות מאלימות של בן זוגן.

העובדה שנשים אלו "נפלו בין הכיסאות" במשך השנים (Wiehe, 1998) נובעת מכך, שהחברה אינה מסוגלת להחליט לגבי האופן שבו יחסי הגומלין בין זיקנה ואלימות משתלבים בבחינת דמות ורקע. כלומר, האם יש להבין את הזיקנה כ"דמות" על "רקע" האלימות, או שהאלימות היא ה"דמות" והזיקנה היא ה"רקע"? האם יש להתייחס לאישה מוכה זקנה כאישה מוכה או כאישה זקנה? (Vinton, 1991; 1999; 2001).

החיים כסיפור

סיפורי חיים מעוגנים בגישה הנרטיבית אשר שמה דגש על אפיון האדם כמייצר סיפורים, על הבניית עולמו הקוגניטיבי כמערכת של סיפורים ועל ראיית סיפור החיים האישי כדרך להגדרת העצמי או הזהות האישית. בתהליך זה, האדם גוזר משמעות ובונה את חייו סביב משמעויות אלו (ליבלר, זילבר ותובל-משיח, 1995) הגרונטולוגיה הנרטיבית מאפשרת להבין את הזיקנה "מבפנים", כפי שהיא נחוות ומבוטאת בסיפורי חיים של אנשים זקנים. (McAdams, 1998) הזקנים מביאים את המציאות הסובייקטיבית שלהם, הכוללת את האירועים ההיסטוריים עצמם ואת החוויות והשלכותיהן על חייהם, ובאמצעותם יוצרים תהליך הבניה מחודש (Kenyon, Ruth & Mader, 2001).

בה בעת, גישת הפמיניזם הגרונטולוגי היא להעצים נשים זקנות באמצעות השמעת הנרטיב האישי שלהן, ולמקם מחדש את הכתיבה האוטוביוגרפית ממרחב אישי-פנימי למרחב תרבותי-ציבורי (Kamler & Feldman, 1995). כלומר, החומרים והמשאבים העולים מסיפורי החיים של הנשים מאפשרים מבט מעמיק ואינטגרטיבי על מהלך החיים שלהן; מהלך המאגד עולם תוכן עשיר של מחשבות, רגשות והתנסויות, המשקפים תהליכים אישיים, בין-אישיים וחברתיים, המסייעים להבנה ולהבניית מציאות חייהן בזיקנתן (Pratt & Fiese, 2004). דרך הסיפור אפשר להבחין באופן שבו החוויות והתובנות של הנשים נבנות על פני ממדים של זמן, יחסים עם הסביבה ומאורעות, נקשרים אלה באלה ומבנים משמעות בהקשר של זמן ומקום. במילים אחרות, פעולת המשמעות נותנת תוכן ליחסים של הנשים עם סביבתן ועם הווייתן בזיקנה (Bruner, 1986). הנשים המוכות הזקנות מספרות את סיפורן כפי שהן חיות אותו, בצורה כנה, אותנטית ושלמה. סיפורים מדוברים אלו מפורשים לא במונחים של נכון או לא נכון, אלא כמאגר אישי ואנושי (Sarbin, 1988). חשיבות סיפורי החיים של נשים אלו היא בכך, שבאמצעותם הן יכולות לראות את חייהן בבהירות, להבין הקשרים, להגיע למסקנות, ליצור סדר, רצף ומשמעות ולהעניק לעצמן

תחושת זהות. זאת, כתוצאה של אינטגרציה בין חוויות העבר, דאגות ההווה והשאיפות לעתיד (Bruner, 1986; McAdams, 2001)

סיפורי החיים המובאים בספר מתבססים על מסורת חקירה איכותנית-פנומנולוגית, שמטרתה להאיר בראייה הוליסטית את התופעה הנחקרת, כשהחוקר האיכותני מעורב ומנסה לפרש את התופעה במונחי ייחוס משמעות ל"חוויה החיה" (lived experience) שאנשים חווים (Denzin, 1983; Creswell, 1998; Padgett, 1998). בהקשר זה, תיאור החוויות הסובייקטיביות של נשים מוכות זקנות מאפשר הבנה עמוקה יותר של הנשים שרואיינו ושל תפיסותיהן ומפתח את החופש להבנות משמעות למציאות ולסיפור חייהן (Lincoln & Guba, 1985).

לצורך כתיבת הספר רואיינו 20 נשים מוכות זקנות, אשר פנו ללשכות לשירותים חברתיים בחיפה וליחידה לטיפול באלומות כלפי קשישים הפועלת בחיפה. כמו כן, הנשים השתתפו בקבוצה טיפולית במרכז לטיפול ולמניעת אלימות במשפחה בחיפה. גילן נע בין 60 ל-82, חלקן חיו עם בן זוגן האלים ואחרות חיו בנפרד, אך לא התגרשו. רובן ככולן עלו לארץ מארצות תפוצה שונות, כמו: רוסיה, יוגוסלביה, רומניה, מרוקו, טוניסיה ועיראק. שתיים מתוכן היו דתיות, כמחציתן הגדירו עצמן כמסורתיות והשאר חילוניות. לכל הנשים, להוציא אחת, היו ילדים (בין ילד אחד ל-10 ילדים) ונכדים. כולן פנסיונריות בהווה, כשבעברן חלקן היו בעלות מקצוע במגוון תחומי עיסוק, כמו: ספרות, סיעוד, הוראה, טכנאות רנטגן, מזכירות, מכירות וטיפול בילדים ואילו האחרות, עקרות בית או שעסקו בעבודה לא מקצועית של משק בית.

ניתוח סיפורי החיים של הנשים המוכות הזקנות מעלה עולם חיים מיוחד, שיש בו גם פרספקטיבה של גיל וגם ניסיון מצטבר, ארוך שנים, במערכת יחסים אלימה. את הסיפור של הנשים ניתן להבין בהקשר בין-אישי וחברתי כאחד. דהיינו, הסיפור עוסק בחוויה הזוגית, הוא נטוע בזמן, בתרבות ובחברה מסוימת. ניתוח תוכן הראיונות של כל אחת מהן מאפשר איסוף מערך מיוחד של תובנות על הזדקנות באלומות, שהן בבחינת ה"חיים כסיפור". כלומר, לא רק שיש לכל אחת מהן סיפור חיים, אלא כל אחת מהן היא סיפור בפני עצמו.

מטרתו של ספר זה, המבוסס, כאמור, על מחקר איכותני-פנומנולוגי, להוסיף נדבך להבנה רטרוספקטיבית של המשמעות שנשים מוכות זקנות נותנות לחיים באלימות אינטימית, ארוכת שנים, וההזדקנות עמה, כמוטיב מרכזי בחוויה הקיומית שלהן. הספר עוסק הן בתוצאות השליליות של האלימות על נשים זקנות ובאופן שאלימות רבת שנים מטביעה את חותמה על החוויה הקיומית ועל תחומי חייהן של הנשים, והן באופני ההתמודדות המאפשרים לנשים לשרוד בתנאים קשים ופוגעניים.

אני מקווה שעצם קיומו של ספר זה יהיה צעד קטן, אך משמעותי, בקירוב נשים אלו לזרם המרכזי של החברה ובכך יסייע להתגבר על סטריאוטיפים מקובלים. כמו כן, תקוותי, כי הידע שיופק מהספר יסייע לאנשי מקצוע שונים, העוסקים בתחומי זיקנה ואלימות אינטימית כלפי נשים, להבין את תופעת הנשים המוכות הזקנות ולפתח גישות התערבות מתאימות.

טובה בנד וינרשטיין

פרק 1

התבוננות רפלקטיבית:
נשים מוכות זקנות

סיפור חייה של מלכה - המלכה שידעה "לצאת מהארון"

ריחו של הבורקס הטורקי החם עוד ממלא את הדירה הקטנה, המסודרת בקפידה ונקייה להפליא. בדלת ניצבת אישה נמוכת קומה, חיוך עצוב-שמה על פניה. פנים חרושות קמטים, עם כתמי פיגמנטציה על העור, שהם תוצאה של גיל ותרופות. וכמו בכל מפגש, גם הפעם אנו פונות למטבח, שם כבר ערוך ומוכן השולחן. אני מקלפת לאטי את הביצה הקשה, זורה עליה מלת, נוגסת בבורקס הפריך, שותה תה חם, ומקשיבה לסיפור חייה של מלכה. את מלכה פגשתי באוגוסט 1999. לראשונה בחייה, התלוננה במשטרה, וכך היא פותחת את סיפורה:

50 שנה עברו, הפסדתי את כל החיים שלי. מה ראיתי פה? עשה ממני מפגרת, אף פעם לא הוציא אותי לשום מקום. כשהייתי צריכה לקנות משהו לילדים או לי ביקשתי ממנו כסף והייתי חייבת להביא קבלות. אין לי חברות, אין לי משפחה בארץ. הוא לא רוצה שהילדים שלי יכנסו לבית. בגלל השיתוק, אני קצת הולכת ככה לא ישר, אז הוא הולך אחריי, מחקה אותי, קורא לי ה'צולעת', ה'משותקת'. במקום שיכאב לו מה שקרה לי, הוא צוחק עליי. אני אישה זקנה, אין לי כוח יותר לסבול מכות.

ציטוט זה שופך אור על מסכת ארוכה ורבת שנים של אלימות מתמשכת מצד בן זוגה של מלכה. וכך, בגיל 75, כשהיא רואה את עצמה כאישה חולה, נכה וזקנה, התחילה מלכה במסע אישי של יציאה ממעגל האלימות אל החופש. והיא ממשיכה:

אני אישה זקנה, עברתי אירוע מוחי, שני ניתוחי לב פתוח, סובלת מלחץ דם גבוה. 'זונה זקנה' - ככה הוא קורא לי. אמרתי לו: 'אם נמאס לך ממני קח לך בחורה צעירה, כמו שאתה אומר ותעזוב אותי...' חודש אחרי הנישואין שלי, כשכבר הייתי בהיריון, הוא הרביץ לי. אימא שלי עמדה שם ואמרה לי: 'תהיי סבלנית כלפיו, תטפלי בו יפה והכול יסתדר...'

מלכה נולדה בטורקיה. כמו יהודים רבים אחרים, בימי מלחמת העולם הראשונה, משפחתה של אימה עברה מרוסיה לאיסטנבול. הם שכרו דירה בבית שבו התגוררה משפחתו של אביה. אימה, שהייתה אישה יפה, כבשה את לבו של אביה, הוא התאהב בה והם נישאו. נולדה מלכה, הבכורה, ובעקבותיה נולדו שני אחיה. הימים היו ימי משבר בטורקיה. האימפריה קרסה, מלחמת העולם השנייה בפתח והמצב הכלכלי הלך והידרדר. אביה, שהיה בעל חנות טכסטיל, התכתב עם דודה והחליט לנסות את מזלו מעבר לים. הוא נסע לאמריקה ועקבותיו נעלמו. אימה נשארה עם שלושה ילדים קטנטנים, כשמלכה, הבכורה, בת שלוש. על מנת להתפרנס, נאלצה האם למכור רכוש שהיה ברשותה. כשנגמר הכסף, יצאה לעבוד והקימה מפעל קטן לנעליים. לימים, אחיה של מלכה הפכו את העסק למשגשג. הסבתא היא זו שדאגה למשק הבית ולגידול הילדים. שתי הנשים האמיצות האלו נשאו בעול הפרנסה, שלא יחסר דבר, שלא יורגש חסרונו של האב. כעבור שנים, התגלה האב בפרו. הוא נמצא מת ברחובות, מחוסר כל, מכור לטיפה המרה, וכך נהרסה הפנטזיה של מלכה להפגיש את אימה ואביה בארץ. אימה של מלכה לא התחתנה שוב, ובגיל 45 נפטרה מדום לב: "אני כמו אימא שלי, היא כל הזמן קיוותה שיבוא. היה לי גם המזל של אימא שלי, שתינו סבלנו."

לכאורה, שתי נשים אלו שונות בדרכי ההתמודדות שלהן עם מצוקות החיים. אך זהות גורל משותפת מאחדת אותן סביב המשמעות שמלכה בוחרת להעניק לשתייהן - חיים של סבל מחד, ותקווה מאידך.

אבן דרך בחייה של מלכה הייתה העלייה לארץ במסגרת עליית הנוער. היא נשלחה לקיבוץ כפר גלעדי, שם במסגרת החדשה היו לה חיים טובים. היא שרה, רקדה, החלה ללמוד עברית, וכפי שהיא מעידה על עצמה: "הייתי אחרת לגמרי, היה לי מדריך בקיבוץ שמאוד אהב אותי." תקופת האושר חלפה במהרה בהחלטה שהתקבלה בהתייעצות משותפת עם הדודה בחיפה, שם הוחלט שהמסגרת החופשית והמתפקרת אינה מתאימה לחינוך המסורתי והשמרני של הבית. מלכה הועברה לחיפה לבית דודתה. תוך זמן קצר שודכה ליצחק, בחור יוצא סלוניקי. את התנהגותו האלימה הסבירה מלכה בכך, שהיה חסר משפחה, לא למד, לא קיבל אהבה של בית, בא

ממשפחה פשוטה, ומגיל צעיר נאלץ לצאת לעבודה. מניסיון החיים המצטבר שלה, בדיעבד, היא אומרת את המתבקש עבורה ועבור נשים אחרות:

משידוכים אסור להתחתן, בשידוכים נשרפת הבחורה, איך אני נשרפתי... תוך חודשיים מיום השידוך נערכה החתונה, וככה נגמר הטוב, לא הכרתי אותו כמו בן אדם, יצאנו כמה פעמים, על המקום רצה להתחתן, לא עזב אותי במנוחה שעה אחת, תפס אותי בבת אחת. זה היה כתוב לי שאני אסבול כל החיים שלי... ובכל זאת, הוא היה הבחור הראשון שלי ואהבתי אותו, זה לא סתם, אני הייתי אתו מגיל 19. הוא היה בשבילי הכול, אימא ואבא. עשיתי הכול בשבילו, עם כל הרע שהיה לי, טיפלתי בו כמו בילד קטן, עשיתי ממנו בן אדם... המזל הרע שלי שמהלילה הראשון נשארתי בהיריון...

מלכה נותנת ביטוי ליחס ולתחושות האמביוולנטיות כלפי בן זוגה, המלווים אותה לאורך כל סיפור חייה. מלכה ויצחק הביאו לעולם שלושה בנים. כיום, הם אנשים בוגרים. אברהם, בן 50, מתגורר בארצות הברית ועוסק במסחר; ראובן, בן 46, חי באנגליה, רופא במקצועו; יעקב, בן 40, חי בישראל ועובד כאח באחד המפעלים בארץ.

מלכה נכנסה לחיי ואני לחייה במסגרת כניסתי לתפקידי החדש כמרכזת היחידה לטיפול ולמניעת אלימות כלפי קשישים. באחד הימים, התקבל דיווח על תלונה שהגישה במשטרה אישה בת 75 נגד בעלה. הבעל הורחק מיידית מהבית. הגעתי אל מלכה ומצאתי אותה לבדה בביתה, בוכה ומיוסרת, לא יודעת מה לעשות ובמצב נפשי קשה מאוד. היא הסבירה את פנייתה למשטרה, שבאה בעקבות ביקורם בארץ של הבנים החיים בחו"ל. יצחק סירב לקבלם בביתם ולאחר ריב וגידופים היא נסעה לבנה הצעיר על מנת לפגוש אותם. כששבה מהנסיעה ביקשה מהם להתלוות אליה ולעלות לביתם, מתוך ידיעה שהוא לא נמצא בבית. היא אירחה אותם בשתייה ובכיבוד קל ולאחר מכן מיהרה לרופא בקופת החולים הקרובה. בינתיים, יצחק הקדים וחזר לביתם עוד בטרם היא שבה. הוא הבחין בכוסות שבכיוור, וכשנכנסה קידם את פניה בשני אגרופים בסנטרה. מיד ציווה עליה להכין לו אוכל. משסירבה, המשיך להכותה ולדחוף אותה. היא משחזרת את אותם רגעים ומספרת: אני כבר גמרת, אין לי כוח. אני לא צריכה לדאוג כבר לילדים שלי,

כי הם כבר גדלו, יש להם משפחה, הם מסודרים... כאילו מישהו בא ואמר לי, 'מלכה, תתקשרי' (למשטרה), כאילו מישהו לקח את היד שלי ושם אותה על הטלפון, את תאמיני לי? ככה הייתי. והוא יושב על ידי וחושב שאני עושה קונצ'ים עוד פעם. תמיד אחרי ריב הייתי כאילו קוראת למשטרה, אבל לא הייתי קוראת למשטרה. הוא חשב שאני עושה את אותו דבר, אבל הפעם זה היה באמת נכון.

באותה נשימה היא ממשיכה:

ועכשיו הוא בבית מלון. הוא התקשר ואמר שהמצב שלו גרוע ועכשיו אני לא יודעת מה לעשות. אני לא אישה רעה, אני אישה רחמנית, אם עושים לי משהו אני אומרת 'יאללה הוא בחור, הוא עצבני, הוא עשה לי את זה...'

היא מוסיפה להסביר ולבטא את מצוקתה:

עכשיו באו לי הדברים האלה (המכות) בלב, על הלב. בשביל זה התקשרתי למשטרה. חשבתי, חשבתי: על מה הוא הרביץ לי, לא היה בשביל מה... אני מרחמת עליו שהוא סובל, יש לו משפחה, אבל אין לו אף אחד.

50 שנה של אלימות ושתיקה הסתיימו עבורה. לאחר שמשימתה כאם הושלמה, היא מרשה לעצמה לחשוף את הסוד ומתארת את החוויה של לקרוא למשטרה כלא נתונה בשליטתה.

צעדיה הראשונים של מלכה בדרך אל החופש היו מהוססים, כבדים ומלווים בכאב ובסבל קיומיים. היא הרבתה לבכות, בכי מתייפח, שבעקבותיו גררה את עצמה לשירותים, הביאה נייר וניגבה ללא הפסק דמעות של 50 שנה. הרחקתו של יצחק מהבית השאירה חלל גדול בחייה והותירה אותה בכאוס רגשי כבד. היא נעה בין תקווה, רחמים כלפיו ורחמים עצמיים, בלבול, אשמה, בושה, הצטדקויות, געגועים ובדידות:

עם כל הרע שעשה לי, אני מרחמת עליו. אולי אני טיפשה ומפגרת, כי הוא לא מרחם עליי. אני עכשיו בבית לבד, אני לא מפחדת להיות לבד, בכל זאת הצל שלו, היה מישהו בבית, הוא היה יודע להיות שמח ולשיר ואחרי שעה אומר משהו ומיד מתחיל לצעוק. אין לו שום דבר טוב, אבל הוא לא פושע. אין לו לב רע, הוא בן אדם חולה,

כועס, צועק ואחר כך מתנצל, מתבק אותי ואומר 'את מותק שלי, וזה היה סוגר אצלי את הכול. היה קונה הכול לבית, אבל היה קשה לי עם המכות, הן הרגו אותי. אם היה חסר לו משהו, אני מבינה. אבל לא חסר לו כלום, הייתי בבית כמו עבדה (שפחה), ועכשיו אני בן אדם, לא מתגעגעת לשום דבר, רק מרחמת עליו, כואב לי הלב בשבילו. משהו אצלו לא בסדר, בן אדם חולה, אני מוכנה ללכת אתו לטיפול, העיקר שיהיה שלום בית ונוכל לחיות עוד כמה שנים. זה לא קל 50 שנה להיות ביחד עם כל הרעש...

הטלטלה הרגשית נמשכה והתעצמה בכל מפגש ומגע מתוכנן או אקראי שנוצר בין מלכה ויצחק בבית המשפט, בקופת חולים ובשיחות טלפון. כשראתה אותו, היא התעצבה ותיארה כמה הוא נראה גרוע, לא מחליף בגדים, איך בבית היה "כמו מלך". היא הכינה לו תמיד בגדים נקיים ומגוהצים "ועכשיו הוא ברחובות, ובשיחות הטלפון הוא מדבר לא יפה, כמו איזה שיכור. הקול שלו לא בסדר." ובמשך כל הזמן, המצפון והדאגה מייסרים אותה על כך שהוא זרוק ברחובות בגיל הזה, עם קוצב הלב שלו והשושנה ברגל, שהייתה מופיעה כל שנה והיא טיפלה בה ובו במסירות. ככל שהתארכה שהותו מחוץ לבית כך הוא החל להפעיל עליה לחץ, באמצעות שיחות טלפון. ניסה לשכנע אותה שיחזור הביתה, ללא הליכה לטיפול נפשי כפי שהתנתה; הבטיח שלא ירביץ לה יותר, ויהיה בסדר; סיפר לה כמה הוא סובל, הלין על כך שאין היא שואלת מי מכבס את בגדיו; ניסה לשכנע שאין לה כל סיבה לפחד ממנו "מה, אני פושע? רוצח?"; התלונן על כך שהוא נאלץ להיות במלון מסריח ולאכול במסעדת פועלים. רוצה לבוא הביתה, "רק לנוח כמה שעות במיטה שלי ולחזור לבית המלון... נהיית כזאת עקשנית. אחרי ריב תמיד היית נרגעת ועכשיו לא, את לא מתגעגעת? את לא אוהבת אותי? את לא מרחמת עליי?...". וכשדברי הנועם והאומללות לא הואילו והיא המשיכה להתעקש על טיפול, התחיל לקלל, לגדף, להעליב, לאיים ולפגוע. סיפר לה, שהוא רוצה לעזוב את הבית, שיש לו מישהי והוא רוצה להתחתן איתה, מאשים אותה, "הרבצתי לך כבר יותר חזק ולא הזמנת משטרה". פקד עליה, שהיא תצא מהבית והוא יחזור, כי הבית שלו. הוא החל לבזבז את כל הכספים שחסכו במשך שנים רבות. הוציא את סכומי הפנסיה

שלו מהחשבון המשותף, וכשכעסה על כך בטלפון איחל לה, "שיסגור את הקבר שלה..."

וכך, במהלך החודשים, בין בדיקות א.ק.ג, אקו, סוכר ובדיקות אחרות, במהלך ימים של חולשה ובריאות רעועה, של לב שהתרחב קצת, כבד קצת נפוח ופוליפ במעי, במשך דיונים משפטיים סביב תביעה למדור שקט, מזונות וחלוקת רכוש, בצד מעורבותם של הילדים במצב שנוצר בין ההורים, לחצים של בני משפחה אחרים ושיחות טיפוליות שבועיות, התנהלה לה מלכה, עמוסת משקעים, זיכרונות וחרדות קיומיות ביחס למצבה וניסיונות אין סופיים להבין מי האדם שאתו חיה 50 שנה ומה עובר עליו; אותו אדם שתארה כ"קמצן, אבל לא על עצמו". ובכל הימים האלה היא מתלבטת האם להמשיך לקוות שהוא יבין, "יבוא לו השכל" והיא תוכל להחזיר אותו הביתה או שתילאץ להמשיך בחייה, בגיל הזה, לבדה. לאורך כל הדרך היא נחושה בעניין אחד - ללא טיפול הוא לא חוזר הביתה.

ככל שחלפו הימים, הנחישות הזו הלכה וחלחלה בכל רמ"ח איבריה. לא רק שלא הייתה מוכנה שיחזור ללא טיפול, אף לא הייתה מוכנה שיעליב אותה יותר. מלכה החלה ללמוד כיצד לשלם חשבונות בבנק, על אף שאינה יודעת קרוא וכתוב בעברית, היא דאגה לסידורי הקניות בעזרת חנות המכולת הקרובה. מפריע לה שהיא לבד, אך עם זאת היא משוכנעת ש"ככה זה יותר טוב ממה שהיה, אני כבר לא צריכה להגיש קבלות, אני אישה עצמאית, מרגישה יותר מחוזקת, לא מפחדת בלילה לישון לבד." מלכה חזרה לישון בחדר השינה המשותף, שאותו עזבה לפני 10 שנים 'לטובת' הספה בסלון. היא מעידה על עצמה:

קצת צוחקת ולא חמוצה כל הזמן. יש עדיין את החלק של הגעגועים, אבל כבר לא באותה עוצמה. אפילו היום אני כבר שרה עם הנכדים, הם אומרים: 'סבתא, עם כל הבעיות?'... אבל עדיין אני לא יודעת מה לעשות.

ובתוך כך, למרות הנתק הפיזי, הקפידה מלכה להיות מעודכנת בכל מה שקורה עם יצחק, הייתה שואלת את רופאת המשפחה לשלומה ולבריאותה. כאשר שמעה שיש לו חברה, שנראה מבלה בחברתה ונהנה מארוחה טובה במסעדה, ביטאה בגילוי לב את הכעס שהתעורר בה:

הוא רע אתי, תמיד הלך אחרי בחורות. אני ריחמתי עליו, שיחיה בלי כסף, כמו שאני חיה. הייתה לי כל הזמן תקווה שיחזור הביתה, הייתי מוכנה ללכת לקראתו, בגלל התקווה. אני רוצה לעשות לו משהו, להכניס אותו לבית סוהר, כשאני מתרגזת, אני לא מסתכלת על שום דבר. רציתי להתקשר אליו ולהגיד לו כמה מילים, רציתי להזכיר לו מה הוא, כשהייתי בבית חולים בשנת '86, הוא לא בא, אחר כך נודע לי שהמטרה עצרה אותו לחקירה על מעשים מגונים בילדה של השכנים - בת 12, שהייתה מביאה לנו תמיד דואר. לא הייתי, אז הוא ניצל את זה... לפני שנה ביקשתי ממנו שיעזור לי בניקיון יסודי וישטוף את הרצפה, התרגז ונתן לי מכות רצח. נשארתי בהלם, קפואה, כמו פסל. הרביץ לי ללא הפסקה ואחר כך לא יכולתי לנשום, אפילו לחיות לא מרביצים ככה. ביקשתי ממנו שיזמין אמבולנס, אז הוא אמר לי, 'אני לא מזמין אמבולנס, יש לך כוח כמו לסוס...'

באחד מימי הקיץ החמים, במהלך הביקור השבועי הקבוע שלי אצלה, תוך כדי התארגנות במטבח, העיפה בי מלכה מבט ואמרה בשקט, "ב-17 לחודש יהיה שנה". כשהבחינה שאני עדיין לא תופסת המשיכה:

שנה בלי אלימות, תודה לאל. אני נהייתי בריאה מכל הדברים האלה, אפילו הרופא אמר שאני נראית מצוין ושאמשיך ללכת כל יום 40 דקות. היו לי תמיד כאבים בלב, תמיד כאבי ראש, הייתי ממש לא מהמקום, עכשיו אני חיה בשקט, אין לי ריב, אין לי קללות, אין לי לחץ בגוף שלי, אין לי מי שיגיד לי, 'מלכה, תעשי את זה, למה את לא עושה לי את זה?' אם לא הייתי עושה - היו מכות, על מה? תגידי לי, על מה אני צריכה להגיד לו שיחזור, איזו טובה ראיתי ממנו? כלום. לא ראיתי טוב ממנו... 50 שנה הלכו ככה סתם באוויר.

היא התיישבה בכיסא הקבוע שלה ופתחה במונולוג ארוך וכואב של חשבון נפש והתפקחות:

שנה שלמה לא חשב עליי, מאיפה אני אוכלת. זה לא יום יומיים, זה שנה שלמה, זה לא סתם. טוב שהביטוח הלאומי עשו לי את המשכורת יותר גדולה. אם לא, מה הייתי עושה, ממי הייתי מבקשת, זה בכל זאת לא מספיק, רק אלוהים רואה מה שאני אוכלת. אחותו

אמרה לי שהוא מאוד סובל, נראה מאוד רזה, אין לו מה לאכול, אין לו מי שיטפל בו. אמר שרוצה למות, אמרתי לה: 'אל תספרי לי שום דבר, אני לא רוצה לדעת שום דבר, עד עכשיו אתם לא רציתם לדעת ממני, הייתי מספרת ואתם לא האמנתם לי, הייתם חושבים שאני אשמה בכול, עכשיו יודעים מי אשם. הייתה לו חברה, עזבה אותו, שיחפש מישהי אחרת, יש הרבה בחורות היום...' מתי שקרה הדבר, אמרתי לו בבית המשפט - לפני שיהיה יותר גרוע תלך לעשות טיפול. גם השופטת וגם העובדת הסוציאלית אמרו לו, אבל הוא אמר: 'לא, אני לא הולך, אני עשרה פסיכיאטרים שם בכיס שלי.' לא רצה לעשות שום דבר, לא שמע לאף אחד, עכשיו הוא סובל, יש לו משפחה ואף אחד לא רוצה לדבר אתו. הוא עשה דברים, היה נורא גיבור, לא חשב שהבן אדם יום אחד יכול ליפול. בן אדם לא נשאר גיבור, הוא היה גיבור רע... הרבה שנים לא קיבלתי כלום ולא ביקשתי כלום, כי לא סיפרתי שום דבר לאף אחד, רק אני ואלוהים, רק הוא ידע הכול. עכשיו הוא משלם על הכול. תמיד הבן אדם עם העיניים לשמיים ומבקש שהוא ישלם הכול, גם לרע וגם לטוב, הוא עושה הכול. למה? אני לא עשיתי לו רע, עם כל המכות ועם כל הדברים שלי, אני טיפלתי בו כמו במלך. איזו טיפשה עושה את זה, אחרי שהייתי מקבלת מכות, הייתי מכינה לו אוכל. מי עושה את זה? לא היה לי שם בכלל, השם שלי היה 'זונה זקנה', אף פעם לא קרא לי 'מלכה', רק 'זונה זקנה'. הלוואי שהייתי זונה, לא הייתי סובלת ככה. הייתי טיפשה וסבלתי ככה, לא רק טיפשה, מפגרת גם כן. אני לא גיבורה, אני גיבורה? סבלתי וקיבלתי מחלה, את יודעת מה זה שיתוק פעמיים וניתוח לב פתוח? רואים אותי, לא מכירים שאני עברתי את המחלות האלו. זה לא גיבורה, זו טיפשות, שעזבתי את עצמי לקבל את המחלות האלו. אם הייתי עוזבת אותו, לא הייתי מקבלת את כל המחלות האלו שיש לי.

וכאן, בהבזק אל העבר, היא נזכרת:

אחרי ניתוח הלב שלי בשנת 1972, רצה לקיים אתי יחסי מין. גם מין היה נורא אתו, הוא היה כמו חיה, בלי טיפה של עדינות. אמרתי לו

שאני לא יכולה, נתן לי מכות רצח, לא רק עם הידיים גם עם הכפכף שלו על המיטה. המכות של הכפכף כאבו לי מאוד והתחלתי לצעוק. הבן הגדול בא מהצבא ושמע את הדפיקות של נעלי הבית ושאל מה הוא עושה? עניתי לו: 'שום דבר, כואב לי התפרים, תלך לישון'. אני לא סולחת לעצמי. היום אני רואה את העולם אחרת ואני רואה הבדל, מה אני הייתי ומה אני היום. אני היום מלכה, עם כל הדברים שאין לי, אני מלכה, אני מרגישה שיצאתי מתוך ארון נעול ועכשיו אני חופשייה, פתחתי גם את הארון וגם את המנעול - כמו ההומואים שאומרים שיצאו מהארון. יודעים כולם, ואין כבר את הבושה, גמרנו, הבושה שלו, לא שלי. כבר שנה בלי מכות, בלי קללות, כמו סוסה הייתי שדופקים לה על הגב, זה ההבדל. היום הגוף שלי בלי סימנים. הסתכלתי היום על התמונה של אימא ודיברתי אתה. אותם חיים היו לנו. אימא הייתה אישה חזקה, רק לה לא היה בעל ולי היה. שתינו גידלנו את הילדים וחיינו בשביל הילדים. רק בגלל הילדים שלי. נשארתי בגלל הילדים. כולם נשואים והלכו. אני נהנית מהם. הם לא פושעים, הם ילדים טובים. הילדים לא ידעו שום דבר, בגלל זה אני נשרפת וגם הילדים נשרפים מזה. הם לא מבינים היום איך יכול להיות ששתקתי כל השנים. מצד אחד זה טוב שלא סיפרתי להם, כי הם היו גדלים אחרת, רצייתי לתת להם הרגשה טובה, שאנחנו משפחה טובה, ככה גדלתי אצל אימא שלי. בני אדם רואים ועושים בחיים שלהם לפי מה שגדלו במשפחה.

אימא נורא סבלה, היא ויתרה על החיים ולא נישאה מעולם. בסוף היא מתה מהסבל ומהעייפות. גם אני ויתרתי על הכול בחיים. אף פעם לא קיבלתי ממנו פרח או מתנה. הבנים היו קונים או שולחים מחו"ל. לפני חצי שנה הרגשתי שהכוס ריקה לגמרי, היום חצי כוס מלאה. ממש לא הייתי בן אדם, בן אדם חופשי. הייתי כמו פרח כשלקח אותי, הפך אותי לזקנה בחיים, כמו אסירה. היום אני לא אסירה, אני בן אדם חופשי. אני חושבת על עצמי כמו אלמנה ואני מסתדרת בחיים. עכשיו גמרנו, אין מה לדבר, נגמר הכול, רק שייתן לי מה שמגיע לי, שלא אצטרך מאף אחד.

והיא ממשיכה ומנסה להבין:

אני חושבת למה קרה לי הדבר הזה? אני כל כך טובה, חושבת על הבית, ניקיון, ילדים והוא היה בן אדם רע בשבילי. החזיק אותי ככה סתם, שאטפל בו ובשביל הילדים. אם היה אוהב אותי לא היה מתנהג ככה. חשב שאני מטומטמת, שאמשיך ככה עוד שנים. הכול יש לי, הייתי כל כך בריאה, איך עשה אותי כל כך חולה, אבל סרטן לא אקבל ממנו. התקרר לי הלב, התרגלתי לחיות לבד, זה בסדר גמור. בהתחלה היה לי מאוד קשה. לא אכלתי ולא שתיתי, לא ישנתי, אפילו רציתי להתאבד. עכשיו אני רואה מה זה חיים טובים, לא צריך כסף בשביל זה, רק חיים שקטים.

הילדים, מקור גאווה והמעגל הפנימי הקרוב ביותר אליה, נהיו מודעים לבעיית האלימות בין ההורים רק בעקבות הפנייה למשרה, אחרי 50 שנה. הבן הצעיר, שגר בארץ, אח במקצועו, היה מופתע: "היו עליה סימנים, אבל כששאלנו, היא אמרה שזה מהשולחן". הוא ואשתו התגייסו לתמוך באם, לעטוף אותה באהבה ולחזק אותה. הוא סייע בלקיחת עורך דין וליווה את אימו בהליכים המשפטיים, לאורך כל הדרך. ניסה להלך בין הטיפות ולסייע גם לאב במציאת דירה להשכרה ועזרה בהתארגנות באותה דירה, אך בתגובה זכה לקיטוונות של כעס. עם הזמן ניתק קשר עם האב והזדהה עם אימו באופן מוחלט. הבן שחי בארצות הברית היה מזועזע ודרש לנקוט בצעדים מהירים של פרידה. היה לו חשבון ארוך עם אביו. הוא חווה אותו כל השנים כאב מתעלל ולכן התרחק ככל שאפשר. הוא היה קשור מאוד לאימו והיה מוכן להושיט כל עזרה, כולל עזרה כלכלית, ככל שיידרש. דווקא הבן האמצעי, המועדף, שעל מנת לממן את לימודיו ספגה מכות לא מעטות, הוא זה שאכזב אותה ופגע בה. הוא הזדהה עם האב והיה מוטרד בעיקר ביחס לרווחתו, על חשבונה. היא הפסיקה לשתף אותו במה שעובר עליה, משום שהיה מספר לאביו: "דווקא הוא, שהיה הכי טוב מכולם." בעקבות מעורבות הילדים והתארגנותם סביב הנאמנות להורים חל קרע ביחסים בין האחים, בינם לבין עצמם ובינם לבין אימם. מלכה החליטה לערוך צוואה ולהוריש את מה שהיה לה לשניים מהבנים בלבד, כשחלקו של השלישי יינתן לו, לדבריה, מאביו.

בתהליך "היציאה מהארון" החלה לדבר עם הסביבה הקרובה לה, רופאים ושכנים; אותם שכנים ששמעו וידעו ולא פעם הם אלה שהזמינו את המשטרה. עכשיו, כשפגשו אותה ושאלו אותה על יצחק, היא סיפרה, והתגובה שלהם הייתה: "אנחנו היינו שומעים מה שאת עוברת. למה לא עשית את זה קודם, לא היו לך חיים. הם מכירים אותי ומכירים אותך, והם לא אמרו לי 'חבל', אלא 'טוב שגמרת אתו'." המפגש עם השכנים הציף אותה בזיכרונות כואבים, איך לפני 15 שנה השכנה קראה למשטרה, כי למלכה ירד דם מהפנים. היא אמרה לשוטר: "שום דבר לא קרה, בעל ואישה רבים לפעמים."

כל השנים, כשראיתי אנשים, הרגשתי כמו נמלה, כמו זבל. הייתי כמו אישה בת 100 עם הרבה פחד. מכל דבר פחדתי, היום אני כבר לא מפחדת מאנשים, רק מאלוהים.

כשסיפרה לרופא הקרדיולוג על החיים שלה: הוא כל כך הצטער ואמר: 'לך, מלכה, עשו את זה? אישה נימוסית, טובה, לא מבקשת כלום, איך כל השנים התביישת לספר?'

היא נסעה לבקר אצל הבן בארצות הברית. קצת פחדה מהנסיעה לבד, מעולם לא נסעה לבד לשום מקום. היא שהתה חודש אצל הבן והוקפה שם באהבה רבה ובהערכה. סיפרה את הסיפור שלה והתקבלה על ידי החברים של הבן, כלתה, נכדיה ובנה בחום רב.

מלכה שאבה עידוד רב מהסביבה ובעיקר מהצטרפותה לקבוצת הנשים במרכז למניעת אלימות, נשים מבוגרות הסובלות שנים ארוכות מאלימות מצד בני זוגן. היא קיבלה לגיטימציה נוספת מחברות הקבוצה, חשה השתייכות, זהות חברתית ושותפות גורל עמן. היא שיתפה אותן בהתלבטויותיה, במחשבותיה ואפילו בנושאים אינטימיים, כמו הקושי לישון בלילה והאהבה שלה לצפות בשעות אלו בסרטים פורנוגרפיים בערוץ הגרמני - והעיניים צוחקות בשוכבות. היא ביטאה את האמביוולנטיות שמלווה אותה במילים ברורות:

אני עדיין חושבת שעשיתי טוב בגיל הזה, ואולי לא עשיתי טוב. למה עשיתי את זה, בשביל מה עשיתי את זה? כל כך הרבה שנים סבלתי, הייתי סובלת עוד כמה שנים וגמרנו, לא היו הבושות האלה. זה לא

טוב לחשוב ככה, את תמיד חיה עם רגשות לא נעימים. אבל אי-אפשר לחזור לזה, ולא יכול להיות בסדר ולא בסדר. אני לא מאמינה לו היום, הוא שקרן. 50 שנה, אין לי אמונה בשבילו, הוא יבוא הביתה, הוא בן אדם חולה עכשיו. אטפל בו, אתן לו כל מה שהיה, יהיה בסדר שבוע, שבועיים, חודש ימים, אחר כך יראה עצמו גיבור, עוד פעם יתחיל. בשביל מה אני צריכה את זה? הוא לא משתנה, הוא עדיין אומר שלא עשה שום דבר...

ובכל זאת, מלכה לא זנחה את התקווה. היא השלימה את מהלך מכירת הבית, כחלק מהסכם חלוקת רכוש, והתלבטה ארוכות אם לשכור דירה באזור מגוריה הקבוע או שאולי עדיף לה לעבור ולהתגורר בקרבת הבן שגר מחוץ לעיר. היא שיתפה אותי בתהליך קבלת ההחלטות, שהיה מלווה בכאב ובמחיר של חיכוכים וחילוקי דעות עם הבן, שלחץ עליה, היה קצת חסר סבלנות כלפיה ולא כיבד את 'מלכה האחרת', אישה אסרטיבית, עצמאית יותר, יודעת להחליט ומודעת לצרכים שלה, לא מוכנה שינהלו אותה, או יכעסו עליה על כך שטרם החליטה. לבסוף, בחרה לעבור ולגור ליד הבן ומשפחתו. המעבר התבצע בחגים. היא הייתה שלמה עם ההחלטה, אם כי עדיין בצבץ שמץ של תקווה והיא שיתפה אותנו בקבוצה בתחושותיה:

אם רק היה מתקשר ואומר שהוא מוכן להשתנות, אנחנו שנינו אנשים זקנים שזקוקים זה לזה, הייתי מקבלת אותו והיינו מתחילים כמו זוג צעיר, בדירה יפה ומרווחת, עם כורסאות סלון חדשות בצבע אדום, כמו שאני אוהבת, ועם שמחה בלב.

הפרידה, האירועים של השנתיים האחרונות והמעבר עייפו מאוד את מלכה. היא המשיכה בהתמדה לבוא לקבוצה על אף שזה היה כרוך בנסיעה ארוכה יותר עבורה. בכל פעם הייתה מביאה את הבורקסים מאפה ידיה ואת הביצים הקשות ומחלקת לכל חברי צוות המרכז, דואגת לנו כאימא שרק נאכל. היא הרגישה עייפה. על מנת להקל אליה, עזרנו לה לקבל חוק ביטוח סיעוד. במקביל לקבוצה, החלה לבקר גם במרכז יום. באחד המפגשים שלנו סיפרה על חלומה:

אני מאוד, מאוד עייפה. החלום שלי להיות ביער כזה, לחיות שם לבד, בלי לחשוב, היער והעצים, מקום שקט, בלי דאגות, להיות בשקט.

נמאס לי מכל הבעיות, לא מכות, לא ריב, לא כלום, אין מי שיעליב אותי. לחיות בשקט, שאף אחד לא יפריע לי. לנוח, לנוח, לנוח. מתחת לעץ שאני רוצה לנוח, אין אף אחד - יש רק פירות וציפורים, אני שוכבת מתחת לעץ, חושבת שהילדים שלי על ידי. אני מאוד עייפה, נשארתי מאוד עייפה. 50 שנה של סבל, יש לי עייפות מהמחשבות שאי-אפשר לשכוח אותן. זה קשה בגיל הזה, אני מקווה שאפשר, אני כבר לא צעירה שיכולה לעשות הכול ביער הזה. אני צריכה לשבת באיזו פינה בשקט, אבל זה חלום יפה.

החורף הגיע. מגפת השפעת הייתה בעיצומה. אבא שלי חלה והמחלה הסתבכה עם מחלת הלב שלו, גם מלכה חלתה. נודע לי על מחלתה, אבל הייתי כל כולי נתונה במחלתו של אבי, באשפוזים התכופים, בטיפול ובדאגה האינטנסיביים. לא נתתי את דעתי לחומרת מצבה. בשיחת טלפון סיפרה לי, שייתכן שיש לה דלקת ריאות, אבל היא איננה רוצה ללכת לבית חולים, "כי לא אצא משם". יומיים אחר כך, אושפזה ביחידה לטיפול נמרץ. לבה לא עמד במחלה, היא סבלה מדום לב ומבצקת ריאות, איבדה את הכרתה והונשמה. נפרדתי ממנה, כמו גם ילדיה, כשכבר הייתה מחוסרת הכרה. ... והבצק לבורקס נותר במקפיא. מלכה, המלכה שלי האמיצה, שכל כך הערכת ואהבתי, סיימה את מסעה והגשימה את משאלתה - לנוח חופשייה במקום שקט. יהי זכרה ברוך.

פרק 2

להיות אישה - להיות חוקרת:
עיצוב מרחבי חשיבה
ועשייה אישיים

להשמיע את קולן

הכניסה של מלכה לחיי, או כפי שכיניתי אותה "הזקנה המיתולוגית שלי", הייתה גם המפגש הראשון שלי עם אישה מוכה זקנה. במבט רטרוספקטיבי, אני מנסה לברר עם עצמי, איך זה שלקחתי על עצמי את האתגר המורכב לחקור נשים מוכות זקנות? אלו שבילים, ערוצים ואבני דרך הובילו אותי להיות במקום שבו אני נמצאת היום?

תחילת המסע הייתה עוד בשלהי נעוריי, במהלך שירותי הצבאי, במפגש עם ספרה המאתגר של קרול גיליגן - הקול האחר (גיליגן, 1982). ספר זה היה בבחינת קו מנחה בהתפתחות המודעות שלי לזהותי המגדרית. באמצעותו הבנתי, כי גברים ונשים אכן מדברים ומשתמשים באותן מילים, אך שפתם שונה. לכאורה, אוצר המילים הוא משותף, אך מאחוריו עומדות שתי צורות של חשיבה, האחת תחרותית והיררכית והאחרת, של שיתוף פעולה וקשרים בין-אישיים. אכן, עולמות תוכן שונים, חוויות אישיות אחרות ויחסים חברתיים מובחנים. תובנה זו התחדדה רק במהלך לימודי בבית הספר לעבודה סוציאלית, כשכבר הייתי נשואה ואם לילדים. במהלך הלימודים, כסטודנטית מבוגרת, שובצתי לעבודה, במסגרת לימודי השדה, במקלט חירום לנשים מוכות. העיסוק בתכנים של אלימות במשפחה והמפגש הבלתי אמצעי עם הנשים ששהו במקלט הובילו אותי ללמידה ולהפנמת מסרים פמיניסטיים, שבמהותם עוסקים באי-שוויון, באפליה ובקיפוח נשים כחלק מובנה מהמציאות החברתית-תרבותית של חיינו.

"גיבורת תרבות" בהקשר זה, הייתה עבורי ועודנה, סימון דה בובואר. הלכתי שבי אחר הנון-קונפורמיזם שלה, ההעזה והדעתנות. בספרה המין השני (דה בובואר, 1949) היא שואלת מהי אישה? ומציינת בחדות, שהתרבות האנושית היא יצירה זכרית, כשהגבר מגדיר את האישה לא בפני עצמה, אלא ביחס אליו, תוך רצון להנצחת השליטה, המרות והפטרנליזם. ריבונות זכרית זו מבנה את ההווה הנשית דרך סטריאוטיפים גבריים, הרואים נשים כקלות דעת, שטחיות וחסרות אחריות. באמירתה "אישה אינה נולדת אישה אלא נהיית אישה" מדגישה דה בובואר, כי למעשה זהות האישה היא

תוצאה של כוחות חברתיים ולא גזרה משמייים. תפיסה זו הייתה עבורי כוח מניע בגיבוש זהותי כאישה ותובנה בעלת מעוף, משום שראיתי בה הרבה אופטימיות, תקווה ולקייחת אחריות על גורלי ועל גורלן של נשים בכלל. המודעות העצמית הנשית שלי, שהתפתחה במהלך אותן שנים, לוותה בהתבוננות פנימה על התנהלותי במרחב הגברי-נשי. מצאתי עניין וסיפוק רב בחברות עם נשים וחשתי הזדהות וסולידריות רבה עמן בכל הקשור לתפיסות עולם, לרגשות פנימיים, לעמדות ולהתנהגויות. למדתי להבין טוב יותר את עצמי, את תגובותי, את מקומי ומעל הכול מצאתי את הקול הפנימי שלי וגם את היכולת לבטא אותו. כל אלה סייעו בידי לאתר את הרצון העצמי שלי, להבין שביטוי הרגשות שלי הוא לגיטימי ושעמידה על שלי היא זכות וחובה כאחד. התהליך היה ועודנו מלווה בכאבי גדילה לא מעטים, בהתלבטויות אין ספור בין אוטונומיה לתלות, בין מימוש עצמי לויתור ובין ריחוק לקרבה; התהליך מלווה בביקורתיות מחמירה, בחיפוש דרך לביטוי עצמי והביאני לקבלת החלטות שהובילו למפנה בחיי. מאישה אימהית, המטפלת בבני משפחתה הגרעינית והמורחבת וממלאת את חייה בתפקיד זה, בחרתי בחיים חדשים, בעלי תכנים ומשמעות, אשר אפשרו לי להעזי ולהביע את עצמיותי; עצמיות המשלבת עולמות תוכן רבים, הכוללים בין היתר אימהות, חברות, אהבה וחיי עשייה משמעותיים, שבאו לידי ביטוי כעובדת סוציאלית בתחום אלימות במשפחה וכחוקרת במסגרת לימודים מתקדמים באוניברסיטה. אין ספק, שהשילוב לאורך השנים היה ועודנו מאבק יומיומי קשה, סזיפי וכואב, אך גם מלא תוכן, חיות ויצירה.

ההצעה להקים את היחידה לטיפול ולמניעת התעללות בזקנים בחיפה, ולעסוק בתחום המשלב זיקנה ואלימות במשפחה, הייתה בבחינת חלון הזדמנויות נוסף שנפתח עבורי. בתחילה, התלבטתי וחששתי, משום שביומיום חוויתי והכרתי את הזדקנותם הלא קלה של הוריי, ניצולי השואה, והשנים הארוכות שבהן אני מלווה אותם וחווה עומס רגשי ופיזי כאחד.

ספרה של ברברה מאירהוף (Myerhoff, 1979), שימש מדריך מאיר עיניים עבורי ובאמצעותו הבנתי שלזיקנה פנים רבות.

היכולת של מאירוף, כאנתרופולוגית שחקרה את חיי היהודים הזקנים במרכז יום בקליפורניה, להביא את סיפורי החיים של הזקנים בתוך ההווה

העכשווית שלהם, עוררה בי התרגשות וסקרנות. תיאור משאבי ההתמודדות האישיים והתרבותיים של הזקנים אל מול הקשיים היומיומיים העצומים, כמו: עוני, הזנחה, בדידות, בריאות לקויה, דיור לא מתאים ואיום מוחשי על החיים, היו עוצרי נשימה, מלאי הומור, עשירים בחוכמת חיים ומוסר השכל שרלוונטיים בכל גיל ובכל תקופה.

כך מצאתי את עצמי קשובה, מרותקת ונרגשת אל מול סיפורה של מלכה ואל מול הסיפורים האנושיים של נשים זקנות אחרות, אשר חוו אלימות לאורך חייהן. במקביל, ההיכרות עם מיטב החוקרים בתחום האלימות ובעיקר עם פרופ' צבי אייזיקוביץ שהוביל אותי למסע פנומנולוגי מופלא אל מרחבי החקירה האיכותנית ומעמקה. התעניינותי וסקרנותי בסיפורי חיים בהקשר הפסיכולוגי והפנומנולוגי שלהם גברו ולכן הרביתי לקרוא ולהרחיב את הידע שלי בתחום זה.

הקשר שנוצר ביני לבין נשים אלו ולבין עולמות התוכן המחקריים התפתח יחד עם הווייתו כאישה בוגרת, אשת מקצוע וחוקרת. מצאתי שילוב זה מאתגר, מרתק ומעשיר כאחד. גיליתי חברת נשים ייחודית ומיוחדת, המתמודדת עם קשיים יומיומיים בחוכמת חיים נשית אותנטית נדירה. ליוויתי אותן, הזדהיתי עמן, חוויתי אותן בשעות של גאות ושפל, שמחות ואכזבות, בחירות והכרעות.

ספר זה הוא פרי הקשבה ולמידה, שיתוף וגילוי לב, חום ואנושיות, אשר נשים אלו חלקו עמי והעניקו לי. כל אחת מהן קרובה ללבי והמעט שאני יכולה לעשות עבורן הוא להשמיע את קולן.

פרק 3

בדידות כמצב קיומי במעגלי החיים

מבוא

חויית הבדידות היא חוויה אנושית אוניברסלית המוצאת את ביטויה בחיי הנשים כישות מורכבת וייחודית, כמעצבת וכמלווה את מחשבותיהן, רגשותיהן והתנהגותן. היא נחווית בשלבים שונים של חייהן, באופנים שונים, בעוצמות וברמות קיומיות שונות. הנרטיב משקף חוויה כואבת, חסרה ובלתי מספקת, ביחסים הבסיסיים של העצמי עם העולם והיא מתגבשת דרך תפיסת העצמי והגדרתו. ההבניה הרטרואספקטיבית של חיים בצל האלימות ממוקדת סביב הבדידות. היא צובעת את החוויה הקיומית של נשים אלו מול עצמן, מול היחסים עם האחרים ומול הציפיות שלהן לעתיד.

ילדות בצל בדידות

טליה, בת 63, ילידת הארץ, נשואה למרדכי מעל 40 שנה, אם לשתי בנות ובן בוגרים, סבתא לשישה נכדים, עבדה כמטפלת בילדים. טליה הגיעה לקבוצת הנשים נחושה בהחלטתה להיפרד מבן זוגה. רהוטה בדיבורה, בעלת מראה מוקפד, שיער חום קצר, לבושה במכנסיים ובחולצה פשוטים ובנעלי ריבוק שחורים. היא הכינה את עצמה נפשית ופיזית לקראת היום שבו תעזוב את הבית. יום העזיבה הגיע והיה ליום שיא בחייה ובחיי הנשים שבקבוצה. היא התרגשה מאוד, תיארה את אופן העזיבה בדרמטיות, אך באיפוק ובכנות האופייניים לה. מיום עזיבתה שהתה אצל אחיותיה באזור המרכז, או בבית חברים, נעה ונדה בין הבתים. לאחר שלושה חודשים פחות יום (כפי שנהגה לספור את הימים) חזרה הביתה...

תחילתה של היסטוריית החיים של הנשים היא במשפחת המוצא. סיפור חייהן מתאר סוגים שונים של יתמות מבית, הבא לידי ביטוי בהיעדר אחד

ההורים, בהזנחה ובעזובה פיזית ורגשית. חסרונו של אחד ההורים הורגש, כפי שהיטיבה לבטא טליה:

זה שאבא לא היה, זה היה חסר, זה לא משפחה מושלמת שאין אבא, לא היה לנו גבר במשפחה, לא אח, לא אבא, משפחה לא מושלמת, זה היה לי מאוד חסר...

טליה מתארת את הבדידות כחוויה קיומית מרכזית בחייה. חוויה זו מקורה בתחושת יתמות במשפחת המוצא והיא מוצגת ברטרופסקטיבה מתפתחת לאורך זמן. היא תופסת את משפחת המוצא שלה כמשפחה לא שלמה, מקוטעת, המתקשרת לעובדה שאביה נפטר בטרם עת. כמו כן, בהיעדר דמויות גבריות נוספות, היא מתארת את התפקידים של אימה כדואגת לסיפוק הצרכים הבסיסיים לקיום המשפחה, כשהיא נאלצת לתפקד גם כאם וגם כאב. כך קרה, שבהיעדר האב, אימה לקחה על עצמה את התפקידים הגבריים ואיבדה את מהות תפקידה כאם. נוסף על כך, כפי שמספרת טליה, הזנה רגשית לא הייתה חלק מתרבות המשפחה וגם לא מתרבות התקופה. כך קרה, שמבחינה רגשית היא הרגישה כילדה ללא אב וללא אם. לכן היא מדברת על חייה במשפחת המוצא כחייה של ילדה יתומה. בהיותה הצעירה בין הילדים במשפחה, אחיותיה יצאו למסגרות חינוכיות והיא נותרה לבדה בבית. לדבריה, היא חוותה בדידות כבר מתחילת החיים.

בעוד שטליה מתייחסת לגורמים תוך-משפחתיים, שהשפיעו על חייה, מרחיבה פנינה ומספרת על תחושת היתמות בהקשר למציאות רחבה וקשה של מלחמת העולם השנייה; מציאות המתבטאת ברעב, במחסור, באם לא פנויה ובהיעדר אב. תחושת הבדידות שלה כילדה נובעת מהזנחה ומעזובה: "מגיל צעיר, אני זוכרת, הייתי הרבה בחוץ, ברחוב. אימא לא הייתה בבית, למדתי להסתדר לבד..."

חסך בסיפוק צורכי חיים בסיסיים, כמו אהבה וחום, משמש נדבך חשוב בהבנת חוויית הבדידות שגשים אלו חוו בילדותן. באחדים מסיפורי החיים של הנשים מתואר כיצד גדלו וטופלו לא על ידי ההורים, אלא על ידי גלריה של מטפלים אחרים, כמו מטפלות בשכר, סבתא או דודים וקרובי משפחה אחרים. תהילה, אשר גדלה בבית אמיד בעיראק, מעלה עולם של ניגודים: עושר כלכלי בארץ המוצא, שאיפשר לקנות שירותים שונים וביניהם טיפול וטיפוח הילדים, מול הזנחה רגשית של האם, שתפקדה כגבירת הבית. חסרונה של האם כדמות

התקשרות, המעניקה חום, מגע וקרבה, השפיעה על כל ילדותה של תהילה. היא מספרת כיצד גדלה כילדה הנאהבת על ידי אחרים:

היא לא גידלה אותנו. אני לא זוכרת שהיא גידלה אותנו. בחיים לא זוכרת שרחצה אותי, נישקה אותי, רק העוזרות. העוזרת, המטפלת שלנו, הייתה מביאה לי אוכל לגן. את כל האהבה קיבלתי מהאומנת... כשהייתי חולה, האומנת הייתה דואגת ומחבקת, אחרי מקלחת היא הייתה מסרקת, נותנת נשיקה, משכיבה לישון.

נסיבות החיים היו כאלה, שהמשפחה עלתה לארץ בשנות ה-50 וניצבה בפני מציאות חדשה שעמדה בניגוד גמור לזו שהייתה בארץ מוצאם. כאן, הם היו נתונים בתנאים קשים של עוני והשפלה שערערו את אושיות המשפחה עד היסוד. הנפגעים המיידים היו הילדים, שנשלחו מהבית והורחקו ל"מדבר" גיאוגרפי ורגשי. וכך תהילה מתארת את המצב שנוצר: "מסרו אותנו לבית ספר חקלאי, הייתי לבד שם, ההורים לא היו באים לבקר אותי, לא היה כסף, הם היו עניים, הבית לא היה בית, כבר נהרס." חוויית הבדידות של המרואינת כילדה התפתחה והתבטאה בכאב הנובע מאיבוד הקשר עם ההורים כדמויות משמעותיות האמורות להיענות לנזקקותה כילדה אובדת במסגרות חוץ-ביתיות.

לעומתה, רבקה מביאה אפיונים אחרים לחוויה של להיות נאהבת על ידי אחרים. היא מספרת כיצד בגיל מוקדם עברה לחזקת סבתה, משום, שלדבריה, עמדה ב"דרכה של אימה" לבנות חיים חדשים. כתוצאה מכך, היא גדלה עם רגשות משולבים של להיות לטורה, להיות באבל על האם האבודה, להסתגל לסבתה, שגבתה את מחיר המשמורת בנוקשותה: "סבתא הייתה מרימה קול, ואני מאז שהייתי קטנה הייתי שותקת, הולכת לפינה ובוכה. מה שסבתא אמרה זה היה קדוש. הייתי מקבלת מה שיש... לא היה לאן ללכת..." רבקה מתארת את ההסתגלות למצב באמצעות קבלה פסיבית, ייאוש, הסתגרות והשלמה עם היעדר אלטרנטיבות. מצב זה הוביל לחוויית בדידות שחשה עוד כילדה ואשר בהמשך צבעה את חייה כבוגרת.

היסטוריית החיים של הנשים משלבת, כפי ששמעתי מהן, סיפורי הגירה מארץ המוצא לישראל. חבלי ההגירה הכתיבו במידה רבה תפקידים שהוטלו על הילדים במשפחה, כגון: לשמש כוח עבודה נוסף במשפחה, למלא תפקיד הורי כלפי ההורים ובני משפחה אחרים ולקחת אחריות על

משק הבית של המשפחה. גם תפקידים אלה השפיעו על חוויית הבדידות בילדותן של הנשים המרואיינות.

גילה מתארת בית עם "המון ילדים – 12", שיש בו אווירה של מחנק, צפיפות, מלחמת קיום של המשפחה כישות קולקטיבית ותרומה של כל אחד מחבריה למאמץ המשותף. לשם כך, בניגוד למשימות ההתפתחויות של ילדים בגילם, הם נדרשו לצאת ולעבוד. כילדה בת תשע, גילה כבר לא יכלה להתחבר לילדים אחרים ולהרגיש שייכת לחברת ילדים, משום שנאלצה לעבוד בבית חרושת. כך קרה, שהייתה ילדה בעולם של מבוגרים ומבוגרת בעולם של ילדים. בניגוד לאמרה - ילדים זו ברכה, ריבוי הילדים במשפחתה גרם לה לחוש מצוקה קשה ועל כן כל עזיבה של אחד הילדים את הבית התקבלה בברכה ובהקלה. גילה הרגישה את הסטיגמה של העוני, ניסתה להתנתק, אך לא יכלה, כשכל ניסיון כזה לווה בתחושה של חוסר אוניס. על אף שכל בני המשפחה היו באותו מצב של עוני, היא לא רצתה להיות שם ולכן חוותה את עצמה מנותקת ובודדה. למעשה, היציאה המוקדמת לעבודה, העומס המנטלי והרגשי ודחיית העוני המשפחתי בודדו אותה גם מקבוצת השווים וגם ממשפחתה.

בדידות מסוג אחר, שנכפתה על חלק מהנשים, מתוארת כבידוד. סיפורה של פרלה מתאר בידוד כפעולת ענישה למען יראו וייראו יתר חברי המשפחה, בעוד שגולדה מספרת על בידודה באמצעות העסקתה כילדה וככוח עבודה זול, בנפרד מהוריה, בבית זרים. סוגי בידוד אלה הטביעו בנשים חותם של פגיעות ותחושת בדידות עמוקה. כך מספרת פרלה על נסיבות בידודה ועל האופן שבו נבחרה על ידי אביה לשמש דוגמה ומופת חינוכיים ליתר בני המשפחה ה"סורחים": "אחותי נכנסה להיריון מהחבר שלה, אז הוא (אבא) קם ואמר לאימא שהסתירה ממנו, 'אני עולה למעלה ומעלה את פרלה, את לא תראי את הפרצוף שלי עד שאני נותן אותה לבעלה'. כך הייתי שנתיים עם אבא למעלה..." מדבריה ניתן להבין שאביה מעלה אותה כקורבן והופך אותה לאסירה מגיל 14: "היו שולחים לנו אוכל, אסור היה לי לרדת למטה, למשפחה. מהקומה השנייה היינו רואים אחד את השני, אבל לא הייתי יורדת." את קבלת הדין, היא מסבירה, בהיותה ילדה ממושמעת בתוך מערכת משפחתית פטריארכלית וטוטליטרית. מבחינתה, לא היה מקום לשאלות, לספקות או לתרעומת. תנאי השבי והבידוד פועלים עליה, היא

”מתרגלת” מנטלית ופיזית, אך עם זאת היא ”טובעת” רחוק מהאחרים המשמעותיים בחייה. מצב זה מותיר אותה בשיתוק, בחוסר אונים ובבדידות. כשהותר לה לרדת, היא נזכרת בתחושות שאפפו אותה: ”רוצה לצאת ולא יכולה לצאת, את יודעת מה זה? אני רוצה לצאת ולא יכולה לצאת...”

הביטוי הקשה ביותר של בידוד בעל כורחה הוא סיפורה של גולדה: ביוגוסלביה היינו צריכים לשרוד, הייתי בגיל חמש או שש, הלכתי לעבוד במשק בית בבית יהודי עשיר, תמורת נפוליאון אחד בשנה...

בהמשך, בפלסטינה של תחילת המאה:

עוד באוניה, כבר באו אנשים כדי לקחת עובדים, זאת אומרת עבדים. אבא שלי עשה הסכם עם איזו משפחה, אני עבדתי שם שלוש שנים... עוד לא הייתי בת 10. עבדתי, אי-אפשר לתאר את זה, מהחושך שקמתי עד חצות הלילה. נתנו לי מזרון דק במעבר ומה שנשאר משאריות האוכל של הילדים, כמובן לא ליד השולחן, רק במטבת. הייתי כל הזמן סגורה בבית, עם הילדים אסור היה לי לדבר, גם לא עם המשרתות. הייתה לי שיחה עם הכלב של השכנים, עם הירח והכוכבים שיעזרו לי... כשהעבירו אותנו לתל אביב לא היה לי קשר עם אבא ולא היה לי חופש. הייתי מבקשת שאלוהים יעזור לי... ואז אבא של בעלת הבית הגיע ממרוקו... זה הבור השחור שלי, הוא רצה תמיד להיכנס למיטה שלי. תיכף הייתי קמה ובורחת וסוגרת את עצמי בחדר השירותים. כל הזמן הניסיונות והאיזמים...

גולדה נחשפה לעבודות ולהתעללות מינית, שהשאירו את חותמם לכל אורך חייה. היא מספרת על מציאות חיים קשה, שהובילה לכך שהפכה לקניין של זרים. היא עשתה כל עבודה שהטילו עליה בהכנעה ובציות לאדוני הבית. כבר מילדותה המוקדמת ניצבה בודדה, בלתי מוגנת, מנותקת מאחרים משמעותיים וחסרת זכויות אנושיות בסיסיות. חוויה זו מתוארת על ידה כקשה וטראומטית, חוויה שאימה באופן משמעותי ביותר על תפקוד נפשה. גולדה ניסתה לשמור על איזון פנימי באמצעות דמיון ודיבור פנימי. חוויית העבודות הייתה מלווה בתחושות עמוקות של בדידות, חרדה ונרדפות אלה השפיעו על אופן ייצוגה בעיני עצמה.

בדידות במעגל הזוגיות

היכרות עם בן הזוג כאינקובציה לבדידות

מזל, בת 65, ילידת מרוקו, נשואה ליעקב בן 83, אך חיה בנפרד ממנו. אם לשלושה בנים בוגרים וסבתא לשבעה נכדים. במשך שנים רבות עבדה בחברת ספנות גדולה כפקידה זוטרה. את מזל פגשתי בדירתה השכורה, הריקה מרהיטים, קמוטה, עייפה, חסרת מנותח וטרודה בתלאות היומיום ובהתארגנות נואשת להשגת תכולה לדירתה. ישבנו בסלון על שרפרף וכיסא ובין סיגריה לסיגריה, בקולה העמוק והמרעים, סיפרה את סיפור חייה הכאוב...

חווית הבדידות של המרואיינות היא חוויה מתמשכת ורציפה הבאה לידי ביטוי בעולמן הבוגר מול בן הזוג האלים. אחדות מהנשים תיארו את ההיכרות עם בן הזוג כשידוך, שבמידה רבה ניכפה עליהן. כפייה והכתבה חברתית, המאפיינות את החברה השמרנית שבה גדלו, השומרת בקנאות על מסורת נוקשה ופטריארכלית, שלא אפשרה להן בחירה חופשית של בן זוג. מזל, הנשואה 50 שנה, מספרת:

בגיל 15 כבר הייתי אימא. באנו לארץ מאלג'יר. הכירו לי אותן, הייתי ילדה, לא ידעתי כלום, אמרו לי להתחתן אתו. לקח אותי. ההורים שלו אמרו: 'היה לך טוב.' היה מבוגר ממני ב-18 שנים. תוך שבועיים קבעו חתונה, כמו אַבְל, צ'יק צ'אק. ההורים הסכימו. לא אמרו לי כלום, אמרו לי: 'את מתחתנת.' אמרתי: 'אני עוד לומדת...'

מזל מתארת מציאות שבה הייתה התעלמות מוחלטת מצרכיה כילדה. היא הועברה מרשות הוריה לרשות בעלה כחפץ שנמכר ומשנה בעלים. תהליך ההיכרות והנישואין נשמעים כחוויה מנותקת, מנוכרת, זרה, ללא

התחשבות ברגשותיה, בצרכי התאמה בסיסיים של גיל, משיכה, ו/או עניין. היא אמנם ניסתה למחות, אך מחאתה הייתה חרישית ונבלעה בתוך המהלך הנחוש והמהיר של המשפחות, כשמעמדה שולי ולא רלוונטי. נראה שבמצב זה היא חוותה את עצמה לבדה כנגד כל האחרים, המארגנים לה את חייה בניגוד לרצונה, ובכך מעוררים אצלה תחושות של כעס, אבל ובדידות.

נשים מעטות בלבד מתארות את ההיכרות כבחירה חופשית וכהתאהבות בן הזוג. יש המתארות את ההיכרות כתהליך לא ברור ולא מובן עבורן, ללא שתהיה להן שליטה על הבחירה, שהייתה לכאורה חופשית. כך מעידה גילה על עצמה. בגיל 30, תועה, על פרשת דרכים, לא מוצאת את עצמה, לא מחוברת לבית ולא לעצמה. על רקע זה, ההיכרות עם בן הזוג מוסברת כמעין היאחזות בעוגן וכמפלט מהבדידות: "את יודעת, הרגשתי שהוא לא בשבילי, אבל הייתה התאונה של אבא והייתי נורא מבולבלת והוא ניצל את הבלבול שלי..." כך קורה שה"תאונה" היא בבחינת אקט סימבולי בחייה. היא מוצגת על ידה כמאורע רע עבור אביה, ואילו עבורה היא משקפת תקלה וסטייה מתכניות ומרצונות לא מוגדרים ולא מגובשים. היא מסבירה את ההחלטה הסופית להינשא כחלק מההקשר הכללי והמבולבל של המציאות שנוצרה. מחד, התאונה משמשת כנקודת מפנה להיחלצות, אך מאידך היא נותנת ביטוי לכניעה ולאי-לקיחת אחריות על ההחלטה, שנבעה מהחרדה להישאר לבד, ללא הגנה.

אחדות מהנשים מספרות על ההיכרות עם בן הזוג הנוכחי כקשר שבא בעקבות נישואי בוסר. רוחמה, נדחפה על ידי אימה להינשא בגיל 15 נישואי בוסר לגבר המבוגר ממנה ב-20 שנה. כעבור שנים, ברחה ממנו עם שני ילדים קטנים, התגרשה וחזרה לבית הוריה. כתוצאה מגירושיה היא "נענשה" על ידי נורמות ואיסורים חברתיים הנהוגים בחברה הספרדית ומצאה עצמה מבודדת חברתית. בשל כך ומחוסר ברירה יצאה דווקא עם בן דודה של אימה, שהיה בן בית בביתם. אותו גבר, שהיה איש ים, עם ניסיון חיים בהתנהלות עם נשים, חיי חברה ובלווי, הפך למושא הערצתה והגביר את הגעגועים לקשר שיוציא אותה מבדידותה הרגשית והפיזית:

לא הייתה לי שום סימפטיה אליו, לא סבלתי אותו... לקח אותי לבר, ואני בחיים לא הייתי לא בבר ולא בדיסקוטק. התחלתי לחבב אותו. הוא נסע לעוד שנה, בינתיים הוא התגרש ועוד פעם בא אחריי, עד שהתחתנו. אני חושבת שזו הייתה אהבה...

נראה כי אופן ההיכרות משפיע בהמשך על טיב הקשר הזוגי ועל חוויית הבדידות של הנשים. ככל שההיכרות פחות אישית, או מוכתבת, כך הולכת לאיבוד האינטימיות. מכאן ברור, מדוע הנשים דיווחו יותר על חוויית בדידות במסגרת הזוגית.

גלריית הייצוגים של בני הזוג האלימים בעיני הנשים

גילה, בת 62, ילידת תוניס, הגיעה לארץ בגיל צעיר. הייתה נשואה ליצחק, יליד רומניה, ונפרדה ממנו לפני כשנה, כאשר עזב לדירה חדשה שרכש. היא אם לבת בוגרת, המתגוררת באזור המרכז. ספונה בדירתה הצנועה בקומה הרביעית, מרירה, כועסת, מתקשה לצאת מהבית עקב בעיות של בריאות ומשקל. למרות החלטת בית משפט על חלוקת רכוש, אין היא מצליחה לממש את הצו ומתנהלת בחוסר אונים בסבך הבירוקרטיה האין סופית של פסקי הדין, עורכי הדין והמוסדות למיניהם.

הנשים, אשר חיו חיים שלמים באלימות עם בן זוג שהתעלל בהן, מציגות את בני הזוג דרך פריזמות אור שונות המוקרנות על "מסך" הבדידות. ייצוגים ודימויים אלה משקפים התפרצות של מטען רגשי שהחזיקו זמן רב בתוכן ועל כן הם מובאים בכל עוצמתם. לשם כך, הנשים בוחרות להשתמש בדימויים שונים, שמרבייתם שליליים. בנוסף על כך, נראה כי התהליך הפרדוקסלי של הישארות חיים שלמים לצד בן הזוג האלים התאפשר רק על ידי היפרדות

רגשית וחיים בבדידות על ידו. לכן, השימוש בדימויים, שמרביתם שליליים, דוחים וקיצוניים, מגיע לעיצומו ומקבל משנה תוקף בשלב זה של חייה. באמצעות הדימויים והייצוגים הנשים מבטאות כעס על בן הזוג, בד בבד עם כעס גם על עצמן, על כך שנשארו אתו. המוטיבים המרכזיים, אם כך, המאפיינים את דימוי הבעל, מתמקדים בתיאורו כדוחה וכמגעיל. מספר רב של נשים מציגות את הבעל כדוחה פיזית או כבעל אופי דוחה, בעל הרגלי מין, אכילה וניקיון בהמיים. הן משתמשות בדימויים הבאים:

כל הזמן הפריג'ידי, הוא לא נסגר, לוקח ואוכל, עד 12, 1 בלילה. חלאה. לא מביא משכורת והיה בא ואומר 'ממה הכנת אוכל? זה מה שהכנת?' הוא היה טורף סירים. לא היה משאיר לי ולילדה כלום... 'לא רציתי לשכב אתו, אני נגעלתי ממנו. הוא לא היה נקי. היה נכנס למיטה עם הגרביים המסריחים, וכמו בהמה עולה...' ואילו אחרת אומרת: 'הוא מתלכלך על עצמו ומלכלך את השירותים, סליחה על הביטוי ומסביב. מקיא אוכל, כל מיני בשרים לא טובים, מקיא ולא מנקה...'

תחושת הגועל, המצטרפת לדימוי הדחייה של הגברים, קשורה לחמשת החושים ונובעת מרגשות כמו כעס, שנאה ופחד, שאותן הנשים חשות כלפיהם. במובן מסוים, בני הזוג נתפסים גם כמסוכנים עבורן. כפי שעולה מדברי הנשים, מאחר שאי-אפשר להתנגד להם פיזית, הן יוצרות מחיצה פנימית של התנגדות רגשית. כך מתאפשר להן, גם כשהן נמצאות פיזית עם בן הזוג, לא להימצא אתו רגשית. באופן הזה הן יכולות להעניש את הגברים, להשמיד את נוכחותם או לברוח מהם. ההינתקות הפנימית יוצרת ניכור, זרות והתרחקות מבן הזוג, אך בד בבד מגבירה את תחושת הבדידות שלהן בקשר עמו. בנוסף להיותם דוחים, הגברים מוצגים גם כפוגעים, מרושעים, ברוטליים ומפחידים. גילה, למשל, אומרת: "חייתי עם מפלצת בתוך הבית, פשוט מפלצת, אדם מדכא, הוא היה יכול להכות, ואחר כך לאכול כאילו לא קרה כלום..." לעומתה רוחמה: "הוא הכניס בי פחד לא לבקש ולא להגיד אף מילה, כי אם אני אומרת מילה אחת - זה מכות". או כדבריה של תליה: "אני פחדתי מעצם ההתפרצויות שלו, שיזרוק דברים, שיעשה משהו. בתוך תוכי פחדתי שכן יעשה לי משהו, כמו פצצה מתקתקת. הפצצה זה הוא, מאיפה הוא יוציא את הפצצה, באיזה יום יפעיל את הפצצה."

הדימויים שבהם הנשים עושות שימוש על מנת לתאר את בני זוגן הם בעלי גוון שלילי. ביטויים כמו מפלצת, פצצה, מוות, מצביעים על אימה, טרור, ניכור ושנאה. ההצטרבות של רגשות כה עזים, מבטאת פער בלתי ניתן לגישור, ההולך ומעמיק עם כל אינטראקציה. כלומר, ברגע שמצטיירת במערכת היחסים דמות מפלצתית מעין זו, אין מקום לווריאציות, לא בהתנהגות ולא ברגש, שהרי כל ההתנהגויות וכל הרגשות של בני הזוג יותאמו לתבנית הקיצונית שפותחה. הדבר היחיד שנותר הוא, באמצעות הפחד, להישמר מפני בן הזוג. תחושות אלו מותירות את הנשים לבד בשלב זה של חייהן. גלריית הייצוגים והדימויים מתרחבת כאשר רוב הנשים מציגות את בני הזוג כבעלי תכונות אופי שליליות, כגון: קמצנות, בוגדנות, שתלטנות, נצלנות, קנאות ואגוצנטריות. כך מתארות הנשים:

ככה הוא התחיל עם הקמצנות שלו, אחרי שהתחתנו. הוא גמר לי את כל הכסף בצ'יק צ'אק. זה כסף שחסכתי שנים. הוא חיסל אותנו תוך חודשיים, עשה לעצמו שיניים, כל השיניים שלו היו רקובות. ברגע שהכסף נגמר, את לא ראת משכורת. הוא אמר: 'יותר את לא תקבלי...' וכשהייתי אומרת משהו, הייתי מקבלת מכות. ככה הוא הבעל שלי.

ואחרת מוסיפה:

הוא היה אזרח עובד צה"ל, תשאלני מה הוא עשה, הם היו מזדיינים עם חיילות, תסלחי לי על הביטוי, כל הזמן היו מספרים איך היו שוכבים עם בחורות. אחרי שהיה גומר שם, בא הביתה להרביץ.

ואחרונה:

הוא מאוד אגואיסט, רק על עצמו הוא חושב. הוא טיפוס כזה, הוא לא בן אדם כל כך רע, אבל זה מפריע לי. רק אני ואני ואחר כך כל העולם... אבל כשהוא חולה אז הוא אומר לי: 'את אישה טובה'. כשהוא צריך אותי אז אני אישה טובה...

תיאורים אלה של תכונות אופי שליליות מעוררים רגשות שליליים אצל הנשים, כמו כעס, השפלה, חוסר אונים, אי-אמון, בושה ותחושת עוול משווע. לתכונות המיוחסות לגברים יש ביטוי מעשי בהתנהגות פוגעת ורעה כלפיהן. למשל, קמצנות ושליטה על משאבים כלכליים - לא מאפשרים להן להיות שותפות בחלוקתם ומחייבים אותן להצטמצם ו/או לסבול ממחסור קיומי

בסיסי; בוגדנות - גורמת להן להרגיש דחויות ולאבד את ההערכה העצמית שלהן. כתוצאה מכך, הכעס המצטבר אצלן במשך שנים ארוכות מבטא את הכאב שלהן. בד בבד הוא מאפשר להן להאשים את בן הזוג ולהענישו, לעתים באופן גלוי ואז להסתכן בתגובה אלימה, ולעתים באופן סמוי, המאפשר להן לא להיפגע פיזית על ידו. כל אותם דימויים שליליים משתלטים על האופן שבו הן תופסות את בני הזוג, מרחיקות אותם מהן ומשאירות את עצמן בודדות. לדוגמה, כאשר אחת הנשים מתארת את הגבר כאגוצנטרי, משמעות הדבר שהוא הופך את החיים הזוגיים לתחרות על משאבים; על מנת לשרוד על האישה להילחם לבד את מלחמתה. אך כאשר הוא נזקק ונמצא בנקודת חולשה בחייו כתוצאה מהזדקנות, זו הפעם היחידה שהוא איתה והיא צריכה לדאוג לו. כלומר, היא מבינה, שכאשר הכול טוב אצלו, היא לבד ואילו בשעות הרעות והקשות שלו, בן הזוג מפעיל את שיקוליו, מקרב אותה ומשתמש בה למטרות הרווח שלו. תובנות אלו מעצימות את הניכור ואת הכאב של הנשים דווקא בשלב זה של חייהן, שבו הנזקקות ההדדית לעזרה ולתמיכה כל כך משמעותיים. כך קורה, שבמערכת היחסים שלהן עם בן הזוג הנזקקות מקבלת גוון של ניצול ועוול ומותירה את הנשים בבדידותן.

תיאורים אחרים מתמקדים בבני הזוג כחסרי השכלה, פרימיטיביים ונחותים מהן. כך מתארת אחת הנשים את בן זוגה:

חתיכת פרימיטיבי, אדם מאוד נחות, גם מבחינה השכלתית, יש אנשים שלא למדו בבית ספר אבל יש להם הבנה, יש להם איזו רכישה שרכשו מהחיים, אצלו לא, הוא לא רכש שום דבר, חוץ מכדור רגל, פשוט כלום.

או:

איך לא ראיתי, הוא הרי היה לא יוצלח... כל הזמן קידמתי אותו לפני, בינתיים לימדתי אותו לעשות חשבון, חיבור וחסור, שלא לדבר על לוח הכפל... אני דחפתי אותו ואז הלך לעבוד בב.מ.ב. הוא מטומטם, את מבינה. הוא לא ידע, הוא לא הבין, הוא גם לא תופס, כי הוא היה אפס...

באמצעות תיאורים אלה מציגות הנשים את בן הזוג שלהן כנחות והן חשות כלפיו בוז. אחרי כל כך הרבה שנים, שבהן חוו השפלה ודיכוי, ההערכה

השלילית כלפי בן הזוג מול העליונות שלהן מאפשרת להן להעריך את עצמן הערכה חיובית יחסית אליו ונותנת להן כוחות להתמודד מולו. במקביל, דימויים אלה מסייעים להן לממש את הרצון להינתק מהגבר, גם אם בפועל הן לא יכולות. דווקא שתי הנשים המצוטטות לעיל נפרדו לאחרונה מבני הזוג. אך מציאות החיים החדשה שלהן, של חופש ועצמאות מחד, מול חיים שלמים בכפייה ובאלימות מאידך, לא מאפשרת להן להינתק מייצוגם של בני הזוג בחייהן. תחושות אלו מוצאות את ביטוין בדימויים קשים. לדוגמה, האישה המתארת את הפער בינה לבין בן זוגה בהבנה וביישום של מימוניות לימודיות בסיסיות, מנציחה את הפער על ידי תיוגו כנחות. התייחסות זו הקנתה לה עדיפות, יתרון וקומפוטנטיות בהתמודדות מול האלימות שלו, אך בו בזמן השאירה אותה לבד מולו, תחושה המתעצמת כעת, בגילה ובמצבה. הניסיון לתאר את בני הזוג בייצוגים מאוזנים היה מועט ומצומצם. עם זאת לא ניתן להתעלם מהדברים, שנאמרו, למשל, על ידי סופי:

כשהוא מקבל התקפת עצבים הוא צורח, צורח וצועק, ואחר כך הוא נרגע. הוא בחיים לא יכול להישאר יותר מיומיים-שלושה ברוגז, אחר כך הוא מתחנן ובוכה, עד שאני משלימה אתו... יש לי ימים טובים, שהוא רק מחבק ומנשק וזה אפילו מעצבן אותי. את מבינה, הוא בן אדם שסבל בילדותו. הוא ראה שאבא שלו הרביץ הרבה לאימא שלו והיא נפטרה כשהיה בן 12... בדרך כלל הוא דואג למשפחה, יחד עם זה הוא הרבה יותר דואג לעצמו...

נשים אלו מציגות את בני הזוג כבעלי שני פנים: אלימים ואגוצנטרים מחד, נזקקים, אוהבים ומסורים, מאידך. הניסיונות לאזן מתבטאים במציאת צידוקים להתנהגותו של בן הזוג כבאה על רקע של סבל בילדות או באמצעות הגדרת המצב הקבוע כמצב סביר המלווה ב"נפילות". כלומר, ההתנהגות הרעה היא כתוצאה מ"נפילות" בלתי צפויות ואילו הביטויים של האבה, חברות דאגה הם המציאות הקבועה והמתמשכת. הן מתארות קשר מורכב וממלכד עם בן הזוג, המקשה על חיי היומיום שלהן, בעיקר בשלב זה של חייהן, כאשר האינטראקציות עם בן הזוג הן בתדירות גבוהה יותר, הן בשל יציאתם ממעגל העבודה והן בשל יציאת הילדים מהבית.

דינמיקה של זוגיות, אינטימיות ומיניות

יוליה, בת 63, ילידת רוסיה, נשואה לבוריס קרוב ל-40 שנה. אם לבת בוגרת וסבתא לתאומים. מורה לפסנתר במקצועה. הפסיקה ללמד פסנתר עקב רעד בלתי מוסבר בידיה. אישה נאה ומטופחת, רזה ובעלת חזות אצילית, אינטליגנטית, חדת ראייה, שמיעה וניסוח. הגיעה לקבוצת הנשים ביוזמתה של בתה, המעודדת אותה להיפרד מבעלה ולעזוב את הבית ואילו היא מתלבטת ומתייסרת אל מול פחדיה וחרדותיה...

יחסים אינטימיים בין בני זוג נוצרים ומתפתחים לאורך מעגל החיים ומקבלים ביטוי מיוחד בזיקנה. כל אחד מהתיאורים של הנשים מדגים מגוון של אופני שליטה בתוך מערך היחסים האינטימיים היוצרים דינמיקה קשה של קרבה וריחוק ומובילים, בסופו של דבר, לתחושת בדידות שחשות הנשים ביחס לעצמן וביחס לבן הזוג בזיקנה.

הנשים בוחרות לתאר את טיב היחסים עם בן זוגן סביב אירועי חיים וחיי היומיום. לצורך הדגמה, סיפורה של יוליה סובב סביב מחלת דלקת הריאות שלה, כשהיא מתארת איך נותרה בודדה בתקופה קשה זו. בן זוגה, אשר שהה בחדר הסמוך, אף פעם לא ניגש אליה לשאול לשלומה או לוודא אם היא רוצה כוס תה. לבית החולים הוא נמנע מלהגיע, משום, שלטענתו, "זה פוגע בו", אבל באותה נשימה הוא מצהיר שהוא הידיד הכי קרוב שלה. עבודה, מצבי החולי הם מדד לנאמנות ולחברות במערכת הזוגית. הפער בין הרמה ההצהרתית לרמה ההתנהגותית של בן הזוג מתפרש אצלה כניכור, כזרות וכנטישה. מצבים אלה מקבלים משמעות רבה יותר בזיקנה, שבמהלכה חולי ונזקקות שכיחים יותר. וכך, ההתנהגות שלו משקפת לה מה צפוי בעתיד ולמה תוכל לצפות לקראת ההזדקנות הבלתי נמנעת שלהם.

בעוד שיווליה מדגישה את ההיבט החברי, מדגימה גולדה, בנרטיב שלה, מערכת יחסים המאופיינת ביחסי קרבה וריחוק. וכך היא מתארת:

יום אחד התעצבן, והוא סובל מברונכיטי אסטמטית, ויש לו ליחה כבדה. התקרב אליי, לא ידעתי מה הוא עושה, ירק לי בתוך האוזן, ולא מספיק בתוך אוזן אחת גם בשנייה, זה כאב לי מעומק נפשי, זה היה הלם בשבילי. הרגשתי כמה אני אפס. אדם לאדם לא אויב, ולא בחוץ, זה בבית, הנה הוא מסוגל לעשות את זה. אני לא הגבתי, קמתי וברחתי. רציתי להיות עם עצמי רחוק. הסתובבתי עד הבוקר, חזרתי, הרגשתי גועל נפש. הצטרכתי להתרחץ, התרחצתי בלי סוף. יש דברים שנכנסים כל כך עמוק, שקשה למצוא מים וסבון להוציא את זה. כשחזרתי שאל: 'למה חזרת?' וזה מאוד השפיע עליי, וזה אדם שנתתי לו, אילו היו לי 10 ילדים הייתי נותנת פחות ממה שנתתי לו. הוא העמיד את עצמו מאוד מסכן, איבד את ההורים שהיה צעיר, תמיד דיבר על המסכנות שלו, ואחר כך מרוב שנתתי לו הוא התחזק, זה לא שיפר את המצב, הוא קיבל כוח, הוא שתלטן כפייתי. אני מרגישה כאילו אני בעל חיים שם, הכול גזל ממני... הייתה תקופה שהתחבאתי בשירותים... איזה הפסד יש לו, יכולתי להיות ידידה שלו, וכך אני מעמידה וילון נפשי, שאי-אפשר להזיז אותו, אנחנו לא נוגעים זה בזה... הוא אדם שזקוק מאוד לתשומת-לב ואני צריכה לשקול כל מילה, זה מרסק לי את הנשמה... אני לא לבד, אבל אני לבד עם עצמי, לא רק שאני לבד, עוד עם אבן כבדה בנשמה שלי... כמובן הייתה תקופה שאהבתי אותו, אך במשך הזמן ההתנהגות שלו ממש גמרה את זה...

מבחינתה, בן הזוג העמיד עצמו במהלך השנים כאדם מאוד נזקק, אדם שסובל וזקוק לקרבתה, לאהבתה ולתשומת לבה, והיא אכן נתנה, השקיעה והתמסרה. עם זאת, התנהגותו האלימה, החודרנית והמזמהמת, מרחיקה אותו ממנה. תחושת האמון הבסיסי שלה בבן הזוג מתנפצת ותחושות של ניכור וניתוק מחלחלות לתוך מערכת היחסים. עומק הפגיעה מתואר במונחים של נפגעת אונס, הורס כל חלקה טובה, כולל תחושות של השפלה, חוסר ישע וגועל. כל אלה מחייבים אותה להעמיד מחיצה רגשית. קיומם של רגשות עזים של קרבה והיזקקות מחד, פחד וריחוק, מאידך, פגעו במהלך השנים ביכולת לבנות מערכת יחסים אינטימיים בריאה ויציבה והותירו אותה מגינה

על העצמי שלה באמצעות התרחקות, ניתוק, ניכור ובדידות. גולדה משתמשת בדימויים של 'וילון נפשי' ו'אבן כבדה בנשמה' המבטאים במלוא עוצמתם את האופן שבו היא, בגיל 82, חווה את מערכת היחסים כמשא כבד של בדידות. פנינה, לעומתה, פורשת מסכת ארוכת שנים של יחסים אינטימיים עם בן הזוג האלים המשמש בבחינת אורח בקשר. עוד ברומניה, בתחילת נישואיהם, הוא נהג לעבוד מחוץ לעיר, היה עורך ביקור ובסיומו חוזר, והיא נותרה בהיריון בבית דודיה. היא מספרת כיצד היה מגיע, והיא הייתה משתדלת ומכינה לכבודו אוכל. הוא אכל והלך, מותיר אותה ללא כל אמצעי מחיה. לאחר שנולדו הילדים, נהג להביא מתנות, אך לא לקחת חלק בקיום המשפחה ובפרנסתה. כך נותן בן הזוג תחושת ארעיות לקשר; הוא נשאר מרוחק, זר ומנותק ממנה ומותיר אותה בחוויה קשה של בדידות. להיות בן זוג אורח הפך לדפוס חיים כרוני גם בתקופות שבהם הם חיים תחת קורת גג משותפת. הוא היה צועק, מקלל, מטיח בה דברים קשים בעת נוכחותו, כשהשפעת דפוס זה לאורך שנים באה לידי ביטוי בדיכאון סמוי - נשירת שיער, חרדה ותחושה עמוקה של בדידות, המלווה אותה עד היום. חוויה זו מועצמת כיום, כאשר שניהם לבד בבית, והיא איננה מצליחה ליצור בצורה זו או אחרת תקשורת הדדית.

נשים החיות עם גבר אלים וזקן, הנזקק לטיפולן, מתארות בסיפורן איך כיום, מתעוררות אצל בני הזוג האלימים חרדות הקשורים לגיל ולירידה בתפקודם היומיומי. בהתאם לכך, הם מפתחים ציפיות מבת הזוג שתטפל בהם ולשם כך הם מבטאים גילויי חיבה כלפיה. "עכשיו, אחרי בית החולים, הוא בבית כל היום. פתאום אני אישה טובה. הוא מלטף אותי, הוא מפחד עליי שאהיה חולה, כי אין מי שיטפל בו. כי אם אני אלך... עכשיו אני אישה טובה, בשבוע הבא, את תראי..." בן הזוג מגלה כלפיה יחס חיובי, שלא על מנת לאהוב אותה, אלא מתוך אינטרס אישי, כשהמטרה שלו להשיג מטפלת צמודה ומסורה. בתוך שדה האלימות, הנשים קולטות ומבינות את פשר ה"מהפך" ביחס כלפיהן. כתוצאה מכך, מתעוררות אצלן תחושות של תסכול, כעס וניצול, המנציחות את הנתק, ההתרחקות והתקיעות שלהן.

יחסי מין ומיניות, בהקשר של היחסים האלימים והזיקנה, קיבלו, למרבה הפתעת, התייחסות נרחבת וגלויה בנרטיב של הנשים הזקנות. המין משקף

את מערכת היחסים בין בני הזוג. אורה מספרת, שכבר בגיל 33, לאחר ריב, כאשר ילדה את בתה לאחר חמישה בנים, היא הפסיקה "את הכול". היא מתייחסת לשלב שבו האינטימיות נפסקת כתוצאה מאלימות ונפער פער המנציח את עצמו. הפער מתבטא ביחסי מין ונגרם על ידי יחסי מין. אורה משתמשת בדימויים המתארים את הקרע המיני: "הוא לא מכיר אותי ואני לא מכירה אותו. הוא במרחק שלו, ואני במרחק שלי." כל אחד מהצדדים מנותק ומרוחק מהמרחב הפיזי והרגשי של האחר. מצב זה מאפשר לה כיום להימנע ממגע ומאינטימיות עם בן הזוג. במקביל, היא מעבירה את מוקד הקשר לדאגה ולטיפול בו. כך, לכאורה, נשמרת אינטימיות בפעולות קטנות של חיי היומיום:

עכשיו לא נשאר כלום. זה כמו שאני יושבת עם אבא שלי. תאמיני לי, הוא אומר לי 'את עושה לי כמו שהיית מטפלת באבא שלך'. אנחנו ביחד, אוכלים ביחד, יושבים ביחד, מדברים ביחד, בשביל להגיד משהו אחר אין לי שפה משותפת אתו, הוא בחדר שלו ואני בסלון יושבת...

מאחר שאין יחסי מין או קרבה מינית, אין ריגושים ואין תחושה עמוקה של שותפות רגשית. החוויה המתוארת על ידי אורה היא של שני אנשים - בני זוג, החולקים קורת גג משותפת, כשבבסיסה תחושות של הפרדות, ריקנות ובדידות.

עבור גילה, יחסי המין שימשו ביטוי מתמשך לנקמה בבן הזוג האלים: אני זוכרת עכשיו את הפעם הראשונה שהוא הרים עליי יד. הוא חזר שתוי ממסיבה והקיא. שאלתי 'למה היית צריך לשתות בצורה כזאת?' הוא התחיל להכניס לי אגרופים ולהכות אותי. זו הייתה ההפתעה שלי, מאז חיי הנישואין שלנו נהרסו לגמרי. אם היה עוד שביב של תקווה שאני אשכב אתו, מאז לא שכבתי אתו במיטה. ניתקתי את עצמי ממנו ומהמיטה, אבל אז כבר הייתי בהיריון... מאז היה נתק, נתק גמור לגמרי מבחינה רגשית, מבחינת שיחה, היה נתק לגמרי...

חיי המין עברה מהווים ביטוי של אינטימיות ואמצעי לבטא רגש. חוסר חיי מין הוא נקמה על האלימות. גילה חווה את התקיפה של בן הזוג כאירוע קשה, המערער את הרגשת הקשר והאמון בינה לבינו והמוביל להתרחקות

בלתי הפיכה ממנו. העוצמה הרגשית החזקה והדרך שלה להחזיר לעצמה שליטה על חייה הן באמצעות יצירת נתק מיני ורגשי מהפוגע. גם הנשים האחרות קושרות בין ההתנהגות האלימה לקרבה המינית. פרלה מתארת את אלימות בן הזוג המשמשת עבודה סיבה להיגעל ממנו: "ההתנהגות שלו, נגעלתי ממנו, לא רציתי שיגע בי. בעל מרביץ לך, שאומר לך 'זונה' ואת צריכה לשכב אתו? יותר מ-20 שנה שאני לא מכירה אותו..." על ידי כך היא מגדירה את הגבולות שלה במערכת היחסים אתו. הגבול משמש כ"חגורת הגנה" מפני הפגיעות ושמירה על העצמי שלה. פרלה תופסת את האלימות כאקט משפיל, שבו היא משמשת אובייקט להתעללות פיזית ונפשית. היא מרגישה שנגרם לה עוול ומבטאה תרעומת כלפי בן הזוג הפוגע. עבודה, הצבת גבולות, באמצעות הפסקת יחסי מין, היא ויתור על אינטימיות, על מגע ועל קשר רגשי עם בן הזוג. בעוד שחלק מהנשים ניתקו את הקשר המיני מהוויית הזוגיות, היו כאלה שיחסי המין מבטאים קפסולה של קשר המייצג את מערכת היחסים הזוגית, אשר לא השתנתה במהלך השנים. תהילה מדגימה בתיאורה מסכת מורכבת וקשה של יחסי מין בכפייה:

היו סכסוכים ומריבות, כל הזמן היה משפיל אותי, התחיל ממש להיות אלים, לקרוא לי 'זונה', בת זונה, בת כלבה. זה כבר הפך לשם שלי. 'תראי זקנה, תראי את עצמך'. גם מבחינה מינית לא עניין אותו שאני איהנה, אף פעם. בא, עלה וירד, כמו בהמה. יש לנו כלבים בבית, הייתי רואה בדיוק כמו כלב, עולה עושה מה שצריך, יורד. אין מקדמה, אין שום דבר, ומה עוד, אם חצי שעה קודם קילל אותי והתחצף אלי, איך אני יכולה לשכב אתו. תגידי לי, זה כל העניין, אפילו לא היה מדבר יפה כדי שימשוך אותי, היה בא, עולה ויורד... קמתי והלכתי לישון בסלון, זה לא מנע ממנו לבוא באמצע הלילה. את לא יכולה להגיד כלום, הילדה ישנה שם בחדר, לא יכולה להגיד כלום. הייתי בוכה. הפרדתי, את יודעת מה, עד פה זה שלו, שייחנק. הנשמה שלי, הוא לא יכול לקחת את הנשמה שלי...

תהילה, בדומה לנשים אחרות, יודעת איך יחסי מין ואינטימיות אמורים להיות. בניגוד לכמיהתה, היא חווה את יחסי המין עם בן הזוג האלים כאקט

כוחני, משפיל וקשה, תוך שימוש בכינוי 'זקנה' ההופך את האקט המיני לחוויית אונס. כתוצאה מכך, היא מגיבה בתגובה מפצלת (ספליט) ומפרידה בין הפעולה הפיזית-מינית, שאותה היא מעמידה לרשותו, כאילו היא לא חלק ממנו, לבין האקט האמוציונלי, שבו היא מגנה על עצמה באמצעות הינתקות, שהרי לחלק הרגשי לעולם לא יוכל להגיע. למותר לציין עד כמה נתק זה מותיר אותה בבדידות תהומית במערכת היחסים הזוגית הנוכחית.

תפקידי מגדר בזיקנה והקשרם לאלימות

אורה, בת 67, ילידת מרוקו, נשואה מעל 50 שנה ליעקב, המבוגר ממנה ב-15 שנים. היא אם לחמישה ילדים בוגרים וסבתא ל-10 נכדים. אישה נאה, נראית צעירה מכפי גילה, מתנועעת בקלילות ובזריזות וכך גם דיבורה המהיר והשוטף. נדמה שהיא ממהרת לדבר על מנת לסיים ולהיפטר מ"אי הנוחות" שבחשיפה ומהכאב המתלווה. מאותה סיבה, כנראה, בחרה שלא לקחת חלק בקבוצה.

במהלך השנים, חלוקת התפקידים במשפחה התבססה על תפקידי מגדר מסורתיים. התפקידים של הנשים כללו טיפול בילדים ובבן הזוג וכן דאגה למילוי כל המשימות הקשורות לאחזקת הבית. הגבר, מצדו, היה אחראי על הפרנסה ועל חלוקת המשאבים הכלכליים. תפיסה זו מבטאת את הפער ואת חוסר הסימטריה בין תפקידי המין הגבריים לאלה של הנשים. פער זה מונצח עם הגיל ומתבטא ביתר שאת בתקופת הזיקנה.

אחדות מהנשים מתארות דינמיקה זו כהמשכיות לתפקיד הטיפולי ולנשיאה בעול אחזקת הבית, תוך מתן שירות מלא לבן הזוג. לדברי הנשים, התפקידים שלהן בזיקנה לא רק שאינם מצטמצמים, אלא מתרחבים. הן ממשיכות לטפל, לשרת ולהזין, אך כעת האובייקטים התחלפו. לעומת

זאת, תפקידיו של הגבר המפרנס הצטמצמו, בעקבות יציאתו לפנסיה ומוגבלויותיו הבריאותיות. כך קורה, שלגבר האלים הזקן יש צידוק מלא שלא למלא את תפקידיו, בעוד שעל האישה מוטל העול כבעבר, המטלות נמשכות והיא חווה עומס רב יותר. מציאות זו באה לידי ביטוי באופנים שונים. למרות הירידה בכוחו, הגבר האלים, שחש בהפרת האיזון, נעשה אלים עוד יותר ותובעני בדרישותיו. הוא מפעיל את בת הזוג מראש סביב רגשות אשם הקשורים בהזנחת הטיפול בו וכך ממסמר אותה סביבו. אורה, הצעירה מבעלה ב-15 שנים, אומרת:

מה לעשות, אני לא סובלת אותו, אבל אין ברירה, לא יכולה בגיל הזה לזרוק אותו. עוד מעט 50 שנה שאנחנו ביחד... אני לא יכולה להשאיר אותו ללילה. יגידו, כל החיים שלי טיפלתי בו ובשביל לילה אחד שיצאתי הוא שבר את הגב או את הידיים, או קיבל דום לב. בגיל הזה זה קשה מאוד, והוא לא רוצה ללכת לבית אבות.

נשים אחרות חוות אף הן היחלשות, עקב ירידה בריאותית ומוגבלות התפקוד שלהן, והן נזקקות יותר לעזרתו של בן הזוג. אך הוא, לא רק שכלל אינו מוכן לעזור או להבין, הוא כועס, מואס בה ונעשה אלים עוד יותר. אורה ממשיכה ואומרת:

אוי ואבוי לי שייכנס לאמבטיה והבגדים לא מוכנים על המיטה... יום אחד לא הרגשתי טוב, 'מה, את לא עשית לי אוכל? יא חתיכת זונה!' אמרתי לו: 'מה אתך, אוכל יש, תחמם ותאכל.' 'לא, אני לא יודע, אני לא אוכל.' לקח את המקל שהייתי הולכת בגלל ניתוח הברך והרביץ...

בהקשר זה, חוסר הסימטריה בתפקידים בעת זיקנה פועל לרעת הנשים הזקנות. הן חשות ממולכדות בגלל התלות הרבה יותר שבהן זוגן מפתח כלפיהן.

נראה כי השילוב של יחסים אלימים יחד עם תהליך ההזדקנות של בני הזוג והפערים הנוצרים כתוצאה מתפקידי מגדר מעצימים את תחושת המלכוד והבדידות של הנשים בתוך המערך הנתון.

אימהות ובדידות

הבדידות של הנשים מודגשת ביתר שאת בזיקנה. זאת, משום שבנוסף לחוויות של אז ועכשיו הזיקנה היא 'בור ניקוז' לאורך זמן של חוויות חיים. הדוגמה הקלאסית לכך היא הילדים. בזיקנה, מתנקזת, מחד, האשמה של הנשים שהילדים היו עדים לאלימות והיה צורך להגן עליהם מפניה. מאידך, חוסר האונים להגן על הילדים וההכרה במחיר שהילדים שילמו והתפקידים שלקחו על עצמם, מגבירים את תחושת האשמה. בזיקנה, מתחדדת האבסורדיות הנובעת מהניגוד שבין ההחלטה להישאר בגלל הילדים לבין זה שהילדים ברחו מהסביבה האלימה על מנת להציל את עצמם. התוצאה היא, שהן, הנשים, נשארו בתחושה של בדידות.

ילדים כעדים וכקורבנות לאלימות

סופי, אישה דתית, בת 66, ילידת אלג'יר, נשואה למשה, אם לארבע בנות וסבתא ל-15 נכדים. אישה-ילדה, בעלת מראה משובב ונמרץ. היא מלאת שמחה וחיוניות, מגיעה לפגישות של הקבוצה מתנשפת, עם סלים כבדים, שכן עוד הספיקה לערוך קניות בשוק הסמוך. הכובע שלראשה מסתיר את שיערה הקצר ומשווה לה חזות נעימה, מרגיעה ומוערכת. קולה הגבוה כשל ילדה, נשמע מעת לעת ומנסה לאזן את דברי החברות בקבוצה. מאחורי כל זה נסתרים מהעין חיי אישות קשים ומורכבים, אך גם תקווה גדולה...

מעבר ליחסים הזוגיים, במהלך השנים, בני הזוג משמשים גם כהורים לילדים. ההתנהגות האלימה של בן הזוג כלפי האישה מופנית בהרבה מקרים גם כלפי הילדים. נוכחות הילדים בזירת ההתרחשות כעדים וכקורבנות לאלימות יוצרת מציאות חיים קשה עבורם ועבור הנשים. מציאות זו מתוארת בסיפורי החיים שלהן והיא מוצגת הן באמצעות התפקידים שהילדים לוקחים על

עצמם מול אלימות האב, הן בסודות משפחתיים והן בדרכי ההתמודדות של הילדים לאורך השנים.

החוויה של לחיות במשפחה שבה קיימת אווירה של טרור, פחד ואלימות מעצבת ומעצימה את תחושת הבדידות באופן רציף לאורך מהלך החיים של המשפחה. עם זאת, ניתן לראות שונות בתגובתם של הנשים והילדים כלפי בן הזוג/האב, כמו גם בתגובה של הנשים כלפי ילדיהן. יש נשים התופסות את עצמן עם הילדים כמקשה אחת, בבחינת "כולנו בסירה אחת". במקרים אלה, נראה שיש טשטוש במובחנות שבין הנשים לילדים. מצב זה מגייס את הילדים לקחת על עצמם תפקידים הוריים. כך מתארת סופי:

ביום שישי בערב, אני כבר לא זוכרת על מה רבנו. הוא זרק אותי עם ארבעת הילדים. היה חורף. עלינו על הגג וישנו שם. הוא השתגע והרביץ לי, אז הבת שלי אמרה לו: 'תהרוג אותי, תרביץ לי, אני רוצה לקבל את כל המכות, אבל אתה לא תיגע באימא, אני פה.' אז ראיתי פעם ראשונה בחיים שלי שהיא מגנה עלי והחזרתי לו. עד היום היא היחידה שאומרת לו בפנים והוא פוחד ממנה.

סופי מתארת את ילדתה כילדה בעלת אומץ ונאמנות כלפיה, בכך שנעמדה כחיץ מול האב/בן הזוג המכה. התפקיד שהילדה לקחה על עצמה מפעיל את האם והיא מגיבה באלימות נגדית, ומיד אחר כך פותחת בנסיגה עם כל הילדים. עד היום מהווה אותה ילדה, עבור המרואיינת, מקור לתמיכה ולגיבוי. לעומתה, טליה מספרת על גילויי חרדה של הילדה מנטישת האב. היא מתארת כיצד האב היה מגיע לאחר יום עבודה ופשוט "מתפרק" על ידי זריקת חפצים, כשהיא והילדים היו האובייקט להאשמה על התסכול היומי שלו. באחד הימים, הוא שב נרגש מהעבודה והילדים היו בבית: "הוא החל בצרחות ואיומים, 'אני עוזב את הבית, אני הולך', הבת ה'סנדוויץ' בכתה ואמרה: 'אבא, אל תלך, אל תשאיר אותנו, אל תלך...' ואני, כאב לי, עמדתי מהצד... בעוד שסופי פעלה, הגנה על עצמה ואף החזירה לבן הזוג המכה, התנהגות הילדה הותירה את טליה פסיבית ודוממת.

בסיפורה של פרלה, הילד נהג לפעול כחיל חלוץ הבא לפני המחנה ומוודא שאכן המסדר ערוך ומוכן כך ש"המפקד" יכול להיכנס: "אני זוכרת, שהבן שלי היה הולך אתו לבית הכנסת, היה רץ מהר, מהר, מהר, בחזרה שיבדוק את השולחן, אם לא חסר שום דבר בשולחן. איך שהוא היה נכנס, היה סוגר

את החלונות, שאם אבא נכנס וצועק שלא ישמעו אותו האנשים בחוץ, הבנת?... " מצד אחד, הילד שותף לאם במאמץ לעמוד בתנאים המוכתבים על ידי האב ודואג שהכול יהיה כפי שמצופה ובהגעתו המוקדמת הוא מכין את האם לקראת כניסת האב, מצד שני הילד אינו סומך על האם, שאכן מילאה את תפקידיה כראוי ועל כן במצב הלא בטוח הזה הוא דואג כבר לתוצאות האפשריות באמצעות סגירת החלונות. בהערת אגב אציין, כי הילד הזה, שנשא על גבו את המצוקה של חיים באלימות, שילם את המחיר במחלת נפש. כל הנשים מעלות בסיפוריהן את התפקידים המיוחדים שהילדים לקחו על עצמם. עבורן, הילדים הם בבחינת עדות קיימת וזיכרון חי לאווירת הטרור, הפחד והחרדה שחוו. הבדידות מועצמת סביב מוטיב שמירת האלימות בסוד במשך שנים רבות. שמירת הסוד מופנית גם כלפי זרים וגם בקרב בני המשפחה: " אף פעם לא שאלתי אותם באמת, מספיק מה שאני הרגשתי וראיתי, זה היה יותר מדי..." אמירה זו ממחישה את השותפות בתוך המשפחה. האם והילדים לא מדברים על האלימות, כי הכאב והסבל כבדים מנשוא. קיימת ביניהם מעין הבנה שבשתיקה, אך היא מותירה את בני הבית פגיעים ובודדים, ללא הגנה וללא כתובת מצילה.

ילדים כעילה לויתור על העצמי

רבקה, בת 66, נשואה לראובן מעל 50 שנה. ילידת מרוקו, אם לשבעה ילדים וסבתא ל-15 נכדים. אישה נמוכת קומה וכבדת משקל, רגליים בצקיות וברכיים נפוחות ומצולקות, עקב ניתוחים שלא הצליחו במיוחד. הולכת באיטיות ובקושי רב. תווי פניה עדינים ויפים, גבותיה מודגשות, שיערה משוך לאחור וחיוכה לא מש מפניה. למרות קשיי התבטאות, היא מופיעה בהתמדה למפגשי הקבוצה ולוקחת חלק פעיל וכולט בקבוצה. נראה שהמפגשים מיטיבים עימה ומשמשים לה מעין "זריקת עידוד" שבועית.

הנשים, שבשלב מוקדם יחסית בחיי הנישואין שלהן ויתרו על קשר משמעותי עם בן הזוג, השקיעו בילדים, הקריבו עבורם ופיתחו ציפיות גוברות והולכות שילדיהן יהוו להן מקור של תמיכה, הגנה ותקווה לעתיד טוב יותר. עבור אותן נשים, אימהות נתפסת כמוטיב אקזיסטנציאלי מרכזי, כך שלנתינה ולהקרבה יש משמעויות מפתח עבורן. באמצעות האימהות הן מעצימות את העצמי, מצדיקות סבל ואלימות ומפיגות במעט את תחושת הבדידות. כאשר הילדים הופכים לבוגרים, עבור אחדות מהנשים ההקרבה, הנתינה והוויתור נתפסים כהשקעה כדאית ומספקת; הגשמת הציפיות מהילדים נראית כהישג גדול בחייהן, חוויה חיובית ובעלת סיפוק. ואילו עבור אחרות, הוויתור על העצמי למען הילדים נתפס כמאכזב וכמתסכל. בהקשר זה, עולה קשת רחבה של רגשות, הכוללת גאווה, סיפוק ואושר, כמו גם תסכול, אכזבה, תחושת בגידה ונטישה. רבקה, בסיפורה, ממחישה את מוטיב ההקרבה, אשר לימים שכרו נמצא בצדו:

כל פעם חשבתי על הילדים שלי שלא יתדרדרו, שלא ילכו לאיזה מקום, אהבתי את הילדים ואני מעריכה עכשיו מה שהם עושים בשבילי. הכול בשבילי, הכול עושים בשבילי... כל השנים, בגלל הילדים עשיתי הכול, אם לא הילדים, מזמן הייתי נפטרת ממנו. לעומתה, נשים אחרות מתארות כאב, שיברון לב ופגיעה מהילדים. מיטיבה לתאר זאת צילה במונולוג כואב וקשה:

מה שקורה, כשגידלתי את הילדים אז לא חשבתי על שום דבר, הייתה לי מטרה לגדל את הילדים. בעצם הסלחנות שלי הייתה בשביל הבית ובשביל הילדים, וכל הזמן זה נגמר עם הילדים ועם הבית, בלי שום התחשבות בעצמי. לא נתתי לעצמי שום ערך, ממש הייתי העוזרת והסמרטוט של כל הבית. כל הזמן היו בראש שלי הילדים והבית, והחינוך ומה יהיה להם ובעצם שכחתי את עצמי... כשהיו מריבות והיו כעסים, אף אחד לא בא לשאול; כשדיברתי - כולם ברחו, לא ענו. כשהוא הרים יד - לא ניגשו אליו ולא אמרו לו 'למה הרמת יד?' אף מילה, הכול שוב נמחק ונעלם. אף אחד לא אמר לו כלום. אני זוכרת, כשהילד היה קטן ורחצתי אותו, הוא הכניס לי את הראש, הוא רצה לחנוק אותי. למה? כי לא רוקנתי

את המים מהאמבטיה. את זה סיפרתי לילדים... הם התרגלו לזה שאימא מספיקה לנקות, ואימא מספיקה לבשל, ואימא מספיקה לתלות, ואימא מספיקה הכול. אף אחד, אף אחד לא נתן מעצמו כלום... אני כועסת ומלאת אכזבות. ציפיתי מהחיים הרבה, נתתי הרבה, היום אני ממש לבד וזה הכאב הכי גדול מהילדים. יכול להיות שאילו הייתי יותר חזקה הייתי יכולה לשנות דברים, אבל ויתרתי, ויתרתי הרבה מאוד.

אישה זו, כאחרות, חווה רגשות עזים של בגידת ילדיה ונטישתם אותה. היא רוצה להיות אימא טובה, וגם תופסת את עצמה ומאמינה שאכן היא כזאת, שכן היא הקריבה את העצמי שלה למען הילדים והמשיכה לחיות שנים ארוכות באלימות. אך מבחן התוצאה מצביע על פער בין התפיסה שלה את עצמה ואת ההקרבה שלה לבין מה שהילדים מרגישים. הפער הזה סודק ופוצע את העצמי. מצד אחד, ההקרבה שלה הייתה עילה לויתור על העצמי ומצד אחר, היא שימשה כלפיד מוביל, מנחה ומתחזק את העצמי. בנרטיב שלה עולה, שהיא נזקקת - לא פחות מהילדים - לחום, לאהבה ולדאגה. אך ככל שהשנים והסבל באלימות מתארכים, כאישה מבוגרת וכאימא היא חווה בדידות ודחייה ואינה מסוגלת להרגיש או לראות את המצוקות של הילדים או את מה שעובר עליהם ואינה מסוגלת להיענות להם. התנהגות הילדים כל כך מסעירה, מרוקנת ופוגעת בעצמי, עד כי היא אינה מסוגלת כלל להתרומם ו"לעלות ליציע", לבחון ולראות חלקים אחרים בהתנהגות של הילדים או בהתנהגות שלה. צילה מתקוממת בעיקר מול תחושת המובנות מאליו, היא מטפלת, משרתת, מגדלת, חוסכת, מנקה, מבשלת ובשורה התחתונה היא לא נראית, קולה לא נשמע, לא זוכה להערכה וכל הווייתה מהוהה, דהויה ומסמורטטת והיא חווה בדידות, נטישה וניכור.

דרכי ההתמודדות של הילדים בעיני הנשים: כאן ועכשיו

פרלה, בת 62, ילידת מרוקו, נשואה למוריס, המבוגר ממנה ב-15 שנה. אם לשבעה ילדים וסבתא ל-10 נכדים. אישה כבדת משקל, למודת סבל מילדות, קשת יום, סועדת את בן זוגה החולה והברוטלי. בעבר נפרדה ממנו, אך אפשרה לו לחזור עקב מצב בריאותו הרופף ותחושת המחויבות שחשה כלפיו, כמו גם כלפי נכדתה, בעוד בתה שוהה במשך שנים בכלא. עם זאת, פרלה שופעת חיוניות ואהבה, נמצאת, לדבריה, בעיצומו של מסע לגילוי העצמי, מתחזקת ומחזקת...

בעוד שהנשים חוו ויתור על העצמי והקרבה למען הילדים, הרי שכאשר הן מציגות את הפרספקטיבה של הילדים והתמודדותם בבית רווי אלימות, הן מצליחות לראות את המורכבות ואת המחיר שהילדים שילמו על המציאות שבה חיו במשך שנים. לחיות בבית רווי טרור ואלימות הכביד, העיק ושיבש את תהליך ההתפתחות של הילדים. כל אחד מהילדים ניסה ומנסה למצוא את דרכו ולשרוד, אחדים בדרך אדפטיבית ואחדים לא. המרואיינות מתארות מציאות חיים של עזיבה מוקדמת של הילדים את הבית ויציאה למסגרות אלטרנטיביות. על כך מעידה סופי, המביאה דברים שנאמרו על ידי בתה: "אימא, אנחנו לא עוזבים כדי להיות חופשיים. את אימא יקרה לנו מאוד, את הכול, הכי טובה בעולם, אבל אבא הוא טירוף, אי-אפשר לחיות אתו'...." היציאה של הילדים למסגרות חוץ-ביתיות בגיל יחסית צעיר הייתה מלווה בכאב ובמחיר של התנתקות ופיצול. מצד אחד, התנתקות מהאם כמקור לקשר מזין וייצוג חיובי שלה, מצד שני, התנתקות מהאלימות ומהגורם האלים, שייצוגו שלילי, מאפשרת לילדים לחיות לכאורה חיים שקטים. מסיפורי הנשים משתמע, שהילדים מביעים בגלוי את רצונם לצאת מהבית. למעשה, מתקיימת הסכמה שבשתיקה שמשמעותה, שהיא, כבת זוג, חייבת לחיות במסגרת הקיימת, אך כאם, עם כל הכאב, היא מבינה את הצורך של

הילדים לעזוב ואף נותנת להם את ברכת הדרך. ילדים אלה אכן הצליחו לשמור על קשר חם עם האם. נראה שהנשים חוות את עזיבת הילדים באופן מורכב. מחד, כאימהות, שבמשך שנים לא סיפקו הגנה שאפשרה לילדים להמשיך ולשהות בבית ועל כך הן חשות כאב, עצב וצער. מאידך, כבנות זוג, שנשארו במערכת יחסים זוגית, שלא רק שלא סיפקה את צורכיהן הבסיסיים, אלא הן אף שילמו בבדידות ובהתנתקות מהילדים. יש שההתנתקות מלווה בהאשמת ההורים ובעקבות כך בנתק פיזי ורגשי מהמשפחה בכלל. מצבים אלה הם בעיקר תוצאה של עמידה מהצד של האם בעת אלימות האב כלפי הילדים; מצבים שאינם ניתנים לסליחה ולמחילה על ידי הילדים, משום שאי העמידה של האם לצידם וחוסר ההגנה עליהם בשעות קשות של אלימות, מתפרשות כוויתור עליהם. על כן, מבחינת הילדים, הם בוחרים להשיב לה באותו מטבע ולהעניש את האם. התוצאה הסופית היא - חוויה הדדית של נתק ובדידות.

ילדים אחרים בחרו להתנתק באמצעות בריחה וצריכת סמים. מספרת בכאב פרלה:

לא סתם מישל התחילה עם סמים... היא הייתה הקורבן של המשפחה. הוא אמר לה 'זונה, זונה' היא רצתה לפוצץ את המשפחה, לגלות את כל הבלגן שיש פה. לא עשתה רק דברים נגדו, הייתה רואה אותו עם נשים ומביישת אותו, הייתה גם אומרת לי: 'את יושבת בשקט, לא איכפת לך...'

עבור בתה של פרלה, הדרך להתנתק מהסביבה האלימה הייתה כפולה. מחד, על ידי פיצוץ, שמשמעו ניסיון לחשוף את האלימות ולנער את האם במיוחד ואת יתר בני המשפחה, שהם קורבנות שקטים לאלימות ולכאב בתקווה לשינוי. מאידך, בריחה לעולמות אחרים, שתאפשר לה להתיר את פקעת הסבל ולצאת, אם לא פיזית אז רגשית, מהמציאות המשפחתית היומיומית הקשה. עד היום, מישל נכנסת ויוצאת מבתי כלא ולא מצליחה לבנות מסגרת חיים נורמטיבית. כתוצאה מכך, האם מגדלת את נכדתה כבתה. לאורך השנים, הילדים נמצאים בקונפליקט של זהויות, וכיום, בבגרותם, ניתן לזהות רצף של דפוסי התנהגות. יש המזדהים עם הדמות האלימה ומתנהגים בהתאם, אחרים נאבקים בזהות הזאת; בקרב הבנות, יש המזדהות

עם הקורבן ומאמצות דפוסי התנהגות אסרטיביים ותוקפניים מול בני זוגן, על מנת שלא להיפך לקורבנות בעצמן; אחרות מנציחות דור חדש של נשים מוכות.

וכך אומר אחד הילדים: "אימא, כשאבא קם והוא מדבר, אל תחשבי שאין לי את הנוגדנים של אבא, אבל אני נלחם, אני נלחם שלא אהיה כמוהו." מבחינת הילד, הוא מרגיש שיש לו גם גנים ותורשה וגם למידה מסוציאליזציה ולכן המאבק שלו הוא מאבק קשה - מלחמה בשתי חזיתות. המאבק המתמשך מול הזהות האלימה אינו מוכר או מובן לאחרים בסביבתו ועל כן מותיר אותו לבד. היחידה, אולי, שיכולה להבינו היא אימו, אך היא טרודה במלחמת ההישרדות שלה. לעומתו, אחדים מהילדים בוחרים לאמץ ולשחזר את החיים בבית או לחילופין לראות בחיים האלה מודל של איך לא להיות. מספרת רחל, אם לארבע בנות:

לכל הבנות שלי יש זיכרונות קשים מהבית, כואב לי הלב. לפעמים אני אומרת להן: 'מה הוא (הבעל) עשה לך שאת ככה צועקת עליו?' ואז היא אומרת: 'מה את רוצה, שהוא יצעק עליי ככה?' הבת שלי עם שבעה ילדים חיה אתו קשה. מהילד ראשון שבר דלתות, צורח קללות... לפני שבוע הבאנו לו משטרה. היא אמרה שהרים עליה סכין ואמרה: 'זה שום דבר, הוא עצבני, זה יעבור לו...'

באותה משפחה, שלוש מהבנות, מתוך אהבה והזדהות עם האם, מבינות שעליהן להיות על המשמר. הן מאמצות את אווירת הדריכות ומשתמשות בה בהקשר הפוך, כל אימת שהן חשות שבני הזוג שלהן עלולים לנהוג ולו במעט כפי שאביהן נהג, הן מגיבות באסרטיביות ובתוקפנות. לעומת זאת, הבת הרביעית (המצוטטת לעיל) מפתחת קריירה של אישה מוכה. נראה, כי האלימות צובעת את המשך החיים של בני המשפחה, כשכל אחד, בכוחות עצמו, מנסה למצוא את דרכו בחייו הבוגרים ולשרוד.

ההתמודדות עם עזיבת הילדים

תהילה, היפה בנשים, בת 65, ילידת עיראק, פרודה מבן זוגה מנשה, לו הייתה נשואה 40 שנה. אם לארבעה ילדים וסבתא לחמישה נכדים. אישה בעלת מודעות עצמית, דעתנית ועם זאת, פגיעה ופגועה. עזבה את בן זוגה ונותרה מחוסרת כל. הגיעה לקבוצה, כדבריה, כ"סירה ללא מפרש", השטה ללא כיוון ומטרה ומחכה ליד המושטת על מנת להגיע לגדת הנהר. נפש עדינה ומפוחדת, שנאבקת באומץ לצאת מ"מעמקי התהום", על מנת לחיות בעולם בזכות ובכבוד...

הילדים, אשר היו חשופים לאלימות, ממהרים לעזוב את הבית מוקדם ככל שמתאפשר להם. תוצאות העזיבה מתבטאות אצל הנשים בחשש גדול מפני התגברות האלימות. תהילה מיטיבה לבטא חשש זה באמרה:

אני בהתחלה פחדתי, לא היה לי גב על מי להישען, לחיות אתו לבד. כשהם יצאו, הוא שמח, אין אף אחד, הוא חשב 'עכשיו אני אעשה מה שאני רוצה'. אני הרגשתי מאוימת... לא ישנתי בלילות, כי הייתי פוחדת שירצח אותי, הייתי יושנת בסלון, והסלון פתוח. הייתי לוקחת כסאות ושמה בכניסה לסלון, שאם הוא יתקרב - אני אשמע את הרעש. לאט, לאט התרגלתי.

בעוד שעולם המבוגרים אמור להעניק תחושות של ביטחון והגנה לילדים, הפרדוקס שבסיפורי הנשים הוא, שדווקא נוכחות הילדים במשפחה היא שנטעה בהן את התחושות האלו. השימוש בדימוי של "גב להישען עליו" או כלשונו "לחיות אתו לבד", מבטא את היפוך התפקידים. ההרגשה הפנימית של הנשים היא, כי ללא נוכחות הילדים הן חיות אתו, אבל לבד. הסימפטומים של החשש מתבטאים בחוסר שינה, בדריכות ובמציאת דרכים להבטחת הביטחון האישי.

עבור נשים אחרות, היציאה מהבית של הילדים לא רק שהייתה בבחינת איום וחשש, אלא אור ירוק להסלמה באלימות.

הילדים עזבו את הבית, התחילו להתחתן... יצאה הבת, הבן, השלישית התחתנה. נעשה יותר קשה. היה רואה שהילדה לא בבית, אין אף אחד בבית, פשוט אשכרה, מושך אותי כמו סמרטוט, או שדוחף לי את זה מאחורה או מקדימה, לא חשוב, איפה שבא. הייתי מנסה להתנגד, בכוח, ממש בכוח... הייתי במין מערבולת כזו, שאני לא יודעת מה נעשה אתי. התחיל להיות יותר אלים, התחיל ממש לדחוף, לזרוק מה שבא לו... הוא כבר התחיל להשתגע. את היית רואה את הרצח בעיניים שלו, 'עכשיו אני ארצח אותך', פעם אחת התקשרתי למשטרה...

אישה זו מתארת תהליך של איבוד גבולות ושליטה. נוכחות הילדים שימשה כווסת בקרה, שריסן, במידה מסוימת, את עוצמות האלימות והתגובה. משעזבו, הרסן הותר והאלימות הוחרפה.

היבט נוסף לעזיבת הילדים מתבטא אצל אחדות מהנשים בתחושה של חלל וריקנות. כפי שמתארת גילה:

אני הרגשתי חור כזה גדול, כל הזמן הייתי סביב הילדה, ופתאום להיות עם החלאה הזאת. אז התחלתי לשקוע, לקרוא הרבה ספרים, עיתונות. זה קשה, כי אני רגילה, חוזרת מבית ספר, פסיכומטרי, 'אימא, הכנת ארוחה?' פתאום אין אימא. זה קשה, לי היה מאוד קשה, אבל מבחינה אחת שמחתי, ככה צריך להיות, ילדים לא נשארים תמיד עם ההורים...

גילה מכירה בתהליך הנורמטיבי של יציאה מהקן ומקבלת אותו. עם זאת, יציאת הילדה הותירה בה חלל גדול וריקנות עצומה. סדר היום שלה סבב סביב הילדה והאינטראקציות איתה נתנו תוכן לחייה. היא מתארת את הישארותה לבד כתהליך כפול של שקיעה, במובן של דעיכה והצטמצמות רוחנית ורגשית, מעין נפילה והתקפלות פנימה.

איתם או בלעדיהם: מידת הזיקה, המעורבות והמחויבות של הילדים הבוגרים

זיוה, בת 70, ילידת עיראק, נשואה לירוחם - איש דתי - מעל 50 שנה. אם לשבעה ילדים, אחד מהם נכה, וסבתא ל-20 נכדים. אישה כפופה, נמוכת קומה, קצרת רואי, נעימת הליכות, דיבורה שקט ואיטי. משאת נפשה וחלום חייה לעבור מדירתה המוזנחת והישנה לדירה אחרת. על אף שהמשאבים הכלכליים מצויים, בעלה לא מאפשר זאת. אינו מוותר על "נכסיו" האישיים, הכוללים גם את גופה של זיוה, המצייתת לו עד כאב...

לאורך השנים ועם תהליך הזדקנות ההורים, נדרשים הילדים לנקוט עמדה ביחס למערכת היחסים הקשה והאלימה בין ההורים. סביב זה מתחולל מאבק בין בני הזוג על כוח ושליטה. נראה כי בשל תחושת הבדידות וויתור על העצמי למען הילדים, הנשים נותנות משקל רב לילדים בתהליך קבלת ההחלטות שלהן ומאפשרות להם חופש התערבות רחב. מרבית הנשים מספרות על מעורבות הילדים ועל נקיטת עמדה פעילה מצדם כלפי אחד ההורים. התנהגות זו של הילדים מתפרשת על ידן כביטוי של נאמנות או של בגידה. יש ילדים המתערבים ונוקטים עמדה ברורה לצד האם במהלך אירוע, שבו בן הזוג מרים עליה יד. מספרת אורה, הנשואה לבן זוגה המבוגר ממנה ב-15 שנה, שעם הפיכתו למוגבל בתפקודו ותלוי בה יותר מבעבר, נעשה אלים יותר:

הילדים, זה לא מוצא חן בעיניהם, באו אצלנו ונכנסו באמצע: 'מה אתה רוצה, אתה תתחיל ככה, אימא שלנו תצא מהבית ותשאיר אותך לבד... מה שאימא שלנו עשתה, אף אימא לא עשתה.'

אורה מגייסת את ילדיה כעושי סדר וכמחזירים את מאזן הכוח והשליטה לרמתו הקודמת. הילדים אכן מתגייסים מיד, תוך נאמנות ונקיטת עמדה

ברורה לטובת האם. השיטה שהם נוקטים היא שיטת ההפחדה וההפרדה - הם מאיימים על האב הזקן שיישאר בגפו, ללא נוכחותה של האם וללא טיפולה הקבוע. התערבות זו, במידה מסוימת, מחזקת את האם מולו, אך מי שנותר בסופו של דבר לבד מול האב זאת היא ועל כן התערבותם היא בבחינת נחמה פורתא. לעומתם, יש ילדים המתערבים ונוקטים עמדה ברורה נגד האם. מספרת זיוה, אשר עקב התגברות האלימות, מתארת מצב של "הגיעו מים עד נפש", שבעקבותיו פנתה למשטרה:

לפני חצי שנה קיבלתי מכות. הלכתי למשטרה, אמרתי עד פה. הילדים התחילו לצעוק עליי. 'למה את עושה לנו בושות?' אמרתי: 'המכות אני מקבלת ואתם כל אחד בבית שלו, אתם עזבתם אותי, אני נלחמת לבד, אין לכם מה לדבר. אתם רואים אותו שהוא מקלל אותי על ידכם...'

הפעולה שזיוה נקטה (תלונה במשטרה) מתקבלת אצל הילדים בהתנגדות ובהפניית עורף נגדה, והיא מתארת תחושה של הפקרה. היא לא ציפתה לתגובה כזאת. עם זאת, הם ממשיכים לבוא, להיות איתה בקשר ומסתפקים באמירה חד-צדדית, מבלי לנקוט פעולות נוספות.

הסיפור הבא מתאר מעורבות ונקיטת עמדה פעילה של הילדים במהלך עימותים בין בני הזוג, שהובילו לפירוד. מעורבותם של הילדים נחווה על ידי האישה בעולם האקזיסטנציאלי שלה כאקט של נטישה המכוון ישירות נגדה. מבחינתה, היא רואה את הילדים כעוינים וכאלימים נפשית כלפיה וכממשיכים את האלימות של בעלה. לדבריה, הילדים היו אלה שפירקו את הבית, החליטו לשכור דירה עבור אביהם, לקחו חפצים עבורו מבלי לשאול לרשותה ופתחו בהליכים חוקיים של חלוקת רכוש וגירושין. נראה שההמשכיות בויתור על העצמי שלה מאפשר להם לפרש זאת כשליטה חוקית על חייה. היא מרגישה את הילדים כמי שהפכו להיות ה"גיהנום" שלה:

רק להרוס הרסו, בגיל הזה להינטש, בשבילי זה נטישה. את לא מאמינה, הקמנו בית וברגע אחד באים הילדים שלך והורסים לך, וזה ילדים שלי מהרחם שלי. ואומרים לי 'זה לטובתך שהוא יהיה פה ואת פה'. ואני שואלת אותו (את הבן הבכור): 'איך זה נראה לך שאתה פסקת לי את החיים? במקום לתת לנו מקום למחשבה לבד?' כל ילד

רוצה לאינטרסים שלו, לבן הגדול ניתנה סמכות ונתן פקודה - 'אתם לא חיים יותר יחד'... ביום שלא הייתי בבית, הילדים הגיעו והוציאו כלים, תמונות, טלוויזיה. הגעתי הביתה - חצי בית. הילדים עזרו לאבא לעבור, שכרו לו דירה קרוב אליהם, שאם יהיה לו קשה יוכל לבוא אליהם, עזרו לו לעשות את כל ההרס הזה. השנתיים הראשונות לא ראיתי אותם, כמעט לא באו... החזקתי, החזקתי והפכתי להישאר כמעט לבד, יש לי כזה ריק בפנים, בלב...

ברמת הסב-טקסט ניתן להבין, שהכעס והכאב אינם מיוחסים לעצם מעורבותם, אותה קידמה בברכה, אלמלא הייתה המעורבות בעוכריה. הכעס והכאב מתמקדים מחד, בהתעלמות ממנה, ברמיסתה ובכפייה עליה, באמצעות קבלת החלטות הנוגעות לחייה ועתידה; מאידך, המעורבות, התמיכה וההתחשבות של הילדים בبن הזוג האלים מעוררים את הכעס והכאב. כתוצאה מכל אלה, היא מרגישה חשופה, פגיעה ובודדה.

מעורבות מסוג אחר מתבטאת באמביוולנטיות של הילדים, התואמת את האינטרסים המיידים שלהם, שלא תמיד עולים בקנה אחד עם ציפיותיהן של האימהות. מסיפורה של אילנה, אשר עזבה את בן הזוג ונמצאת בתהליך פרידה ממנו, נשמע שמעורבות הילדים פועלת כנדנדה, בהתאם לאינטרסים שלהם, מבלי להתחשב בציפיות שלה לנקיטת עמדה לויאלית כלפיה. היא תופסת את עצמה כאם מגוננת, ככזאת שהצליחה למנוע את האלימות של בן הזוג כלפיהם. היא מתארת כיצד ספגה מכות, אך שמרה על שתיקה. עם זאת, יוזמת הפרידה שלה מהבעל התקבלה אצל הילדים בבלבול וברגשות מעורבים, תוך ניסיון לשמור על קשר עם שני ההורים. היא פירשה את ההתנהגות של הילדים כבגידה בה:

זה מה שכואב לאימא. הילדים מבינים הכול, בכל זאת לא רוצים לאבד את הקשר. יש לילדים אינטרסים, הכסף שיש לו, יודעים הכול ועושים עצמם שלא איכפת להם, לא מתערבים.

הסיפור הזה מסתיים בסוף טוב, כאשר הבת מכירה בטעותה וחוזרת לחיק האם. אך זה לא מונע מהאם לחוש אמביוולנטיות, בדידות המלווה בהבנה, מתוך ניסיון חיים מצטבר, שיש אינטרסים המניעים אנשים, גם אם הם הילדים שלך.

אופן מעורבות אחר מתואר על ידי נשים אחדות כנקיטת עמדה ניטרלית. זאת, למרות הציפייה שלהן ורצונן לראות את הילדים נוקטים עמדה ברורה התומכת בהן. גאולה מצליחה ליצור אינטגרציה פנימית, הנותנת מקום גם לה וגם לבן זוגה האלים. יכולתה להכיל מצב של "סטטוס קוו" מאפשרת מעין פשרה לגבי המאבק על נאמנות הילדים. עם זאת, בחיים השוטפים היא מתלוננת בפני הבנות על ההתנהגות האלימה של אביהן, המתבטאת בתחושה של חוסר שלימות וחוסר בסיפוק צרכים בסיסי.

בדידות במעגלים החברתיים

רינה, בת 69, ילידת מרוקו. אישה דתית, הנשואה למואזי בנישואין שניים, כ-40 שנה, ללא ילדים. אישה שקטה, מופנמת ומרירה, כפי שהיא מעידה על עצמה "לגמרי אכולה". במשך שנים היא מנהלת דיונים בבית הדין הרבני לשם הגעה ל"שלום בית" או לחילופין לגירושין, בהתאם למצב בבית, ללא כל תוחלת או תקווה. היא ובן זוגה חיים בדירה משותפת, כשכל אחד מכלכל את ענייניו בנפרד, בתוך בדידות תהומית קשה.

לחויית הבדידות של הנשים יש אפקט מעגלי מתרחב. הבדידות הרגשית במשפחה מקרינה על הבדידות החברתית, והחוסר במגע עם חברתיים חוזר אליהן כבומרנג ומותיר אותן, בגילן המתקדם, בתחושות של ניתוק, ריקנות, חוסר סיפוק וללא רשת תמיכה. הן ממקדות את תחושת הבדידות במעגלים החברתיים סביב שלושה מישורים: שמירה על סוד האלימות לאורך כל החיים, בידוד חברתי כאקט אלים של הגבר והתגובות של בני המשפחה המורחבת. הקונפליקט המלווה את הנשים מתבטא בפער שבין הנורמות החברתיות המנחות אותן להבין ולדעת מהי ההתנהגות המצופה במשפחה נורמטיבית לבין החיים באלימות בתוך המשפחה שלהן. אחדות מהן בוחרות לפתור את הקונפליקט באמצעות שמירה על הסוד ובושה מחשיפתו, ואחרות - בשל המצוקה הגוברת - מתלבטות או בוחרות לשתף

אנשים מסוימים. בכל מקרה, אופן החשיפה או שמירת הסוד לא רק שאינם מקלים על תחושת הבדידות שלהן, אלא אף מעצימים אותה. רינה, אישה דתית, ללא ילדים, מתארת את יחסי הגומלין שבין אלימות בבית ליחסים חברתיים ומעלה את ההתלבטות שבין לשתף או לא לשתף את הסביבה. וכך היא אומרת:

אני עשיתי אותו כאילו מנעול של הבית מהפחד, בתוך לבי, עשיתי אותו... אני שמתי אותו כאילו אני סוגרת בו את הבית, מאנשים, מהפחד. יראו שיש לי בעל, אבל לא יודעים מה יש לי בבית, לא צריכים, שמתי אותו כמו מנעול בבית. אני חושבת אותו כמו מנעול לבית, שיהיה לאנשים לסתום את הפה. אני נשואה, הבנת. יש לי קצת כבוד בשכונה ומקום, ואני עושה את עצמי, אני יכולה לסבול, אבל שאף אחד לא ישמע אותי... לא יודעת, אין מי שיעמוד לצדי, אין לי עזרה, אני נלחמת עם החיים לבד...

רינה משתמשת בדימוי של מנעול. על מנת לשמור על הנורמות החברתיות היא מוכנה להינעל ולנעול את מערכת היחסים הקשה עם בן הזוג מאחורי סורג ובריח. עם זאת, ההסתגרות וההתרחקות מהסביבה מגבירים את תחושת הניכור. למרות הזיקנה והבדידות, היא מוכנה לשאת את מחיר ההינעלות ולו בשביל מעט כבוד שנותר לה מול הסביבה. כך רינה ונשים אחרות במצבה מונעות באמצעות תכתיבים חברתיים לשמירת הסוד ובכך הן גוזרות על עצמן בידוד. למעשה, בידודן החברתי של הנשים מוזן באמצעות שלושה תהליכים מקבילים, המעצימים את תחושת הבדידות בגילן: הראשון, כפי שכבר תואר, הצורך לשמור על סודיות; השני נקט לאורך שנים על ידי בן הזוג כאמצעי לשלוט באישה ולנתק ממעגלים חברתיים, והשלישי, תגובות בני המשפחה המורחבת והחברה. גילה מציגה את הבידוד שבו היא נתונה כתנאי שבי. דינמיקת הכוח, השליטה והכפייה של בן הזוג לאורך השנים משפיעים עליה ומביאים אותה לציית למרותו של בן הזוג. הוא אכן מצליח לנשל אותה מכוחה, לשבור את רוחה והיא נכנעת לתכתיבים שלו ומתנתקת:

ניתקתי במשך השנים מגע. אין לי חברות, אין לי חברות. פשוט הוא סילק את כולם. גם כשהייתי בבית והיה טלפון, הוא היה אומר שהיא

לא פה והיה מסלק אותן דרך הטלפון. כזה הוא. 30 שנה שלא נתן לאף אחד להיכנס הביתה, בלי חברים, בלי קרובי משפחה...

הטלפון, המשמש עבורה כאמצעי קשר עם העולם החיצוני, הוא בו בזמן מכשיר ביד בן הזוג לניתוקה מקשר. כיום, לאחר שנפרדה מבן זוגה, היא חוזרת להשתמש בטלפון, אך תחושת הריקנות והבדידות משתלטת עליה, וגם אם הקשר עם המשפחה קיים, הציפיות ממנו מוגבלות.

במהלך השנים הנשים מתארות תהליך של ויתור על העצמי, ניתוק והתרחקות מהמעגל החברתי הרחב. בקרב המשפחה המורחבת שלהן נמצאות דמויות משמעותיות, שאותן הנשים יכולות לשותף במצוקתן ולזכות במידה מסוימת של הקלה. הן אכן מתארות סוגים שונים של התקשרויות עם בני המשפחה, אך למרות הקרבה המשפחתית חוויית הבדידות שלהן נשאת. רוחמה מספרת בהרחבה על אחותה ז"ל, ששימשה לה אוזן קשבת ואף ניהלה עבורה את מלחמתה. היא תופסת אותה כאמיצה, לוחמנית, אסרטיבית, אישה היודעת לעמוד על שלה. היא מעריצה אותה על תכונות אלו ובדרך זו גם מפחיתה מערכה שלה. דווקא דמות הגיבורה בעלילה נפטרת ומשאירה את רוחמה להמשיך לנהל לבד את המאבקים שלה מול בן הזוג. אובדן האחות, שכל כך אהבה וסמכה עליה, מעורר אצלה תחושה של יתמות. דמויות נוספות בעולמה הן הבנות של בן הזוג מנישואיו הראשונים, אשר על סמך היכרותן הקודמת והנוכחית עם אביהן, הן מעודדות את רוחמה, מכוונות ומדריכות אותה לפנות למטרה. מולן, היא נתפסת כילדה קטנה, תועה, חסרת כוחות והערכה עצמית, בעוד שהן, לכאורה, מוצגות כבוגרות, בטוחות בעצמן, נחושות ביחס לדרך שיש לנקוט בה. מציאות זו מעמידה את רוחמה כדמות בודדה ובמידה מסוימת פתטית.

נדבך נוסף בתהליך קשור לתהליכי ההזדקנות, אשר באופן טבעי גורמים לכך, שהמעגלים החברתיים של הנשים מצטמצמים. הן כתוצאה מפטירתם של חברים ובני משפחה והן כתוצאה ממיעוט היציאה מהבית. כפי שגולדה מתארת: "כשאדם מגיע להזדקנות הוא מתגעגע לאנשים, משום שהוא מאבד הרבה מהמשפחה והידידים. בשנתיים האחרונות איבדתי שתי אחיות, זה טבעי, זה מחזוריות החיים, אני לא שונה."

לסיכום, הבדידות היא נושא מארגן ומרכזי בהיסטוריית החיים של הנשים ועל כן הוא כה עמוס. באמצעותו מתקבלת החוויה האותנטית והקיומית של הנשים במעגלי החיים השונים שלהן, החל ממשפחת המוצא, דרך בן הזוג, הילדים ומערכות חברתיות נוספות. הבדידות עוברת כחוט השני בילדותן, עוד במשפחת המוצא, ומקורה בהיעדר אהבה, התקשרות פגומה עם אחרים משמעותיים, מוזנחות פיזית ורגשית, ריבוי תפקידים ובידוד מבני משפחה. במעגל הזוגיות, היחסים הקונפליקטואליים והאלימות צבעו את היחסים האינטימיים עם בן הזוג בצבעים שליליים של חוסר אמון, חוסר הערכה וקבלה, זרות ובדידות. בן הזוג מצטייר כדמות דוחה ומפלצתית, חיי המין משמשים כמחיצה פיזית ורגשית, ולבסוף, הסוציאליזציה ותפקידי המגדר הנוקשים לא מאפשרים גמישות וגישה בקשר הבין-אישי. הילדים, שלאורך השנים היו מעין דבק ליחסים, נלחמים על דרכי ההישרדות שלהם, לא מצליחים לתת מענה מספק לתחושות של הקרבה וחסך באהבה וקשר שהנשים חשות. יציאת הילדים מהבית מותירה חלל המתמלא בבדידות, בניתוק ובניכור רבים עוד יותר. מעורבותם, בשלב זה של ההזדקנות, אינה יכולה לשמש עבור הנשים תחליף לתחושות של סיפוק, שלמות ומלאות. מעגל היחסים החברתיים של הנשים מוגבל ומצומצם ומושפע מתחושת הבושה לחשוף ברבים את האלימות, מהבידוד שנכפה על ידי בן הזוג והגיל, ומהתמיכה שהמשפחה המורחבת מעמידה עבורן. כל אלה משלימים את חוויית הבדידות של הנשים בעולמן האישי. הן מרגישות שכל מערך היחסים שלהן עם העולם חסר ולא מספק. חוויה סובייקטיבית רגשית זו, של חסך במגע עם חברתיים, באינטימיות ובתמיכה חברתית, מבטאת פער גדול בין הרצונות והשאיפות של הנשים מיחסים בין-אישיים לבין המציאות שבה הן חיות.

פרק 4

הרטה כמעצבת השבון היים

מבוא

חרטה כמעצבת חשבון חיים תופסת מקום מרכזי ביחס למיקום בזמן שבו נמצאות נשים מוכות זקנות. הן עברו כברת דרך ארוכה בחייהן, המאפשרת להן לבחון, להעריך דברים שנעשו או שהן נמנעו מלעשות, להצטער על דברים בעלי ערך שאבדו או שהוחמצו, וליחס לכך את המשמעות המתאימה עבורן. ככל שהן מתקדמות עם הגיל במערכת יחסים אלימה, כך יש להן הזדמנויות רבות יותר לבחון את מצבן, את חלקן ואחריותן בקשר לתמונת המציאות שבה הן חיות.

ההכרה בסופיות הדרך והדחיפות הנוצרת עם הגיל לתת משמעות לחיים, היא אוניברסלית בזיקנה ומובילה את הנשים לסקור את חייהן, לשקף ולהעלות זיכרונות מעברן, לנסות להבין ולתת משמעות. לחיות חיים שלמים באלימות גורם לנשים לערוך חשבון נפש נוקב, שעניינו סובב סביב חרטה. תחושת החרטה צובעת את הנרטיב בצבעים שליליים וביטויה הוא במיקוח עצמי הנוגע לשאלת הישארותן במערכת היחסים הזו לאורך שנים כה רבות, עריכת אינוונטר של הצלחות מול כישלונות, רווח מול הפסד, יכולת קבלת אחריות ביחס לבחירות שעשו בחייהן, והתמודדות כואבת עם ייסורי ההחמצה.

איך זה שנשארתי כל כך הרבה שנים?

אחד המאפיינים המרכזיים של זיקנה ואלימות הוא חיפוש אחר המשמעות שאבדה כתוצאה מחיים מתמשכים באלימות. הביטוי ההתנהגותי הייחודי של חיפוש אחר משמעות כזאת מתקשר להישארות ארוכת השנים במערכת יחסים אלימה. הנשים חייבות כיום, בשלב זה של חייהן, למצוא הסבר נורמטיבי, חברתי וגם צידוקים כלפי עצמן, כדי להשתחרר מתחושת ההתמלכדות ולהחזיר לעצמן את האשליה של שליטה בחייהן.

אסטרטגיות שליטה של בן הזוג במהלך החיים

רוחמה, בת 63, ילידת טורקיה, נשואה לז'אקו. בעברה נישאה (בל כורחה) למרדכי, המבוגר ממנה בשנים רבות, שממנו ברחה עם שני ילדיה הקטנים. נישאה בשנית לגבר שהתגלה כפדופיל, ולבסוף, חיה מזה כ-35 שנים עם ז'אקו, קרוב משפחה המבוגר ממנה ב-14 שנים, אב לשתי בנות. ביחד יש לבני הזוג חמישה נכדים. רוחמה, ספרית במקצועה, אישה מלאה, מטופחת, חמה וחביבה, עושה את צעדיה הראשונים לקראת עצמאות, בניסיון להפריד בין קצבאות הזיקנה שלה ושל בן זוגה. שואבת עידוד וכוחות מהקבוצה ומפנייה לרשויות אכיפת החוק.

כאחד הצידיקים להישארותן, מציינות הנשים את אופן השליטה של בני הזוג עליהן. במקביל לתיאורים אלה, הן חיות בחרטה על חוסר השליטה שלהן לאורך השנים, אשר התפתחו למגוון רחב של התעללויות בהן. אסטרטגיות השליטה של הגברים הן מגוונות ומתוארות על ידי הנשים תוך התבוננות רטרוספקטיבית. אחת הדרכים העיקריות היא שליטה באמצעות "רכבת הרים" אמוציונלית. כלומר, הנשים מתארות את מציאות חייהן ככזאת, שבכל מצב - גם אם הכול טוב ורגוע - תמיד ניתן לצפות שמשהו רע יקרה, שתבוא התפרצות. באופן הזה, בן הזוג שולט במצב ובאישה. שליטה זו משולבת בהתנצלות ובחרטה של בן הזוג מיד אחרי ההתפרצות. ריטואל זה מאפשר לו לחזור ולהתפרץ באופן תדיר ולא קבוע, והוא משאיר את האישה בחרדה מתמדת של התפרצות ממשמשת ובאה, בלי לדעת את העיתוי והמצב שיגרמו להתפרצות. הדרך של בן הזוג לשלוט מתוארת על ידי הנשים כ"רכבת הרים אמוציונלית", שבה לגבר אין שליטה על עצמו ולכן אין הוא לוקח אחריות על מעשיו. הוא למעשה שולט באחרים על ידי

חוסר השליטה של עצמו. אופן השליטה באמצעות התפרצויות מתאזן על ידי הצגה עצמית של אדם נדיב, מתנצל, שעושה מחוות מהנות לאשתו. המציאות האמביוולנטית של אלימות מחד ואהבה מאידך, יוצרת אצל האישה אשליה של איכות חיים ותחושה של חופש מדומה. ההערכה שהיא מייחסת לו על גילוי הנדיבים והאוהבים מגבירים עוד יותר את השליטה שלו עליה. מציאות זו מפחיתה את רמת הדריכות של בת הזוג ומאפשרת לבן זוג את ההתפרצות הבאה כיותר מאימת ושולטת. כל הטקטיקות האלו מיועדות ליצור מציאות בין-אישית של חוסר יציבות, המקלה על השליטה של בן הזוג ויוצרת סיטואציה של חוסר ודאות, כך שאי-אפשר לנבא את החיים. אחת הנשים מציינת, כי כיום הם פנסיונרים מבוססים וכל תקוותה ושאיפתה לחיות לצד בן זוגה חיים נורמטיביים. עם זאת, היא מודעת לשוני בזוגיות שלהם לבין זוגיות של זוג פנסיונרים שחי ללא אלימות. המודעות הזאת, כשלעצמה, מבטאת את האמביוולנטיות ואת החרטה שלה ביחס להישארותה בקשר עם בן הזוג האלים.

אחדות מהמרואינות מתארות התנהגות ברוטלית של בן הזוג כאסטרטגיית שליטה. תגובה מיידית ולא מתוחכמת של הפעלת כוח, מכוונת ומתוכננת, לא מותירה ספק בקשר ליכולותיו. כפי שמתארת פרלה:

הוא איש קשה, היה מאוד עצבני. הנה, עכשיו הוא צריך, עכשיו, עכשיו, ואני לא הייתי יכולה לדבר. הוא היה מרים יד, אני זוכרת את המכה הראשונה, איך צעק ונתן לי מכה מאחורי האוזן. ראיתי אש, הייתי עוד כלה, הייתי מבוהלת. היה לו נשק, וכל פעם היה מאיים בנשק. הייתי יותר ממושמעת לו מפחד...

החרטה מתגברת ככל שדרכי השליטה של בן הזוג יותר נעשות יותר ברוטליות, פרימיטיביות ועירומות. ההתנהגות הקשה של בן הזוג מאפשרת לבת הזוג רק כיוון אחד - שנאה וכעס. כיום בזיקנה, במבט רטרופקטיבי, היא יכולה להעריך ולהבין מחדש מה באמצעי השליטה של בן זוגה הותירו אותה כל כך הרבה שנים במערכת. המשפט שהיא אומרת, בעקבות זיכרון הסטירה הראשונה: "אם היה לי את השכל של היום הייתי הורגת אותו" ממצה את תחושת החרטה שהיא חשה ביחס לפחד ולשליטה שליוו אותה כל כך הרבה שנים.

השליטה של בן הזוג אינה רק ביחסים, אלא גם שליטה על המרחב האישי והבין-אישי, תוך פלישה למרחב הפיזי והעצמי של האישה וצמצומו. מהתיאור של הנשים אפשר לחוש כיצד בן הזוג מגדיל את המרחב שלו ועל ידי כך מצמצם את זה של בת הזוג. כך מספרת גילה:

את לא מבינה מה זה שהוא השתלט על הבית, הוא השתלט על שני החדרים, לא היה לי לאן ללכת. הדבר היחידי שיכולנו לעשות זה לישון. אני ישנתי פה והוא שם. הוא השתלט על הטלוויזיה, אני לפעמים הרגשתי שאני כאילו עם שלט קמה וישנה, בשבילו הייתי משוגעת ופרימיטיבית.

מדבריה משתמע, שבן הזוג שלט בבית באמצעות התקפה על המרחב הפיזי בד בבד עם התקפה על יסודות העצמי שלה וערכו, עד כדי היעלמות והשמדה עצמית, הבאים לידי ביטוי בתיאור שנתנה בעניין הליכתה לישון בשעה מוקדמת. לפעולה משולבת זו נוסף אלמנט אחר של שליטה והוא ערעור על מצבה הנפשי ותיוגה כמשוגעת. בכך מצליח בן הזוג להשלים את ההשתלטות ומותיר אותה ישנה פיזית ונפשית. בין השורות משתמע, שהחרטה שלה נובעת לא רק ממה שהוא עשה, אלא מחוסר התגובה שלה להשתלטות שלו על הבית ועל העצמי שלה ועל כך שאפשרה לו לעשות זאת.

נראה כי אחת מצורות השליטה של בני הזוג היא גם באמצעות רכילות והפצת שמועות על בת הזוג, תוך שימוש בילדים ובאלימות המונעים מהנשים להגיב. כך מתארת מזל:

הוא קלקל אותם, הוא שיקר להם שקרים שאני הולכת עם ערבים... הוא השתלט עליי, הייתי פוחדת לדבר שלא אקבל מכות, זה היה הורס אותי, איזו טיפשה הייתי.

ניתן לזהות שהחרטה שלה מתמקדת בעצם ההכרה בפחדנות שלה מולו ובהאשמה עצמית על שלא עשתה מספיק על מנת להתגבר על השתלטותו. במקביל לחרטה, היא מנמקת את חוסר נקיטתה בפעולה ומתחרטת על כך שסבלה כל השנים.

אסטרטגיות התמודדות – כל הדרכים מובילות להתמלכדות

פנינה, בת 62, ילידת רומניה, נשואה לחיים קרוב ל-40 שנה, אם לשני ילדים בוגרים, סבתא לשלושה נכדים, טכנאית רנטגן במקצועה. אישה בעלת מראה נאה, שאינו מסגיר את מצבה הבריאותי. חולת לב, מתאשפזת לעתים תכופות, אך לא מוותרת, נלחמת, נאבקת על זכויותיה, "זאב קרבות בודד". בקבוצה, רכשה חברות אמיצה עם צילה, המגלה כלפיה סבלנות אין קץ ומשמשת עבודה אוזן קשבת...

הנשים מציגות קשת רחבה של התמודדויות, שאפשרה להן להישאר בתוך מערכת היחסים האלימה לאורך השנים הארוכות, אך גם מלכדה אותן. עם זאת, ההתמודדות נקשרת בשלב זה של חייהן לחרטה, שמקורה בניסיונות הכושלים להתמודד מול בן הזוג האלים, לאורך השנים. כך קורה, שככל שהן חוו כישלון רב יותר בהתמודדות שלהן מול בן הזוג, כך הן חשות חרטה רבה יותר. אחת מצורות ההתמודדות המתוארות מאופיינת באמצעות תמרון הזיכרון לשכחת האירועים האלימים. הנשים מתארות איך אימצו דרך התמודדות של לא לזכור ולא להבין מה קורה סביבן. המשפט "כל כך הרבה דברים היו שאני לא זוכרת" מגלם תהליך של הצפה עצמית באירועים שונים, שאינו מאפשר אבחנות איכותיות ביניהם. בדרך זו, כנראה, הן מצליחות להדחיק את האירועים הקשים ולהפוך אותם ללא משמעותיים. הנשים משתמשות בזיכרון על מנת לתמרן את האירועים ולטשטש אותם, כך שאפשר יהיה לחיות איתם. החרטה באה לידי ביטוי בהיגדים כמו: "לא האמנתי שאהיה במצב כזה. הייתי בטוחה שיהיו לי חיים יותר טובים, יותר שקטים, יותר שלווים, שהכול יהיה הרבה יותר טוב." במילים אחרות, משמעו "אני מצטערת שהייתי במצב כזה."

אופן התמודדות נוסף מתואר כמלחמת הישרדות כללית ואישית מול בן הזוג והחיים. הנשים מתארות כיצד הן נאבקו עם בעיות פרנסה, קשיים

בגידול הילדים וניסיונות חוזרים לשרוד במלחמת הקיום הכללית, כשבפועל הרגשתן הסובייקטיבית היא שהן נלחמות נגד בן זוג העושה מאמצים להכשיל אותן. נראה, כי החרטה עולה רק כאשר בן הזוג הורג בהן את התקווה, כפי שאומרת תהילה:

כל הזמן נלחמתי. אני יזמתי. תמיד אני דחפתי קדימה, ובאמת קנינו בית יותר גדול ושילמנו. כל הזמן פחדתי שהוא יפסיק אותי. התחיל לצבור חובות, ואני הייתי עובדת, עובדת ומביאה את הפיצויים שלי: 'אללה, לך תסגור את החוב, נתחיל מחדש', וככה זה היה. אמרתי לעצמי, 'נתגבר'. בסוף, כבר לא יכולתי לסבול את ההתקפות שלו, כבר לא היו לי כוחות, גמר לי הכול...

בסופו של המאבק המתיש היא מתחרטת על האנרגיות שהשקיעה בבניית מפעל חיים משותף עמו ועל הכוחות שהפסידה, כתוצאה מכך שהתקווה נכזבה.

דרך התמודדות אחרת של הנשים לאורך השנים הייתה באמצעות הסחת הדעת מהמצב בבית. הדרך עבורן לשכוח את החיים הקשים עם בן הזוג האלים היא על ידי מציאת עיסוקים אחרים המסיחים את דעתן. אם בצעירותן הן יצאו לעבוד, הרי שבזיקנתן הן יוצאות לפעילויות חברתיות של גמלאים. כדברי זיוה:

יום אחד אמרתי, אני הולכת מהבית. תשכחי את כל זה, אל תגידי שאי-אפשר. נכון קשה, הלכתי לעבוד בגן ילדים, הייתי נהנית עם הילדים. נחנקתי כל החיים, יוצאת החוצה, עוד מועדון, עוד טיולים פה ושם ותשכחי הכול... אבל הכול נשאר אותו דבר.

נראה כי למרות הניסיונות לשכוח ולהתחמק מההשפעה של האלימות, זה לא עוזר, והן חוזרות הביתה למציאות הקשה ועל כך הצער והבעת חרטה. אופן אחר להתמודדות במשך החיים הוא באמצעות הבלטת המסד הערכי-אנושי שהנשים רכשו בתרבות המוצא שלהן, המשמש כאבן דרך בהתמודדות שלהן מול בן הזוג השתלטן והדומיננטי. כדברי גולדה בת ה-82:

תמיד הייתה לי תקווה, תמיד הייתה לי פינה של אור, אפילו כשהייתי בת 60, הייתה לי הרבה תקווה לחיים, אהבתי אותן... הייתי נאיבית, זה בגנים שלנו, מהאזור שלנו. תמיד נשארתי קצת שמחה, קצת סבלנות,

זה מאפיין את הלטינים. בכל מצב תמיד מצאו איך לשרוד ולא לאבד את היחס האנושי. קיבלתי חינוך שאני לא קיימת, רק אחרים. כל החיים הייתי במשמר עצמי, בגיל הזה אני מגיעה למסקנה, שאדם צריך לאהוב את עצמו ואת זה איבדתי.

הפרדוקס מבחינתה הוא, שאותם ערכים שעזרו לה להתמודד הם גם אלה שהכשילו אותה ועל כך היא מתחרטת. בנוסף לכך, היא מתארת אסטרטגיית התמודדות שהיא תוצר של ניסיון חיים. להיות על המשמר ולהיזהר מפני כוונות רעות ומעשים שפלים של בני אדם אשר ניסו לפגוע בה במהלך החיים. הדרך שלה להיחלץ ממצבים כאלה הייתה באמצעות בריחה. מדבריה נשמע, שהחרטה שלה מתבטאת בכך ש'נרדמה בשמירה' מול בן הזוג ולא דאגה לעצמה מפני הפגעות. כעת, בשל גילה המבוגר ומצב בריאותה, היא מרגישה שאיחרה את הרכבת.

צידוקים להתמלכדות בזיקנה ובמהלך החיים

צילה, בת 65, ילידת הארץ, פרודה משלמה כשנה, אם לשתי בנות ולשני בנים בוגרים, סבתא לשלושה נכדים, אחות במקצועה. אישה נמוכה, נמרצת, חסרת מנוחה ושקט, חרוצה, טובת לב ועצובה. תהליך הפרידה מבן הזוג היה מלווה בכאב גדול, גם בשל מעורבות הילדים. היא טרם הצליחה להתגבר עליו ונותרה פגועה מאוד. בקבוצה, היא משתפת, משתפת ומוצאת קורטוב של נחמה...

כיום, הנשים מודעות לכך, שהציפייה החברתית-נורמטיבית מהן היא, שאם הן סובלות מאלימות עליהן לעזוב את בן זוגן. לפיכך, כשאיןן עוזבות, הן נוקטות בצידוקים המגשרים על הפער שבין הנורמה המצופה להתנהגות בפועל. נשים מוכות זקנות משתמשות בשורה ארוכה של צידוקים להישארותן

ולהתמלכדותן לאורך השנים. כיום, במבט לאחור, הן מתחרטות על כך שמצאו סיבות להצדיק את הישארותן. הנרטיבים מדגימים סוגים שונים של צידוקים הנוגעים לתהליך ההזדקנות, הנובעים מאי-ודאות ומחשש ביחס לעתיד, מנורמות ומתכתיבים חברתיים ומהתנהגותן של בן הזוג.

תהליך ההזדקנות הוא תהליך נורמטיבי-התפתחותי ומתבטא בקשיים הקשורים לניידות, לעייפות, לאנרגיות מוגבלות, לירידה במצב הבריאותי. קשיים אלה זוחלים לתוך מערכת היחסים האלימה ולאחר כבדת דרך משותפת וארוכה כל כך, הם משפיעים על ההחלטה של הנשים להישאר. מחד, התהליך השוחק לאורך שנים עשוי להביא לאיזון חדש, רגוע יותר במערכת היחסים ולהצדיק את המשכיות הקשר. מאידך, הקשיים עלולים להגביר את סף התסכול אצל כל אחד מהצדדים ולחילופין להחליש את יכולת התגובה המצדיקה אף היא הישארות. הנשים מתייחסות להיבטים המורכבים של ההזדקנות, מסבירות ומנמקות אותם. אחדות מהן פיתחו, במהלך השנים, ציפייה, שבעקבות הגיל והבריאות המצב בבית ישתפר במידה כזו שתצדיק את הישארותן. כמו למשל, הציפייה כי בעקבות אירוע מוחי של בן הזוג והיחלשותו יחול שינוי לטובה במצב, אך המציאות הוכיחה, כי האלימות לא רק שלא פסקה אלא אף גברה. כדברי אחת הנשים:

אחרי שחזר משיקום בפלימן [בית חולים], אני חשבתי שהמצב הבריאותי ישבור אותו, אני לא האמנתי שהוא ירים עליי יד כשהוא במצב כזה. זו הייתה הפתעה. אם אדם במצב כזה מרים יד אפילו בקבר אתה יכול לזעזע אותו, הרגשתי שאני צריכה לעשות סוף לזה... אותה אישה חווה מציאות זו כהפתעה וכאיום והיא אף מייחסת לבן הזוג נוחות על-טבעיים שהוא עשוי לשאת אותם עד הקבר ואפילו שם עוד יוכל לעשות בהם שימוש. אין ספק, שמצב זה ממשי ומפחיד והיא מחליטה לעזוב את בן הזוג למרות גילה המבוגר ומצב בריאותה. לעומת זאת, נשים אחרות מצדיקות את הישארותן בחוסר כוח ועצבים הנובעים מקשיי הגיל. אצל אחדות מהנשים, החרטה שלהן נובעת מעצם האמונה והנאיביות שנאחזה בהם לאורך שנים וגם בעקבות מחלת בן הזוג. עם זאת, הנשים יודעות שהנימוק שהן מציגות משאיר אותן בחוויה מזויפת מול עצמן ועל כך הן מתחרטות. צידוקים אחרים, המסבירים את הישארות לאורך שנים

ארוכות, נובעים מתפיסה הדוגלת באחיזה בקיים. זאת, משום שלעולם לא ניתן לדעת מה טומן לנו העתיד, במיוחד בשלב הזה של החיים. לקחת סיכון, כשלעצמה, נתפסת כפעולה שלילית, מאיימת ולא בטוחה ועל כן עדיף להן לדבוק במה שיש, גם אם מדובר במציאות חיים קשה של אלימות. בדבריהן אכן נמצא נימוקים ברוח זאת: "החיים שלי, כמו שאומרים, חתומים כבר. אני אומרת לעצמי, נגיד שאני אעזוב, מה יהיה אתי? מי מבטיח לי יותר טוב? לחיות לבד זרוקה."

הפרדוקס העולה בנרטיב הצידוקים של הנשים ומשותף להן הוא, שפרק הזמן של החיים הארוכים והקשים באלימות נצבע בגוונים בהירים לעומת העתיד הנתפס בצבעים כהים ומאיימים. מבחינת חוויית הזמן, החיים המשותפים באלימות נתפסים כאפיזודה קצרה יחסית לעומת תסריט של פרידה, עזיבה והישארות ללא בן זוג. חוויית הזיקנה והאלימות עבור הנשים מתמקדת בקושי לבצע שינוי כל כך משמעותי, כשהן יודעות שאין להן את המשאבים הבריאותיים, הנפשיים, הכלכליים והחברתיים הנדרשים לצורך כך. נראה כי הערך המצטבר של האבדנים, בשל הזיקנה והאלימות, משתלט על חוויית החיים של הנשים. מכאן ניתן להעריך, כי אחדות מהנשים מנסות לשכנע את עצמן ואת הקהל, שאכן מצבן הנוכחי עדיף מהתמודדות עם עתיד לא ברור, הטומן בחובו קשיים כלכליים, בדידות וגיל מזדקן. הצידוקים, ככל שיהיו מוצלחים, אמורים לשכנע את הקהלים השונים. הקהל היחיד שהן לא מצליחות לשכנע ולהערים עליו הוא הן עצמן ומשום כך, אין להן הערכה גדולה לעצמן על שלא עזבו ובעומק לבן הן מתחרטות. אחדות מהנשים מתרצות את נסיבות הישארותן במשך שנים כה ארוכות בנסיבות המיוחסות לנורמות ולתכתיבים חברתיים, כמו "מה יגידו השכנים?" גירושין נתפסים על ידי הנשים כאות קין והן מאמינות בציוויים חברתיים המחייבים לכבד אנשים זקנים. מאחר שאחדות מהנשים נשואות לבעלים שפער הגילאים ביניהם גדול, הן מרגישות שחובתן לטפל בהם. בכך יש משום צידוק להישארותן, כדברי רוחמה:

כלום, כלום, לא מרגישה שום דבר אליו. אני מכבדת אותו כי הוא בן אדם מבוגר, ובגלל שהוא בעלי אני צריכה לטפל בו, אבל אין לי שום רגש אליו. בגיל 76, לא יפה לעזוב אותו, להזניח אותו, ושנית

אני מחויבת, זו חובתי, אני נשואה לו. הוא זקן, אני לא אעשה משהו נגד הדעה, שכן אדם זקן אי-אפשר להוציא אותו מהבית... הייתה לי חברה שאמרה, 'תתפללי לאלוהים שלא יקבל שיתוק ויהיה במיטה'. מבחינתה, נראה שכל אותם ציוויים חברתיים ממסמרים אותה ומקבעים את הישארותה. היא מתארת מצב אמביוולנטי של חוסר יחס ואהבה מחד, אך מאידך היא מכבדת את בעלה ומקבלת על עצמה את ציווי הטיפול בו כפועל יוצא של הסטטוס שלה ושל גילו המבוגר. עם זאת, ניתן להבין, שכל ההצהרות הערכיות שלה מנותקות מהרגש. אישה זו מביעה תקווה שהמצב לא יחמיר, שהיא לא תצטרך לחיות אתו ברגשות של פיצול, שיערערו את העצמי שלה. היא מביעה צער על כך שהיא כל כך קונפורמיסטית ולא יכולה לפעול אחרת, בהתאם למה שהייתה רוצה.

הנרטיבים שהנשים בונות סביב הנימוקים והצידוקים אמורים לשרת את ההחלטה שלהן בדבר הישארותן או עזיבתן את המערכת הזוגית אחרי שנים רבות כל כך. בהקשר זה, הן מייחסות את ההסברים להתנהגותן של בן הזוג.

כאשר הבחירה שלהן היא להישאר, הרי שהן מגייסות בנרטיב שלהן את הסיבות ואת הרציונל המתאים, כפי שמודגם על ידי סופי, הבונה עבור בן הזוג פרופיל של מטורף והופכת את עצמה למטפלת שלו, המסייעת לו וככזו שצריכה להתאים את עצמה. היא משתמשת בפרספקטיבה של הגיל וניסיון החיים שלה כמנוף ללמידה ולשינוי מצידה על מנת שתוכל להבין איך לפעול מול בן הזוג, בלי להפעיל את תוקפנותו. "אני צריכה ללמוד את זה, פשוט לא לענות לו, אם אני עונה לו אז הוא מתפרע..." היא מציגה את בן הזוג כאדם בעל תכונות וכוונות חיוביות מול התנהגות שלילית. לדוגמה, הוא נדיב שלא חוסך את כספו ממנה, אמנם רגזן אך יודע להתפייס, משמש עזר כנגדה בכל מה שקשור לעבודות הבית, וכך היא משכנעת את עצמה שאין לו תחליף. על מנת לגשר בין הנורמה לסטייה עליה לערוך שיח פנימי קונפליקטואלי בלתי פוסק, כך שבסופו של דבר היא מתרצת את הסטייה ואז היא נגועה בה בעצמה. בין מכלול נימוקיה: "יש כאלה שסיפרו לי, שנה שלמה בעלה לא דיבר אתה. תגידי לי איך אפשר, ואני בריב הכי גדול, הוא לא יודע להיות ברוגז יומיים..." נראה, כי ברמת הסב-טקסט, הקונפליקט

קשה ומעסיק אותה מאוד; הצורך בגיוס נימוקים כה רבים להישארות מעלה בלי משים את עניין הבעת החרטה.

אחדות מהנשים מסבירות את הישארותן בשל מלכודות הנעוצות במערכות חברתיות ובמציאות חיים שנכפית עליהן ולא מאפשרות להן מוצא עצמאי. מלכודות אלו מתוארות כמרכזיות, שולטות וחזקות מהן, ומסבירות מדוע, לכאורה, אין הן נושאות בכל אחריות שהיא לגבי הישארות ארוכת השנים במערכת הזוגית. דוגמה לכך היא רינה, שחיה כ-50 שנה עם בעלה, מנסה לתמרן בין האחריות שהיא לוקחת על עצמה להישארותה עם בן הזוג האלים לבין האחריות של אנשי מקצוע ממוסדות שונים: רבנים, עורכי דין, עובדים סוציאליים. הם מוצגים על ידה כברי-סמכא וכיודעי-דבר המכירים את חייה טוב יותר מאשר היא עצמה. היא מפרשת את דבריהם כהמלצות להישארות וכך גם נפתח פתח עבודה להצדיק את הפער שבין חוסר ההחלטה שלה לעזוב לבין מצבה כיום, בבחינת הם אשמים ולא אני, כי אני רציתי. גיוס כל הגורמים האלה והמשקל הכבד שהיא מייחסת להם בנרטיב של הצידוקים גורמים לה להרגיש שאין מוצא או פתרון למצבה ועל כן עליה להמשיך ולהישאר בקשר. צידוקים אלה, כשלעצמם, אמורים לשכנע את הנשים שאכן בתנאים אובייקטיביים כאלה קשה ובלתי אפשרי לעזוב, אך עדיין הן מבינות שלא רק בגלל סיבות אלו הן נשארו ועל כך הן מתחרטות.

חשבון נפש: האם היה שווה להישאר כל כך הרבה שנים?

פן נוסף של החרטה עוסק בשאלת מחיר הישארות. הנשים מבינות שנשאר מעט סיכוי לחיים ללא אלימות ועל כך הן מרגישות מחויבות לעריכת חשבון נפש. חשבון זה הוא סיכום של חיים עבורן והוא נערך בכמה אופנים: רווח מול הפסד, מסגור חדש של החיים באלימות, תוך שינוי פרספקטיבות והתמודדות מול נושא ההחמצה.

רווח מול הפסד

אילנה, בת 64, ילידת מרוקו, פרודה מבן זוגה ברוך כבר שנה שנייה, אם לשישה ילדים וסבתא לשמונה נכדים. אישה קטנה, כבדת ראייה, בעלת מראה ילדותי, פנים עגולות ומחייכות, "פוני ותספורת קארה". מקבלת סיוע בשכר דירה וגרה לבדה. בעלת היגיון ישר ובריא, כנה, ישירה ועם חיוך ממזרי. חוש ההומור שלה מסייע לה להתנהל באומץ אל מול "מדורי הגיהנום" האישיים, המשפטיים והבירוקרטיים. למרות קשייה, היא מקרינה אהבה, חוסן וחיוניות אין קץ...

ערכת סיכום חיים במונחים של רווח והפסד היא עמדה קוגניטיבית הנעשית תוך ביקורת עצמית וראייה מפוקחת על החיים. הנשים, למרות הסבל וההתמלכדות ארוכת השנים, מסוגלות להתבונן פנימה באומץ ולנתח את החיים שלהן ברמות שונות. במאזן שלהן, הן מתייחסות להצלחות ולכישלונות, להפסדים ולרווחים. בסך הכול, רשימת ההפסדים ארוכה וכבדת משקל מול רשימת הרווחים ועל כך הן מביעות חרטה. הרשימות כוללות את הילדים, את בני הזוג ואת עצמן במובן הרחב של גוף ונפש לאורך זמן. מרבית הנשים רואות כרווח את ההשקעה בילדים; אצל הנשים, שבמידה זו או אחרת, מאוכזבות מהילדים, הוזכר הדבר בנרטיבים, אך לא בהקשר של רווח והפסד. הרווח מהילדים מתורגם ומוצא את ביטוי אצל המרואיינות ברמות שונות. היטיבה לבטא זאת תהילה:

אני כועסת על עצמי שלא התעשתי ולא התגרשתי לפני כן. ריחמתי על הילדים, למה לא ריחמתי על עצמי אז? גם הילדים לא מרוצים שנשארת. כשהבת שלי הלכה לקבל תואר שני זלגו לי דמעות מהעיניים והיא אמרה: 'זה בזכותך, את נתת לנו את זה.' אבל אני כועסת על עצמי...

תהילה עורכת חשבון של רווח והפסד, בעמודה של הרווח היא ממקמת את הילדים וגם סביב זה היא מתדיינת עם עצמה האם ההישארות במערכת אלימה שנים רבות כל כך הייתה שווה וכדאית מבחינת הילדים. כך שגם הרווח, כשלעצמו, איננו ברור עד הסוף. מצד אחד, היא הרוויחה נחת

מהילדים, אך היא מרגישה שהמחיר היה גבוה מדי, ולכן גם הרווח נותן לה תחושה של עוול וחוסר סיפוק ביחס לעצמה, על אף שיש לה, לכאורה, רווחים רבים מבחינת ההתקדמות של הילדים בחיים וההישגים שלהם. עם זאת, רווחים אלה אינם חוזרים אליה ולכן מולם ההפסדים שלה מתעצמים. ניתן להסביר זאת בכך, שככל שנלחמה והצליחה עם הילדים, כך הם מדגישים את הכישלונות האישיים שלה ואת בדידותה.

לעומתה, מלכה, רואה בילדים ובנכדה מקור לגאווה הממלא אותה ונותן משמעות לחייה. גאוותה אינה ממוקדת בהישגי הילדים, אלא בכך שהילדים כולם לצידה. בעריכת ההתחשבות שלה בעניין אבהותו של בן הזוג היא לא ניצבת לבד, אלא מפנה נגדו כתב אישום משפחתי קולקטיבי. כל ההאשמות שלו נגדה בעניין הילדים רק מחזקות אותה:

אם תשאלו אותי היום, הילדים שלי כולם בצד שלי, הם יודעים שאני עשיתי בשבילם... הוא תמיד מאשים אותי ואומר: 'את אילצת אותם, את הרחקת אותם ממני' הם עושים מה שהם רוצים. הוא יודע שהוא באמת לא בנה כלום ולא עשה שום דבר... לא עניין אותו כשהילדים היו זקוקים, לא מגיע לו לקבל... תאמיני לי, שאני יושבת לפעמים וחושבת, סבלתי בחיים אבל יש לי תוצאות.

חשבון הנפש נמשך והנשים מתייחסות במהלכו לבן הזוג. מעטות רואות בקשר אתו רווח כלשהו, מרביתן מציגות את הזוגיות כהפסד. תהילה מציגה כתב אישום נוקב מול בעלה; הילדים מוצגים אמנם כמוצלחים, אבל בעמודת ההפסד יש את כל החיים שלה. בן הזוג מעורר בה סלידה וחלחלה ולא רק בגלל ההתעללות, אלא משום שהיא רואה בו את הסיבה לכך שהחיים שלה אומללים.

הוא דרס אותי... מה נשאר לי. החיים נגמרים ואני לא נהניתי מהם בכלל. 40 שנה לא היה לי יום אחד של אושר אתו, בשביל מה הייתי צריכה את כל זה, איך לא ראיתי. 40 שנה הלכו לאיבוד, החלום שלי היה להתחתן עם בעל שאוהב ומכבד, לבנות בית יפה, משפחה אוהבת, חיים טובים ובסוף החיים לגמור אותם עם בן זוג שיהיה לצדך, שיתן לך את הכבוד, שיצא אתך, כי כל החיים עבדתי קשה. ללכת קצת לשפת הים לטייל, להיפגש עם הנכדים בשבת. זה מה שאני רציתי, לא רציתי יותר מדי, אני לא חומרנית...

מבחינתה, כל החלומות שהיו לה בהקשר לבן זוג נכזבו. היא מציגה תמונה מוחמצת של בן זוג ומשפחה. בשורה התחתונה של המאזן היא נותרה לבד, מחוסרת כל, מנושלת, כשכל האחרים, ובמיוחד בן הזוג, בנו את חייהם על חשבונה ואילו היא מתנהלת בעולם כנוודה מבית לבית ללא תכלית.

ההצגה נגמרה סוף-סוף. מה נשאר לי, איפה כל החיים שלי. אין לי חבר, לא בעל, לא כסף. עכשיו אין לי דירה אז אני נוסעת ומעבירה את הזמן, פעם אצל אחותי, פעם אצל הבת...

האמירה של תהילה ש"ההצגה נגמרה סוף-סוף", באה לאותת שהיחסים נגמרו. המסך ירד, אבל לא כמו בהצגה רגילה, שכן אין תחושות של הקלה או של סיפוק. הקהל קם בשקט ועוזב.

פרלה מבטאת את חשבון הרווח וההפסד מול בן הזוג באופן שונה. היא חיה בנפרד מבן זוגה כשש שנים וכאשר, לפני כשנתיים, חלה והתמוטט אספה אותו חזרה לביתה:

מה שאני מפסידה זה את החופש שלי, זה אין לי, אבל אני חיה עם מצפון נקי. העמדתי אותו על הרגליים, ההפך ממה שהוא אמר שאני לא אכפת לי ממנו. אני לא ראיתי כלום ממנו, במיוחד עכשיו, תרמתי יותר משצריך.

נראה שההתחשבות שהיא עורכת היא בעיקרה מול המצפון שלה. כך היא ממסחרת את החופש שלה מול המצפון הנקי שלה, דבר החוזר על עצמו עוד מילדותה, כשנשמעה לאביה וויתרה על חירותה, בודדה מהמשפחה למשך שנתיים, אך נשארה הילדה הטובה והציינית. ביחס לעצמה, היא מודעת לכל מה שהפסידה בחיים המשותפים עם בן הזוג. היא מאשימה אותו בסבלה ובכך שהחיים אתו כיום מוגבלים וללא שינוי. למעשה, עד היום היא לא עמדה מולו וערכה בפניו את החשבון הנוקב של היותו בן זוג אלים. נהפוך הוא, היא ממשיכה לשרת אותו, לדאוג לו ולבסס את מאזן התרומה הדמיוני שלה מולו כך שתוכל לחיות בשקט עם מצפונה.

סופי הייתה בין הבודדות אשר יכלה למקם באופן חלקי את בן הזוג בעמודת הרווח. בנרטיב שלה היא רואה אותו כאדם המעניק לה רוח ואהבה ומשמש לה לחברה:

יש לי ימים טובים. היו לי הרבה מקרים מאוד קשים, אבל היה לי גם הרבה אושר, אני לא יכולה להגיד שלא היה לי אושר אתו, ימים שהוא

רק מחבק ומנשק, וזה אפילו מעצבן אותי, אבל אני לא יודעת מתי תהיה ההתפרצות. אני כל הזמן חיה בהיכון, וזה קשה ככה לחיות. היא מונה רווחים נוספים הקשורים לכך, שאין היא רוצה שינוי הכרוך בחלוקת הבית והרכוש, ועל כן השגרה חזקה יותר מהפרידה. רווח משני נוסף הוא עצם היותו של בן הזוג כיום פחות אלים, כנראה כתוצאה מהתעייפות, והיא מפרשת את זה כשינוי המבשר טוב. עם זאת, לחיות באווירת טרור, בציפייה ובדריכות לקראת ההתפרצות הבאה נשמע בכל זאת כהפסד משמעותי. עמודת ההפסד מתארכת כאשר הנשים נפגשות עם בעיות הבריאות שלהן ומייחסות אותן לקשר עם בן הזוג האלים. הקשר בין אלימות ובריאות מחזק, מעצים ומשאיר את הדימוי של הנשים בעיני עצמן, שאילולא האלימות בחייהן הן היו בריאות ועל כך הן מצטערות ומתחרטות. כך עולה מדבריה של אילנה:

מהעצבים לחץ דם 200/100, סוכר, כולסטרול, מאז שאני לא גרה אתו הכול נרגע לי. כשהייתי גרה אתו תמיד הייתי חולה. אלוהים, אני חשבתי חס וחלילה יש לי סרטן בגוף שלי. הולכת לרופאה, עושה בדיקות כל הזמן, חולה מפחד... עצבים עושים את האדם חולה, הם עושים אישה חולה, אישה חולה בלי מחלה...

יוליה, מורה לפסנתר במקצועה, אומרת:

היד שלי כבר ארבע שנים מתחילה לרעוד. עשיתי את כל הבדיקות, אין שום דבר אורגני שמשפיע, אני חושבת שזה עצבים. אני מרגישה כל הזמן מתוחה, הולכת הביתה ופוחדת...

נשים אלו שמות דגש על הקשר שבין מצבי הדריכות, המתח והפחד מפני בן הזוג האלים לבין הבריאות שלהן. הן מתארות כאבים וסימפטומים גופניים, כמו לחץ דם גבוה, חוסר שינה, חולשה גופנית, רעד בידיים. בעוד שאילנה מתארת את השינוי לטובה שחל בה מאז שנפרדה מבעלה, הרי שיוליה, הממשיכה לחיות עם בן זוגה האלים, לא מצליחה, למרות הבדיקות שערכה, להשתחרר מהסימפטום שכל כך סימבולי וקריטי עבורה כמורה לפסנתר. "להיות אישה חולה בלי מחלה", כפי שאומרת אילנה, היא אמירה בעלת משמעות מרכזית בנרטיבים של הנשים המוכות הזקנות. הן עסוקות בבריאות שלהן, מרבות לבקר אצל רופאים בתקווה למצוא תרופה שתעזור להן, אך בתוך תוכן הן יודעות שרוב המחלות והתופעות קשורות לחיים

באלימות. באנלוגיה, האישה מחפשת את המחלה הממארת בגופה, אך לא מוצאת אותה משום שהיא אכן לא שם.

בעוד שאחזות מהנשים ממקדות את הקשר בין תחלואי הגוף לאלימות, הרי שאחרות מוסיפות נדבך נוסף, המתמקד בהשפעת האלימות על חיי הנפש ועל הקיום שלהן כבני אדם. דבריה של גולדה נוגעים ללב במיוחד:

סבל של שנים מתבטא בהכול, זה לא אני. אני לא מכירה את עצמי, יש לי מגבלה בבריאות וגם הגיל, אין אפשרות להפריד בין הגוף לנפש. היה לי ביטחון עצמי, תמיד ידעתי שבכל מצב אסתדר, אני לא צריכה הרבה, אבל מבחינה רוחנית הוא פגע בי מאוד. כמו שען, ען רקוב, שבכל זאת מעלה עלים, בלי פרות. אני שואלת את עצמי למה לא ברחתי, לא הייתי בבית סוהר...

גולדה משתמשת בדימוי של ען רקוב המעלה עלים ללא פרי, בבחינת חוליה שהוא כרוני, המעקר את הגוף ואת הנפש. גילה משלימה:

אני הייתי בחורה יפה, תוססת, מלאת חיים, אוהבת. הוא הוציא לי את החשק לחיות. את מפסיקה לבכות, את נעשית מין קשוחה כזאת, מין רוע לב את מקבלת מכל המצב. את נעשית רעה, את נעשית משהו אחר...

שתי נשים אלו עסוקות במחיר הנפשי ששילמו עבור השנים עם בן הזוג האלים. הן מדברות על כך שהדמעות יבשו, מצב המזכיר במידה רבה חוויה של ילדים שהופרדו מדמויות משמעותיות ושכתוצאה מהיאוש התהומי, הדיכאון והבדידות הם מפסיקים לבכות. הן עורכות השוואה בין העבר, שאותו הן מייפות לבין ההווה המכוער, ובכך מוסיפות אלמנט של הבלטה ודרמטיזציה לחשבון הנפש. הן עסוקות בנזקים שנגרמו לאישיותן לאורך מהלך החיים עם בן הזוג האלים. תמצית ההשוואה עבור שתיהן מתנקזת לתחושות של זרות מול עצמן ומוות רוחני, כמו גם הרגשה עמוקה של חרטה על מה שאיבדו לאורך השנים.

דברים שרואים מכאן לא רואים משם... אז והיום

גאולה, בת 75, ילידת מרוקו, נשואה לראובן, בן ה-80, שעבר אירוע מוחי, נעזר במקל הליכה ועושה בו שימוש גם לצורכי שליטה על בת זוגתו. היא אם לשישה ילדים וסבתא לשישה נכדים. נמוכת קומה, בעלת שיער שחור כפחם, מבט כעוס ומודאג נסוך על פניה, מתקשה בהליכה, נוטה "לקטר", חיה את היומיום במתחים תמידיים, מריבות וקללות. עייפה מהחיים...

במהלך השנים הנשים מפתחות פרספקטיבה על החיים ועל האלימות ואף משנות אותה עם הגיל, כתוצאה מתובנות חדשות ומניסיון חיים מצטבר. ניתן לתאר זאת באמצעות דימוי שהנשים עומדות על ראש הר, מסתכלות על הוואדי ומצטערות על כך שלא עשו קודם את מה שהיום הן מבינות שהיה עליהן לעשות. המונחים של אז והיום או היום ואז, עוזרים לנשים לבטא את התובנה המאוחרת שלהן ביחס לחייהן, ביחס לתגובות שלהן מול בן הזוג ומשפחת המוצא, מול תכונותיו של בן הזוג, מול הגדרה מחדש של היחסים עימו ושינוי עמדות ביחס להתערבויות חיצוניות.

מדברי הנשים עולה, שיש להן היום יותר כוח ותובנה לגבי ההתעללות שעברו מצד בן הזוג וגם מצד משפחת המוצא. ניתן לזהות, שעמדה חדשה זו מהולה בפליאה ובחרטה על כך, שההבנה שלהן מאוחרת. נקודה נוספת היא, שהנשים מגדירות מחדש אירועים קשים שחוו במשפחת המוצא או עם בני הזוג בתור פגיעה בחופש הפרט, אם זה השידוך שנאלצו להסכים לו או אילוצים נורמטיביים במשפחת המוצא, שלהם הן היו חייבות לציית. היום, בניגוד לעבר, הן מעזות להגדיר את מה שקורה עם בן הזוג כסבל והשפלה: אני לא הייתי קיימת. הייתי כמו, סתם, וכל פעם שרציתי שיתן לי תוספת של 20, 50 שקל הייתי צריכה לקבל מכות או לשכב אתו. אבל היום... כן, רק עכשיו, גם בגלל הגיל וגם בגלל שיש דברים שנראים לי היום שאם אני לא אקום לתקן אותם יהיה לי מאוחר...

נראה שההשפעה של שעון החול ההולך ואוזל מכתובה עבורן מועד סיום, שבו הן מצפות מעצמן גם להתמרד נגד הדיכוי וגם לתקן דברים שעוד אפשר בחיים שלהן. הן מוצאות שהתיקון עבורן יכול להתבטא בסידור השיניים, ביציאה בזמן שהן רוצות מהבית או בכל הנאה אחרת, הנחשבת רגילה אצל בני אדם שאינם סובלים מהתעללות.

תחום אחר, שבו יש מסגור מחודש, קשור לתכונות של בן הזוג. כך למשל: היום אני יודעת שאדם קמצן זה כמו סרטן, אי-אפשר לרפא אותו, נותנים תרופות, קצת מרפאים אותו וממשיכים הלאה. יש סרטן של הרבה, יש סרטן של אולי חצי ויש סרטן שהולך כל החיים.

הדוברת מתייחסת לקמצנות של בן הזוג. בעבר הוא נראה רק קמצן, אך כיום תכונה זאת מוגדרת מחדש על ידה כמחלה ממארת ומסווגת כסופנית חלקית, סופנית וכדומה. הפרספקטיבה של הזמן מסייעת לנשים להגדיר את היחסים עם בן הזוג על בסיס של תן וקח ולא תן ותן, כפי שעולה מדברי רוחמה:

אז, עוד הייתי קונה לו, הלכתי ומכרתי שרשרת מזהב גדולה וקניתי לו כפתורים מזהב. היום אני אומרת, 'אתה לא קונה לי, אז אני לא קונה לך'.

רוחמה מתארת את השינוי שחל אצלה בהקשר של רכישת מתנות לבן הזוג. הנשים מגלות בעצמן כוחות המאפשרים להן פעולות שלא היו מוכרות להן בעבר. לתחושתן ולהבנתן, הן מעמידות את בן הזוג במקום, יוזמות ועוסקות בפעילות עצמאית גם ללא אישורו של בן הזוג. כל אלה מצביעים לכאורה על כיוונים של עצמי מגובש יותר, נפרד ואוטונומי. לבסוף, יש לנשים גם פרספקטיבה שונה ביחס להתערבות גורמים מבחוץ כמו המשטרה: "פתחתי את העיניים. אין יום שאני לא מברכת את המשטרה ומאז שום דבר לא מביא, וככה אנחנו ממשיכים..." באמצעות הפעלת המשטרה, עם הזמן, הן לומדות את הערך שלהן, שלא היו מודעות לו בעבר. במאמר מוסגר, הנאמר לעיל נובע מהטקסט ומקורו ברובד השטחי של מבנה הנרטיב. עם זאת, אם בודקים את הנאמר ברבדים העמוקים יותר של מבנה הנרטיב לגבי אז והיום, בהקשר של החיים העכשוויים של הנשים, אנו למדים שיש פער משמעותי בין ההתנהגויות בפועל לרטוריקה. על כן, לא נותר אלא לשער, שהרטוריקה

הזאת באה כדי לסייע לנשים להמשיך ולשרוד בסבל ובכאב, למרות הפנטזיות ובמידה מסוימת למרות האשליות על שינוי שעשו לעומת העבר. כך הן מצליחות ליצור עבור עצמן חוויה פנימית של העצמה, המאפשרת להן, בצעדים קטנים, מדודים וזהירים, לשנות את מציאות חייהן. בהקשר זה עולה החרטה. ניתן לראות את הפנטזיות המעצימות של ההשתנות כצורה נוספת של חרטה על החיים המבוזבזים בעבר, תוך הדגשת המקור של הכאב. כלומר, מה שקרה להן לעומת מה שיכול היה להיות להן בחיים והפער ביניהם.

אילו הייתי...

גולדה, הזקנה בנשים, בת 83, ילידת יוגוסלביה, נשואה בנישואין שניים מעל 20 שנה, לאברהם, פרופסור אמריטו. אם לבן שחזר בתשובה ובת, וסבתא ל-13 נכדים. כשמה, כן היא. אישה כבדת משקל, נועלת "נעלי גולדה", רגליים בצקיות, שיערה הלבן אסוף כפקעת, לבושה שכבות, שכבות. ממעטת לדבר, מתנסחת ברהיטות ובשפה מליצית, לא מתחברת עם הנשים בקבוצה, במידה מסוימת "אוטסיידרית" ובכל זאת מקפידה להגיע, כשבעלה נוהג ללוותה...

פרספקטיבה נוספת של הנשים לבחון את שנות הסבל באלימות היא באמצעות מבנה לשוני של התניה – אילו, שמקבל משמעות מיוחדת בנרטיב שלהן. המשמעות היא גם במובן של עצות או המלצות, שהן בבחינת אזהרה לדור הנשים הצעירות, גם באופן של מימוש עצמי שלהן באמצעות הצעירות, כך שכל מה שלא התממש אצלן יתממש אצל הצעירות. כלומר, לחיות את החיים של אחרים ולא את החיים שלהן. נראה, כי באמצעות החיים שלא חיו הן חוות את תמצית ההחמצה החרוטה בתוכן, כמו גם את החוויה של כלומיות. הן משתמשות בדמויות סמליות המבטאות תחושות חיים מרכזיות. כך, למשל, הזוגות שהאישה רואה מסמלים עבורה את

ה"ביחד" וגם את הכאב של הבדידות: "כואב לי כל הזמן כשאני רואה זוג הולכים ביחד ומטיילים ביחד. זה כואב לי, זה שורף, שלא חייתי כמו בן אדם." ואילו בתה, מסמלת את כל מה שרצתה ולא השיגה לעולם: הבת שלי טיילה. היא יצאה, הלכה לחברות, לכל מקום, גמרה בית ספר, בגיל 18 הלכה לצבא. הכירה את בעלה, התחתנה אתו והיא מאושרת, תודה לאל. פעמיים בשנה לוקח אותה לחתונות, למסיבות, והיא אומרת: 'אני לא אעשה כמו שאת עשית...' אני כועסת על זה שלא עזבתי אותו...

ניתן להבין בין השורות שההתנהלות הטבעית והתקינה של החיים אצל הבת לאורך השנים, משמשת עבודה 'סמן ימני' לכישלון שלה ולהחמצה שלה בחיים.

בניגוד לאותה אישה, החווה את ההחמצה דרך הצלחות בתה, נשים אחרות חוות את ההחמצה דווקא דרך כישלונותיה הדומים של הבת. וכך אומרת בכאב אחת הנשים:

בשביל מה שתישארי אתו? בשביל מה להמשיך כמו שאני נשארתי? להביא 10 ילדים ולהיות השפחה שלו? כואב לי בשבילי ובשבילה, שתי מכות ביחד.

אותה אישה חיה מחדש את הסבל דרך הבת שלה, שהיא בעצמה אישה מוכה. אישה זו מנסה להשתמש בסבל שלה כאלמנט כוח מרתיע עבור בתה, אך כנראה ללא הועיל, דבר הגורם לה סבל כפול. אפשר ללמוד מדבריה שהבת מסמלת עבודה את הכישלון הכפול. היא נכשלה בעצמה, בחייה עם בן הזוג האלים ונכשלה גם ביכולתה להגן על ילדתה שלה מפני מה שהיא עצמה נכשלה בו. ייתכן שזה ההסבר למשפט, שבו היא אומרת – "שתי מכות ביחד."

נשים אחרות מתייחסות למשמעות של נקודת הזמן שבו התעוררה אצלן חרטה ומכאן נובעות גם המלצותיהן לנשים צעירות:

אחרי שהולדתי את הבן, הייתי צריכה להתגרש ולהתחיל חיים חדשים. בן אדם (הבעל) לא משתנה... אם אני אדבר עם אישה כזאת שהיא תלך ותתגרש, בלי להתבייש, אישה יכולה להיות חזקה, לעבוד ולהקים בית חדש, ובאושר. חבל על החיים, חיים רק פעם אחת

בחיים. אני מרגישה שבזכותי את החיים שלי, שלא אחזיר אחורה את הגלגל, אני כבר לא אהיה בת 23, 33...

מדברים אלה משתקפים שני היבטים. האחד, הדוברת יכולה לסמן במדויק את נקודת המפנה בחייה, שלא הייתה, (אחרי לידת הבן) במובן של מה שלא עשתה והייתה צריכה לעשות. היום היא מבינה שאין סיכוי שגברים אלימים בכלל, ובן זוגה בפרט, ישתנו ועל כן, מבחינתה, עדיף לסיים קשר לא מוצלח מוקדם מאשר מאוחר. היא גם ממליצה לנשים צעירות להיות חזקות ולהקים בית חדש במקום לאבד את החיים.

לאחדות מהנשים יש המלצות גורפות ביחס למוסד הנישואין בכלל:

לא הייתי מתחתנת עם בעלי, לא הייתי מתקרבת אליו, בשביל מה הייתי צריכה להתחתן, עשיתי משפחה אתו? יכולתי לחיות ככה, איזה ידיד טוב, לעשות סקס, לבלות, שיהיה לי בית, לצאת, בשביל מה אני צריכה להיות מטפלת בבן אדם שמבוגר ממני.

אישה זו איבדה את האמון במוסד הנישואין. לכן היא מציעה מסגרות אלטרנטיביות של חיים בצוותא, שלדעתה מסכנות פחות את הנשים ומאפשרות גם הבדלי כוח ושליטה פחות בולטים, כך שהן לא תצטרכנה להיות בעמדת נחיתות ודיכוי מול הגברים.

העצמי בחשבון הנפש

הנשים מציגות גלריות של זהויות, שיש בהן דימויים שליליים ודימויים חיוביים ביחס לעצמן. הדימויים השליליים ממוקדים בתחושות של הפסד, תבוסה וחולשה, ואילו בקצה השני של הרצף, הדימויים החיוביים נקשרים לחוזק, לכוח ולגבורה. הנשים המתלבטות נעות על פני הרצף ואינן יכולות להחליט כי מחד, יותר מדי כואב להרגיש את התבוסה, אך מאידך אין זה מציאותי להרגיש ניצחון או הישגיות ביחס למצבן ועל כן הן במצב של תקיעות. החלק האחר בזהות שלהן נוגע לבן הזוג, שביחס אליו הן מציגות את עצמן כדואגות, מטפלות ו/או נוקמות, תלוי באופן שבו עיבדו את מערכת היחסים שלהן עם בן הזוג ומה תכניתיהן לעתיד.

א. המפסידנית/המובסת/המושמדת

נשים אלו מנהלות מונולוג קשה מאוד, שמתחיל בתחושה של צמצום והקטנה עצמית:

אדם הוא כמו גרעין של חול, זה מה שאני מרגישה על עצמי. אין לו ערך בכלל, אפילו לא רואים אותו.

השימוש בדימוי של גרגר חול מבטא את תחושת האפסיות שלה עד להיעלמות מלאה, המתבטאת בהשמדה עצמית. מול תפיסה עצמית כזאת מובן שבן הזוג הוא הבוס, הוא "לחומר ולנשמה" והכול יכול...

אני קורבן, אויבת לעצמי. אני בזה לעצמי, מאבדת יומיום את שמחת החיים שלי. אדם בלי בית. אני עצורה באיזה שהוא מקום, כל החלק של האישה עצור בי. אני חיה ולא חיה בשביל עצמי.

על ידי יצירת הדיכוטומיה הזאת בין עצמה לבין בן זוגה, אפשר לראות כיצד היא מכינה עבור עצמה תהליך של השמדה עצמית פסיכולוגית ומודיעה, בהכנעה ובהשפלה עצמית, שזה המחיר שהיא מוכנה לשלם עבור מגורים וקורת גג:

אני הורגת יומיום את הילדה שבי. אני הורגת אותה מתוך הכרה, כי אני זקוקה לקורת גג והימים עוברים ואני תקועה. אני כל כך עמוק בתוך הבוץ הזה. אני מושפלת, לא מבטאה את עצמי.

הדימוי העצמי שלה נע מקורבן לחסר בית, אישה נשלטת ובזויה, עד שהיא נעצרת. קיצוניות החוויה מומחשת בתחושה, שהאישה מציגה עצמה בין החיים והמוות הפיזי והרוחני:

בעצם זה שאני לא נותנת ביטוי לעצמי – אני אדם 'מת-חי', מכיוון שאני לא מעשית, בזיקנה אין לי את הנתונים להיאחז בהם, אדם לא יכול לקפוץ למעלה מהיכולות שלו. אני לא בריאה ולא משנה, זה סימן שאני מקבלת את הגורל, בלי שאני רוצה ואני חיה את הגורל. אז מה אני מצפה מהסביבה, אם כולם עוזבים אותי, מילא, אבל שאני עוזבת את עצמי, זה הדבר הכי גרוע. מי אני בכלל, סתם חפץ, זה שאני נשארת...

על מנת לשרוד בתוך הכאב היא מנסה לעבור תהליך של הפיכת העצמי לחפץ. חוסר הסיכוי מודגש על ידי החולשה ועל ידי חוסר היכולת שהיא מייחסת לעצמה בגלל הגיל, הבריאות וההתנהגות האלימה של בן הזוג.

תחושות התבוסה והמושמדות העצמית נובעות גם מהדימוי העצמי הנמוך בקיצוניותו, המחזיר אותה שנים אחורה ומחבר אותה לפרק רחוק בהיסטוריית החיים שלה. המונולוג, שהתחיל בצמצום ובהקטנה, מסתיים בהיעלמות ומשמש דוגמה קיצונית בגלריית הדימויים של הנשים.

המונולוג הבא מבטא אף הוא את תחושות ההפסד והתבוסה:

מה אני צריכה את החיים האלה. איך גבר יכול לעשות דבר כזה? איך הסכמתי לזה? מה יש לי היום בפנים, ריק, זה הכל קליפה. מה נשאר לי, כלום, בסך הכול כל החיים שלי היו לחינם. זה ההפסד הגדול של החיים שלי, שרפתי את הזמן הזה, אני ביטלתי את עצמי לגמרי, אני חושבת שאני מקרה אבוד לגמרי, אני היום המופסדת. מה נשאר, מה נשאר, אני אהיה לבד. גם היום אני נודדת בין ילד לילד לבד... אין לי כבר כוח נפשי, אין לי חשק...

אישה זו מציגה ריקנות וכעס עצמי עצום ביחס לעצמה, המתבטא בריק מבפנים שנשרף. היא מציינת שתחושות אלו הן תוצאה של סבל ארוך בשנים. סבל, שמבחינתה היום, לא היה צריך להיות ועל כך הכאב, החרטה ותחושת ההתמצה. היא חווה את העצמי כקליפה ריקה, המתמלא באבסורד הנובע מכך שחיה את כל החיים לחינם, ומה שמשמע ממנה, שמה שנותר מהזמן שחלף הוא אדמה חרוכה ושרופה. היא מרגישה שהפסידה את כל מה שאפשר להפסיד מהחיים, וכך נותרה בחוויה העצמית לבדה, נוודה שעיפה מנדודים. אישה אחרת מוסיפה:

החיים שלי הם סרט של סבל. אני מאוד, מאוד מאוכזבת מהחיים, שלא שיחק לי הקלף של המזל, לא שיחק לי בילדים, לא שיחק לי בבעל טוב, לא שיחק לי בבריאות, שום דבר אין לי... אני אישה אכולה, מי צריך אישה אכולה? אני כבר מקרה אבוד. מה יש לי להציע? גבר אוהב אישה בריאה, אוהבת חיים, אוהבת לצאת, לי כבר אין כוח.

הדוברת מציגה עצמי עירום, מרושש וללא כל הגנה. היא חווה את עצמה כעקרה ועקורה, כשהעקרות היא חלק מתחושת הכישלון והאכזבה. היא מתמקדת בפטליזם קשה, המתבטא בכך שהיא תולה את התבוסה העצמית שלה במזל שלא האיר לה פנים. התוצאה מוצגת בדימוי של אישה אכולה, גמורה, מלאת תולעים ומחוררת. הדימוי של העצמי שלה הוא של מי שחרב עליה עולמה.

ב. גיבורה וחזקה מול טיפשה וחלשה

אחדות מהנשים חוות את עצמן כנשים השביות בתוך עצמן. התפיסה העצמית שלהן יכולה לנוע על פני רצף של נשים המגדירות עצמן כגיבורות, בעלות כוח ויכולת הישרדות, המצליחות להתגבר על הסבל. לחילופין, הגדרה ותיוג עצמי נגדי, המתייחס לעצמי במונחים שליליים, אך לא הרסניים, כפי שתוארו קודם על ידי הנשים האחרות. כך נשמעות הנשים החוות עצמן כגיבורות.

החיים שלי באלימות זה סבל, לא יודעת אם היה שווה כי היה מאוד קשה, והיום שאני מזדקנת אני אומרת שהייתי גיבורה, באמת, הייתי בעצמי גיבורה, כי כל הדברים מה שהיה, מה שאני עברתי בתקופה הזאת של 40 שנה... זה המון... עכשיו אני כבר חולה מאוד, זה שיצאתי מטיפול נמרץ ואלוהים נתן לי את החיים בחזרה, ויצאתי מאירוע מוחי, אז אני צריכה להיות מרוצה.

אישה זו משקפת אמביוולנטיות ביחס לסבל. היא צריכה לתת משמעות למחיר הכבד ששילמה בבריאותה הפיזית והנפשית המתערערת עם הגיל, כך שככל שקשה יותר לשרוד עם הכאב, כך מתחזקת המודעות העצמית של היותה גיבורה. המשמעות לבחור בדימוי של גיבורה מעניק כוח והבנה מעבר לסבל, ובכך מעצים את העצמי והיא מצליחה לנכס לו אלמנטים חיוביים.

בעוד שאישה זו הסתפקה בהגדרת עצמי כגיבורה על מנת להמשיך ולשרוד, נשים אחרות מרחיבות את התפיסה בכיוונים של גיוס הכוחות של העצמי למען עתידן. הן שואבות כוח מיכולת הסבל שלהן לעבור את ה"גיהנום" ולהישאר בחיים. הן חוות את עצמן כל-יכולות, חזקות ואופטימיות ביחס לעתיד, מלאות אנרגיות, חיוניות ואמונה בעצמן. הן נחושות לשנות סדרי עדיפויות בחייהן, להחזיר לעצמן דברים שהפסידו במהלך החיים הקשים, בד בבד עם להמשיך הלאה ולטפל בבן הזוג.

בניגוד לאלה שיכולת עמידתן בסבל חיזקה אותן, מתארת האישה הבאה איך הגיעה ל'גיבורות ללא גבורה':

אני לא מאמינה בגיבורות. חשבתי שאני יכולה להיות גיבורה, שאני אתגבר על זה, אתגלגל עם החיים, יום אחרי יום. פתאום אני רואה את עצמי שזה לא ככה. יש לי מין חרדה שאיבדתי את השנים האלה.

בניגוד לעבר, שבו ידעה להיות גיבורה והעריכה את עצמה כגיבורה משום שהצליחה להתמודד ולהיות מאותגרת מול קשיי החיים, סמכה ונעזרה בחושים שלה, הרי כיום, בהגיעה לזיקנה מופלגת, היא כמו אותם לווייתנים שנפלטם לחוף, משום שאיבדו את הכיוון ומפקירים את גורלם:

תמיד ידעתי לפי החושים שלי איך לצאת מכל דבר. כבר מההתחלה הייתי צריכה לחשוב שמחר לא יהיה יותר טוב, אבל מחר באה ההזדקנות. היום אני סתם אישה קטנה, טיפשה ומטומטמת. זו לא גבורה גדולה. לכל יצור חי יש תכונות איך לברוח מסכנות, לא צריך להיות אדם מיוחד.

הדוברת מפרידה את העצמי לאחד ששייך לעבר ולשני ששייך להווה ומקשרת ביניהם על ידי תיוגים עצמיים שליליים. באופן הזה העצמי מוחזק כאסיר בקפסולה של מודעות עצמית שלילית ואינו יכול להיות מובן באופן קוהרנטי. עצמי זה עומד בסתירה לחכמת חיים שאדם בגילה אמור לרכוש וליישם.

בעוד שזו תופסת עצמה כטיפשה, אישה אחרת מתמקדת בדימוי עצמי של להיות חלשה. היא יוצרת מציאות, שבה היא מפצלת את העצמי בין עצמי קומפלטני המסוגל לעבוד, לגדל ילדים ללא עזרה ולדאוג לכל המשימות הקשורות לבית מול עצמי חלש, ותרו, שאינו יודע לעמוד על שלו: "יכול להיות שאילו הייתי יותר חזקה הייתי יכולה לשנות דברים, אבל ויתרתי, ויתרתי הרבה מאוד..." המתח והפער בין שתי התפיסות של העצמי אינו מובן לה ומגביר את תחושת הבדידות מחד והחרטה, מאידך.

ג. המתלבטת, המבולבלת ושאינה יודעת להחליט

בתוך גלריית הדימויים, נשים אלו, אחרי שנים של סבל, לא מסוגלות להחליט לגבי עמדתן ביחס לעצמן, ביחס לבן הזוג ולחיים בכלל, כך שהן בבחינת נשים שהזדקנו, אך טרם התבגרו. המשותף לכל הנשים האלו, שלמרות שהן חיות עם בן הזוג מעל 40 שנה, הן אינן מצליחות לגבש עצמי קוהרנטי. הן חוות עצמי חסר אוניום, חסר ביטחון ושאינו מצליח להחליט.

חוויה זו משפיעה גם על האופן שבו הן חיות. נראה שכולן חיות את ההווה בדריכות ובחוסר ודאות, כך שמתקבלת תפיסת זמן מקוטעת, שבה העתיד לא ברור והעבר לא מובן דיו:

אני לא יודעת מה לעשות. אני יודעת שאני צריכה ללכת לשכור דירה, לצאת. יותר קשה בשבילי, יותר מבוגרת, להתחיל עכשיו הכול מההתחלה לבד, אבל אני לא מרגישה שיש לי כוח לזה... אני מעדיפה להיות במצב של עכשיו, לא יודעת עכשיו מה לעשות... יום הולך ויום בא.

לא רק שנשים אלו רואות שנשים לא חל כל שינוי, חלקן אף צופה להחמרה עם הגיל, אך הפחד להחליט משתק אותן. הן מציגות עצמי מתלבט: מצד אחד הן מרגישות מאוימות וחסרת כוח מול בן הזוג, מכדי שתוכלנה לבצע שינוי. מצד שני, הן משדרות עצמי נחוש ומבין עד כמה נכונה ההחלטה להיפרד. כתוצאה מההתלבטות הן חיות במצב ביניים של תקיעות. הן נשמעות כיודעות מה שהן רוצות ואז באותו רצף מתפוגגת הרוח מהמפרשים והן מוותרות ונכנעות. משתמע, שהן נמצאות בשטח הפקר בעמדת 'ניוטל', של אי-מציאת פתרון ביחס לחיים שלהן.

ד. הנוקמת ו/או המטפלת

עיבוד מערכת היחסים מול בן הזוג מכתוב במידה רבה, אצל אחדות מהנשים, התפתחות של עצמי נוקם ו/או מטפל. ביסוד הנקמה עומדת ההנחה שבן הזוג ראוי למצבו הרע. לחוות את עצמן כנוקמות מתקשר לתחושת השמחה לאיד, העשויה להביא הקלה, על אף שאין זה מעיד על מצבן הנפשי של הנשים. ככל שהן חוות את מערכת היחסים עם בן הזוג כמזיקה יותר ופוגעת, כך הן תופסות את בן הזוג כראוי לנקמה ולשמחה לאיד. רבקה, לדוגמה, חווה מול בן הזוג תחושות של דחייה ונטישה. היא נושאת את העלבון וההשפלה, אך משום שהיא עדיין מרגישה שיחסי הכוחות הם לטובתו, כל עוד הם מתגוררים ביחד, כל שביכולתה לעשות הוא 'לבלוע' ולקוות שאלוהים ישלם לו כגמולו.

חשבתי יזדקן, הוא צריך אותי, אני צריכה אותו... הוא גמר עליי, ועכשיו זורק אותי... כל השנים אני בולעת, היה יוצא ואני בוכה, אלוהים גדול, אלוהים ישלם לו...

רבקה חווה את העצמי כנוקם נקמה כללית, בעוד שמזל, אשר עזבה את מערכת היחסים האלימה, נכנסת לפירוט מעמיק ביחס למצבו הפיזי המתערער של אובייקט הנקמה (בן הזוג):

אמרו לי הפרצוף רועד, הרגליים רועדות, לא יודע מה שהוא מדבר, מוציא כסף והכסף נופל לו... זה עושה לי טוב. שירגיש מה זה, אישה שמחזיקה שיהיה אוכל מוכן. טוב לי, אני חושבת שיהיה לו עוד יותר גרוע על מה שסבלתי...

מדבריה עולה, שהחוויה העצמית של שמחה לאיד גורמת לה, מהמקום שבו היא נמצאת כיום, להרגיש טוב ולהמשיך לקוות שמצבו יחמיר כנקמה על כל שנות הסבל שלה. מבחינת העצמי, ידוע שחוויה מתמשכת של נקמה היא הרסנית, מסכנת את שלמותו ופוגעת בתחושת רווחת החיים של האישה. נקמה המעורבת בטיפול מתוארת על ידי אורה:

אני סבלתי, סבלתי אתו. עכשיו לא נשאר לו כלום, הוא לא יכול להרים כוס... הוא היה בבית חולים ורוצה שאשב אתו 24 שעות, אמרתי לו, 'אתה תישן במיטה מכוסה ואני אשב על הכיסא, למה מי הרגתי? למה שאני אעשה לך את זה? עכשיו תתרגל, חסר לך דם, אני מזמינה מונית, ואתה הולך לבד.'

בעוד שהנשים האחרות אינן עסוקות בטיפול, הרי שאורה אכן נכנעת לתכתיבים ולציוויים חברתיים ומטפלת בבן הזוג. עם זאת, היא גם מגדירה מחדש את דפוס היחסים ביניהם, שבבסיסו מונע מרצון לנקום בבן הזוג ולגרום לו לחוות תלות, חוסר אונים ובדידות כתגמול לשנות הסבל הארוכות שלה. נדמה, שהעצמי הנוקם והמטפל מצליחים לחיות בשלום זה בצד זה. לסיכום, החרטה היא נושא חשוב המגשר בין חוויות העבר של הנשים לבין מציאות חייהן בהווה ומבליט את הפער שבין האופן שבו התמודדו בעבר עם חייהן לבין תובנות הגיל וניסיון החיים כיום. אפשר לזהות את החרטה אצל הנשים כרגש מיקוח, המתמקד בשאלה - מה יכול היה להיות אילו. עם זאת, יש בחרטה שלהן גם רמיזות והשלכות ביחס לעתיד. על פני מסכת

חיים ארוכה באלימות, חוות הנשים חרטה סביב שני מוקדים עיקריים: האחד, סביב שאלת הישארותן הממושכת בתוך מערכת היחסים האלימה, והאחר, בכדאיות ו/או במחיר שבהישארותן.

הנשים מסבירות את הישארותן באמצעות דרכי השליטה של בני הזוג, שהתבטאו בהתנהגות חסרת יציבות, בברוטליות, בפלישה, בצמצום המרחב האישי והבין-אישי ובהפצת רכילות ורעל נפשי ביחס להתנהגותן כנשים. החרטה שלהן מתמקדת ונחווית בעיקרה סביב חוסר התגובה ואי-נקיטת פעולה מצדן מול בן הזוג. הן מתעמתות עם דרכי ההתמודדות שלהן, שאופיינו בתמרון הזיכרון לשכחה, בהסחת הדעת, בהשקעת אנרגיות רבות למאבק מול בן הזוג, בקשיי הפרנסה וגידול הילדים, בהיצמדות לערכים בסיסיים מהבית ובאמונה בהם. דרכים אלו אמנם שירתו אותן על מנת לחיות את החיים דרך הכאב, אך כיום הן מבינות, שדרכים אלו לא סיפקו עבורן תוצאות רצויות ועל כך הן מתחרטות. לב לבה של סוגיית הישארות ארוכת השנים סובב סביב רשימה ארוכה ומורכבת של צידוקים המסבירים את התמלכדותן. הרשימה כוללת: התייחסות לנורמות ולתכתיבים חברתיים, ציוויים ומחויבויות הקשורים לגיל הזיקנה, כמו גם ייחוס משמעות להתנהגות בן הזוג, קשיי הזיקנה הכרוכים בשלב זה של החיים, תחושת חוסר מוצא ואי-ודאות ביחס לעתיד. הצידוקים, כשלעצמם, משכנעים אמנם, אך כל אחת מהנשים יודעת ומרגישה כיום עמוק בלבה, שהאירועים בחייה היו יכולים להיות אחרת אילו פעלה באופן שונה.

המוקד השני לחרטה, עיקרו במאזן החיים הכללי שהנשים עורכות ביחס להישארותן במערכת היחסים האלימה והוא מתבטא בחשבון נפש נוקב של רווח מול הפסד. הרווח מיוחס על פי רוב לתחושת נחת כללית מהילדים, מול הפסד כואב של זוגיות, אובדן בריאות הגוף והנפש והחיים בכלל. באמצעות התבוננות המאוחרת הן מעזות להגדיר את חייהן עם בן הזוג כסבל וכהשפלה. הן מצרות על כך שלא התמרדו, במה שמוגדר כיום כפגיעה בהן. הן ממסגרות מחדש את תכונות בן הזוג ומערך היחסים עמו, תוך התייחסות לזמן המוגבל שנותר לתיקון וללקיחת יוזמה. החרטה של הנשים נחווית, אם כך, באמצעות צער על פעולות או על אירועים שנעשו או לא נעשו בעבר, החמצה של חיים שאבדו ואכזבה תוך איבוד אמון מהקיים. כל אלה מחזקים ומעמיקים את

הכאב ומשפיעים על האופן שבו הנשים חוות את עצמן. קשת ההגדרות מאופיינת בקצה אחד בצבעים קודרים של חוסר הערכה עצמית, חוסר שליטה עצמית, ריקנות, תבוסתנות, צמצום והקטנת העצמי עד לכדי השמדה עצמית. על פני הרצף ממוקמות אותן נשים בעלות תפיסת עצמי לא מגובש, מבלבל, מתלבט, שלא משקף את גילן הכרונולוגי, בבחינת הזדקנות טרם התבגרות. ואילו בקצהו השני של הרצף נמצא הגדרה עצמית של גיבורות, חוזק, עמידות ויכולת גבוהה לסיבולת, כמשאב לשינוי ולהתמודדות עתידית. החרטה, אם כך, משמשת כתמה מארגנת ומעצבת חשבון חיים והיא בעלת השלכות על העצמי של נשים מוכות זקנות. החרטה מוגדרת כרגש בסיסי, קוגניטיבי, שלילי, שנחוה על ידי הנשים, כאשר הן מבינות או משערות שהמצב הנוכחי שלהן יכול היה להיות טוב יותר אילו נהגו אחרת.

5 קרן

אמנה = סיפור מסע בזמן

מבוא

הנשים מגלגלות סיפור מסע ארוך של סבל ושל חיים שלמים באלומות. המסע מתייחס גם לזמן החיצוני-פיזי, שהוא בבחינת זמן כרונולוגי, המייצג מספר רב של שנים באלומות ונחווה כיום גם כשעון חול ההולך ואוזל וגם כחויית זמן פנימי-פסיכולוגי. חויית הזמן הפנימי משמעותה חיי סבל מתמשכים בתוך ובמשך מבני זמן שונים, המתפתחים ומתהווים לאורך ציר הזמן. המסע החל בילדותן, בעבר הרחוק, נמשך בבגרותן, מול בן הזוג, גידול הילדים וקיום בית ומשפחה ומגיע עד לשלב שבו הן נמצאות כיום, מבט לעבר החוליה האחרונה - העתיד. בעוד שהבדידות והחרטה מתמקדות בעבר ובהווה, ההמתנה מתמקדת בהווה ובעתיד. במסע ההישרדות של הנשים לאורך החיים הן חוות איך הזמן האישי עובר שינויים וגלגולים המתבטאים גם בקצב זרימה משתנה של הזמן ותפיסתו. הנשים ממוקמות היום על קו החיים, כשמאחוריהן שנים ארוכות של סבל ולנגד עיניהן סופיות החיים והמוות. הן חוות את נקודת הזמן הזאת כחוויה אישית פנימית של עמדת המתנה. הריקוד שבין הזמן הפנימי והחיצוני, כמו גם האופן שבו הן חוות את קצב זרימת החיים, יוצר רצף של מצבי המתנה, כמו: תקווה ואופטימיות, 'המתנה לגדוד', אשליות ומשאלות לב ועד לחידלון והמתנה לסופיות הדרך.

המתנה לעתיד טוב יותר?!

מרים, בת 65, ילידת מרוקו, נשואה 42 שנים לשמעון בן ה-75. אם לשישה ילדים וסבתא לשישה נכדים. בעלת מבטא צרפתי כבד, המילים מתנגנות כמנגינה מתמשכת. פניה מודאגות ומבטאות כאב וסבל, חיוכה נדיר והיא מתנהלת ברצינות תהומית. למרות ה"סטוקינג" שכן זוגה נוהג לעשות וההתנגדות הקשה שהוא מגלה להשתתפותה, אין היא מוותרת ובוחרת להיות חופשייה, משום שאין היא יכולה לשאת עוד את רודנותו. היא מקבלת עידוד רב מהחברות בקבוצה ומילדיה.

ההמתנה של חלק מהנשים לעתיד טוב יותר טומנת בחובה תקווה, המבטאת רצון להיות במצב מסוים, שאכן יש גם סבירות למימוש. על מנת להתגבר על קשיי היומיום, הנובעים מרצף מתמשך של חיים בלימות, הן נעזרות בתקווה שונתנת ערך משמעותי לחיים, כפי שעולה מדבריהן של אחדות מהנשים:

אני אומרת: 'אולי הסוף שלי יהיה יותר טוב מההתחלה.' אני מקווה לטוב, אני רואה שהוא משתדל, מספיק שהוא אומר לי: 'אני לא רוצה לריב יותר.' אני אישה שראתה הרבה דברים קשים בחיים ומקווה לטוב, מקווה שבאחרית ימי יהיה לי יותר קל ויותר טוב, יותר שמחה בחיים. אני מרגישה צעירה, בריאה, מרגישה שאני נראית טוב ולא נותנים לי את הגיל שלי ואני מאושרת עם זה. האני שלי הוא הרבה יותר חזק ואם אני החלטתי לא לענות, אני לא מרגישה שאם אני לא עונה אז אני מאבדת את האני שלי, אני כבר לא מרגישה ככה, וזה כבר טוב לי שאני כבר לא מרגישה ככה.

חויית הזמן הפנימי, המתוארת על ידי הדוברת, היא של שינוי ודינמיות. היא מייחסת לעתיד עם בן הזוג הרבה תקווה, כשהסימנים לכך, מבחינתה, קיימים ועל כן הסבירות לכך גבוהה. היא משלבת את כל חוליות הזמן, מדברת על העבר הקשה והכואב עם בן הזוג, ההווה כשלב של שינוי והשתנות שלה ושל הוהמתנה לעתיד שיש לו סוף טוב, ללא אלימות והוא מלווה בשמחת חיים. המרואיינת מתארת את הגלגולים שעברה במשך הזמן מבחינת החוויה של העצמי, היא מרגישה מחוזקת ולא חוששת לאבד את העצמי שלה. תחושה זו נותנת לה להרגיש שיש סיכוי ותקווה שיהיה לה טוב. היא איננה מרגישה את הזמן הפיזי של ההזדקנות, היא מרגישה נמרצת, בריאה ומלאת חיות, מצליחה להפריד בין עולם התוכן של האלימות לשאר חלקי החיים וההוויה שלה ולכלול בתוכם גם את בן הזוג. נשים אחרות רואות את התקווה שלהן לשינוי כסיכוי אחרון. כך מתבטאת אחת מהן:

הגיעו מים, נמאס לי, עד מתי, עכשיו אני מבקשת גירושין, לא כמו שהוא רצה כל הזמן. עכשיו הוא נבהל, אז אני מוכנה לתת לו צ'אנס עד הפעם הזאת. אני אישה שסובלת ככה שנים ואומרת: 'אין דבר, אולי ישתנה,' ואני ממשיכה ככה שנים, אולי, אולי. אז הגיע זמן שאני אמרתי אין אולי יותר. אפילו מה שעשה לי, אם יבוא, ידבר אתי, יתן לי מילה, כמו את העיניים שלי אני אתן לבן אדם.

חויית הזמן של אישה זאת מוצאת אותה עדיין במסלול אתגרי של חיים עם בן זוג אלים. היא הגיעה, מבחינתה, לנקודת הזמן האחרונה ומוכנה לתת לו עוד יחידת זמן מוגבלת. בניגוד לעבר, שסבלה, שתקה וקיוותה לשינוי, כיום היא עשתה שינוי בעמדה שלה מולו, ועצם השינוי מפיח בה תקווה שאולי עכשיו הוא ישתנה. נראה שבחוויה של ההמתנה יש ציפייה לא ריאלית ולא מבוססת מבן זוגה, שיעשה צעדים קטנים המבטאים אהבה, חום וקשר השזורים מצידה באלמנטים של סלחנות, נאמנות ונתינה. כך היא מרחיבה שוב את ספקטרום ההמתנה לאינסופי.

יש הממחישות את הפער שבין חויית הזמן הפנימי והחיצוני לתוכן האבסורדי של ההמתנה. פער זה בא לידי ביטוי בחויית "בלבול", כדברי טליה:

אני פשוט לא מצפה למי יודע מה, היו לי עכשיו שלושה חודשים פחות יום נורא קשים ואני לא הגעתי לעצמי... אני רוצה שדברים יסתדרו בינתיים, אבל הם לא מסתדרים... שיבוא לקראתי ויתחיל להזיז דברים בבית, שיתחיל לזוז משהו, עדיין לא הגעתי לשלב שאני חושבת שאני צריכה להגיע... אמרתי קודם 'המתנה', אני מחכה ליותר טוב. תמיד אני חושבת שיהיה יותר טוב... יש עוד למה לצפות... אני לא יודעת מה יהיה.

אחרי 42 שנים ביחד עם בן זוגה, קוראת טליה לפרק זה בחייה 'המתנה'. להבנתה, היא איננה מסוגלת לשלב אזורי זמן, ועל כן היא חווה בלבול. רמת הציפיות שלה לא ברורה, ההגדרה עמומה, כך שהיא מחכה שהדברים יסתדרו איך שהוא. הקצב שבו חולף הזמן עבורה בחיים הוא איטי. גם כאשר עזבה את הבית, היא לא נפרדה ולמעשה זו הייתה המתנה נוספת, שבה ספרה את הימים. התוצאה היא, שתוכן ההמתנה שלה כיום הוא ריק. משמע, היא מחכה, עדיין מחכה, מחכה ל'גודו'. מהטקסט עולה שיש אלמנטים אבסורדיים בהמתנה שלה, היא פסיבית, בולטת בהיעדרה, לא יודעת מה היא רוצה. ההמתנה יכולה להתפרש גם בבחינת יצירת מקום קיים עבורה בבית. היא עדיין במסע של זמן פנימי חלול, מונוטוני, לא מגובש, ללא כל התאמה לזמן החיצוני, הכרונולוגי. היא מתעסקת בהישרדות בהווה, כשהעתיד למעשה סגור והוא בבחינת קיר גומי, שכל נגיעה בו מחזירה אותה להווה או לעבר. ההמתנה הופכת לחוויה סתמית של זמן שנמתח ועובר לאט ובכל זאת היא רואה בו אלמנטים של תקווה.

אשליות ומשאלות לב

אחת הדרכים של הנשים לגשר על פני הפער שבין חוויית הזמן הפנימי לחיצוני היא באמצעות פיתוח תקוות שווא ו/או בקשות המביעות רצון עמוק וחזק. עמדת ההמתנה שלהן אופטימית גם אם היא לא ריאלית, אך הן לא מוכנות לוותר וממשיכות להמתין. הן ממתנות לשינוי בתמונה הכללית של מערך החיים שלהן, בעיקר מול עצמן, תוך התייחסות לאילוצי הזמן החיצוני, כמו גם לאילוצי חוויית הזמן הפנימי שלהן. היכולת למלא את הפער בתכנים אלה עונה על הצורך המידי של הנשים לשרוד בין עבר כואב לעתיד לא בטוח והוא מודגם בדבריה של רוחמה:

אני עוד מרגישה את עצמי צעירה, אני מרגישה שנמשכים אליי, אם אני אהיה פעם לבד, ואני אהיה אלמנה או משהו... ויהיה לי בן אדם שאוהב אותי, לא להתחתן, ככה לחיות אתו, אני אעשה את זה ברצון, והוא יהיה חמוד אליי ויפנק אותי, ברצון. אני לא אתבייש לאהוב בן אדם, לאהוב גבר כמו שאת רוצה אותו, זה דבר פנטסטי. אם אני לא הצלחתי, אולי לעת זיקנה אצלית, אולי כשאני אהיה יותר מבוגרת אולי יהיה לי בן אדם...

רוחמה משתמשת בניסיון חייה ומשלבת אותו בכוח הדמיון שלה. נראה שמצד אחד חוויית הזמן האישית שלה איננה מנותקת ממציאות חייה בהווה, מצד שני היא מפליגה בדמיונה וכך היא מצליחה לחולל שינוי וירטואלי בחווייה ובקצב הזמן האישי שלה. בתוך מציאות החיים העגומה, היא מצליחה ליצור עבור עצמה 'ריקוד של חיים' ההופך להיות קליל, ענוג, מרתק ומבושם כולו בריח האהבה. בדרך הזאת, בינתיים, היא ממלאה את זמן ההמתנה הריק בפנטזיות הכוללות תסריט עתידי מלא ומפורט. כך היא מצליחה לשנות את קצב הזמן, לקצר את תקופת ההמתנה ולהפוך אותה לתקופת מעבר בחייה ובהתאם מתארגנות חוליות הזמן האחרות של החיים. הזמן החיצוני משמש עבורה מסגרת התייחסות במסע החיים שלה, אך אינו עוצר אותה מלקוות ולרקום תסריטים נוספים אופטימיים ובכך להקל עליה את תקופת ההמתנה למותו של בן הזוג. חוויית הזמן העתידי מוחשית כל כך, שהמרחק בינה לבין מימושה נתפס כפרק זמן בר-חלוף.

לעומתה, נשים אחרות בוחרות להשתמש בחוויית הזמן הפנימי לצורך הגשמת משאלות לב עכשוויות, כפי שעולה מדברי אחת מהן:

חבל לי על 45 שנים שעברו. אני מאושרת רק עכשיו, קצת. בגלל זה אני תמיד אומרת שאני אהיה מאושרת רק כשאני אהיה זקנה... אני יודעת, שזה לא מאוחר, אני יכולה, אני כמה שנשאר לי בחיים ואני לא יודעת כמה נשאר, אני הייתי רוצה להיות חופשייה, לשים את הראש על הכרית ולא לדאוג, ואני רוצה להחליט לעצמי מה שאני רוצה, זה מה שאני רוצה, זהו, ושלא יהיה בינינו חוקים, שכל אחד ידאג לעצמו... יום אחד זה יגיע.

על מנת שלא לגעת בעבר הכואב ובהווה הקשה, נראה שאישה זו עושה אידיאליזציה של העתיד. מדבריה עולה, שהיא תופסת את הזיקנה כחולייה מאושרת בחייה. ניתן לסייג ולומר, שבמידה מסוימת התפיסה שלה היא אוטופית, אך בהתייחס להיסטוריית החיים של המרואינית זוהי חוויה סובייקטיבית אותנטית. היא מתארת את השינוי שהיא עושה מול חוויית הזמן הפנימי שלה, בכך שהיא משנה את סדר העדיפויות שלה, כשבמרכזו המימוש העצמי שלה. היא מודעת לכך, שהזמן אינו סופי ושעליה לנצלו כעת וההכרה הזאת מניעה אותה לקצב חיים אופטימי ודינמי. היא ממלאת את תקופת ההמתנה לחופש בתוכן של משאלות מפורטות וקונקרטיות 'איך זה יהיה כשיגיע היום...' היא מגשרת בין הפער בחוויית הזמן הפנימי שלה של מציאות משפחתית קשה, בן חולה נפש ובעל סיעודי, באמצעות הרחבת העתיד, תוך רפרוף קל מעל ההווה וניסיון לשכוח את העבר, כשהמשאלה המקשרת כחוט השני את מרכיבי הזמן היא להיות שייכת לעצמה.

באופן דומה, אך שונה, מציגה גולדה, "זקנת השבט", את עולם האשליות שלה המעוגן בחוויית הזמן הפנימי מול המציאות החיצונית:

הייתי רוצה להסיר את המסכה ולחזור לעצמי. לנער, יש הרבה מאוד אדמה. אני לא יודעת אם הגיל והבריאות יאפשרו לי, הייתי רוצה עוד איזה תקופה, כמה שניתן לי, פשוט לנשום לבד, שאדע שחזרתי לעצמי, שאני לא עבד... אני מכניסה בי אשליות, שעדיין תהיה לי אהבה גדולה (צוחקת), אהבה של ידידות, שיש בה הערכה, אצילות, התחשבות באדם השני, לא כדי להיות אובייקט. שיכירו בי ואני אכיר גם את הצד השני, את העומק שבבן אדם, שיראה את כולי, גם

חולשות וגם טוב, משהו מאוזן... אהבה גדולה (צוחקת), אהבה יכולה להיות כלפי כל דבר, כלפי בני אדם, ידידות, אהבה לטבע, להיות אהובה, שנותן הרגשה כאילו התאחדות עם היקום, אלה דברים שנותנים טעם לחיים. רק חבל שמזדקנים ומאבדים את כל זה. לחפש תמיד את הטוב, את הניצוץ האלוהי, ללחום נגד המחשבות הרעות, אני עדיין חושבת על אהבה...

ההלימה בין חוויית הזמן הפנימי לחיצוני מחדדת את הכאב של המרוויינת ביחס לחייה. היא מרגישה את סופיות הדרך, גם באמצעות הגיל הכרונולוגי וגם בחוויית הזמן הפנימי. היא תופסת את הקיום שלה כחלק ממעגליות החיים של הטבע, מודעת לו ומקבלת אותו בטבעיות ובהשלמה. אך בטרם היא מחזירה את נשמתה לבורא היא מבקשת לנצל את תקופת ההמתנה לכמה רגעים של חסד, שבהם יתאפשר לה לחזור במנהרת הזמן למקורות שלה, לאותנטיות, לחוות מחדש את חוליית העבר במובן של התעוררות, חופש וחירות. בעוד שמשאלות לבה מחוברות להקשר של חייה, האשליות שהיא מטפחת בחלום ובתקווה לאהבה גדולה מגשרות בין ההווה לעתיד ואמורות לסלק את המחשבות הרעות, ובכך לרכך את הכאב שבהזדקנות ובחיים הארוכים של שעבוד, ניצול והתעללות.

חידלון

כאשר הנשים חוות איבוד שליטה אישית במובן של חוסר משמעות לקיומן נשמעים קולות המעצימים חוויית זמן פנימי של קריסה, ריקנות וחוסר תקווה.

החידלון העוטף את ישותן נתפס כחוויית זמן יומיומית משובשת, תועה ונעדרת המשכיות, ללא אפשרות לשינוי. ההמתנה היא בבחינת תמצית של לחכות ללא כלום, כשחוליית העתיד נעלמת כאילו לא קיימת. הנשים מתארות חוויה של זמן פנימי מפורר: אין תחושה של קביעות, אין תכניות ממלאות, קיים חוסר ודאות ביחס להווה ולעתיד כאחד. לא ניתן לשים מגבלות זמן על העבר המר ועל אובדניו הזוחלים, ואלה משתלטים ומערערים את ההווה והעתיד של הנשים. הזמן עומד ונחוה כהווה נצחי

מבלי לדעת כמה זמן מצב זה יימשך. הנשים מרגישות שאינן יכולות לנהל את חייהן, הן מבולבלות ומלוות בתחושה של להיות ללא בית בעולם. דברים ברוח זו נאמרים על ידי תהילה:

אני חיה את היום בקושי, אין לי מה, אין לי תכניות בחיים, אין לי שום דבר, מקסימום, אני גם לא יודעת איפה אני אהיה בעוד שבוע. אני חייבת למלא לי את היום ולא לנוח, כדי שבלילה אהיה מאוד עייפה שאפול במיטה ולא אחשוב, כי אז אתחיל לבכות עוד פעם... איזו תקווה יכולה להיות לי. היום אני בת 65, אין לי כסף, אין לי דירה, מה אני עושה בלי זה? איזו תקווה יכולה להיות לי? אני חיה את היום, מחר עוד יום, אין לי, אין לי...

ניתן להבין מדבריה, שהיא מנסה למלא את זמן ההמתנה הריק בתכניות ריקות, על מנת למתוח ולהאריך את זמן ההווה המיידית, כך שבלילה תוכל לפחות לחוש עייפות ולהירדם. להבנתה, אין לה תסריטים כלשהם ביחס לעתיד, היא חיה את היום. על אף שאין הלימה בין הזמן החיצוני לפנימי, היא מחזקת את חוויית היומיום הריקה וגם את תחושת הבלבול המשתלשלת עליה ואומרת:

אני היום אישה די מבולבלת, שעוד לא, למרות הגיל ולמרות הסבל והכול, יש לה איזו דרך משלה. אין דרך, מין בלבול כזה. תראי, מהמוות עצמו אני לא מפחדת, אני מפחדת ליפול על מישהו. אני יודעת שזה דרך העולם, אני מבינה... ופה נוצר מצב שאני קמה בבוקר ואני אומרת 'מה אני עושה היום, לאן אני הולכת היום?' ואני עוד קצת מתעסקת עם הבריאות ואיך שהוא עובר לי השבוע...

החווייה האישית של הזמן, כפי שמשמע מדבריה של תהילה, היא חווייה מבולבלת ונדמה שאין היא מסוגלת לשלב את קוביות הזמן באופן קוהרנטי. היא חווה ריקנות, חוסר מעש וחוסר ביטחון ביחס לעצמה וביחס לעולם, מתעלמת מהעתיד, כי מבחינתה הוא לא קיים. עבורה, ההמתנה למוות הפיזי לא מצליחה להתמלא בתכנים בעלי עניין ומשמעות. היא מתארת איך השבוע עובר לאט ובקושי ומצביעה על כך שהיא נתונה במצב של שיממון, הכולל בתוכו גם את השקט הנפשי שלה. היא מתנהלת בעולם נטולת עוגנים, בלי שתוכל להיאחז בהם בזיקנתה ובמצבה.

בעוד שנשים אלו נפרדו מבן הזוג וחוות כל אחת בדרכה שלה את האובדנים מול הזמן האישי שלהן, גאולה, הנשואה כמעט 60 שנה, מזדהה עם הזמן הכרונולוגי:

בן אדם צעיר חושב צעיר, בן אדם מבוגר חושב מבוגר, אין מה לעשות. לא נדע מתי ה' ייקח את הנשמה של הבן אדם. אני אומרת לה': 'תן לנו לא לסבול ממחלה קשה.' אני רוצה רק שקט, שקט, מה עוד יש לעשות? לאכול ולשתות בשקט, שלא ישמעו אותי, לא שכנים ולא קירות...

עבור גאולה, שנים של סבל ואלימות עומדים להגיע לקצם בזכות הזמן הפיזי. המרואיינת מקבלת על עצמה את הדין, מזדהה עם בורא עולם, השולט בנשמת אפו של האדם. להבנתה ולתחושתה, חוויית הזמן היא של אין מוצא ובלבד שלא לסבול בנוסף ממחלה קשה או מריתוק למיטה בגלל סיבה אחרת. היא מבקשת למלא את תקופת ההמתנה בחיי יומיום של שגרה והעיקר שיהיו שקטים, רגועים וללא אלימות.

לסיכום, ההמתנה - סיפור מסע בזמן - מציגה את מהלך החיים של הנשים על רקע סיפור חייהן מחד, וציפיותיהן מהעתיד, מאידך. הן לכודות בין עבר כואב לעתיד לא בטוח, כשתוכן ההמתנה ממחיש את המקום שבו הן נמצאות. חוויית ההמתנה של הנשים היא חוויה אישית פסיכולוגית מורכבת, שעוברת שינוי במעגלי חייהן וממוקמת על פני רצף שנע בין תקווה לחידלון. יש נשים, אשר למרות השנים הארוכות של הסבל, עדיין מקוות שיחול שינוי כלשהו מצד בן זוגן ומאמינות ששינוי כזה אפשרי. הן אינן חוות את החיים כמו שהם, ממתינות עדיין שתיפסק האלימות, או לחילופין, שיאהבו ויעריכו אותן, וכך הן מפתחות ציפיות לעתיד אופטימי. אחרות, ממתינות המתנה פסיבית וריקה מבלי שהן יודעות למה הן מחכות. ה'המתנה לגודו' היא המתנה פסיבית, בנקודת זמן כרונולוגי, המסמנת את תחילת סוף הדרך שלהן, שהיא חסרת תוחלת ותוכן ומבטאת חוויה סתמית ומתארכת של לחיות את זמן ההווה. להיות במצב של המתנה מצריך מהנשים כוחות נפש רבים. הן מוצאות דרך למלא את זמן ההמתנה באמצעות פיתוח תקוות שווא, אשליות ומשאלות לב המקלות על מצבן ומגשרות בין עבר, הווה לעתיד וכך הן מצליחות לרכך את הכאב הגלום בשנים של אלימות. הייאוש והסבל מובילים את הנשים לקצה גבול יכולתן, המתבטא בתחושת חידלון, המתפתחת לחוויית זמן המתנה דיפוסית, מפורקת, לא קוהרנטית, המובילה את הנשים אל מוות רוחני ופיזי.

פרק 6

**להיות אנדרטה חיה לסבל -
זיכרון אישי וקולקטיבי**

מבוא

להיות מצבת זיכרון חיה לסבל אינו רק עניין של עמידה והתמודדות. אצל הנשים המוכות הזקנות הסבל הופך להיות תמה מרכזית בחיים ואותו יש להן לתת, להעביר ולהוריש. כתוצאה מכך, הסבל הופך לאובייקט שיש להנציח אותו בדרך כל שהיא, לתת לו נראות ולתמרן אותו כך שיהיה בשליטה. הנשים לא רק מתארות אירועים שיש בהם סבל, אלא אף מגדירות את העצמי כעצמי מיוסר המקבל משמעות מיוחדת. הדרך שבאמצעותה הנשים מתמרנות את הסבל היא באמצעות הזיכרון, הרגש והמסר לעולם.

לזכור? לשכוח? לסלוח?

הנרטיב של הנשים מתייחס לשני נדבכים או לבנים שאנדרטת הסבל בנויה מהם: היכולת או אי היכולת לסלוח והיכולת או אי היכולת לשכוח. נשים אחדות אומרות שאין הן יכולות לשכוח, אך הן מסוגלות לסלוח. נראה שהסליחה מכוונת יותר להשלמה ולקבלה של מה שיש ושל מה שהיה ועל כן הן יכולות למקם אותה באיזה שהוא מקום במבנה הפסיכולוגי שלהן, בעוד שמשמעות השכחה היא שונה, היא בבחינת מחיקת האלימות ואת זה אין הן מוכנות לעשות. סופי, אישה דתייה, במונולוג אמין, גלוי וחושפני, אומרת בגילוי לב:

אני סולחת, אבל לא שוכחת. אין לי כוח לשכוח. אני רוצה לשכוח. הוא מנסה, משתדל. הנה, תסלחי לי שאני מדברת אתך על זה, חיי המין שלנו, רק הוא נהנה, אני לא. אני לא יכולה ליהנות ממנו, כשהוא נוגע בי. אני נותנת לו כמה שהוא רוצה תמיד, אפילו שזה קשה, כי הוא בן 70, כי אני לא רוצה בעיות, כי בין כך וכך הוא ייקח בכוח. במקום בכוח, קח, אבל כמה שהוא יתחנן שאני אשתתף אתו אני לא מסוגלת, כי תמיד כשהוא חי אתי אני רואה את כל הצרות שעשה לי, כל הזמן. ברגע שהוא מחבק אותי ומנשק אותי ורוצה את שלו אני

אף פעם לא משתתפת... אמרתי: 'קח, אבל אל תבקש ממני, אחרי כל הצרות שעשית לי אני לא מסוגלת להשתתף אתך.' את יודעת מה, תסלחי לי על הביטוי, כשהוא אתי בא לי להקיא, אני לא יודעת למה, זה בעיה, את זה לא סיפרתי לאף אחד... נכון, ויתרתי על התענוג שלי. 'כשאתה אתי, אני רואה את המכות, את הרעות, אני רוצה לשכות.' הוא אומר לי: 'תשכחי כבר, תשכחי כבר,' אמרתי לו: 'אתה רוצה - תקבל, אתה לא רוצה - אל תבקש משהו שאני לא יכולה לתת, תגיד תודה שאני בכלל נותנת לך.' אי-אפשר לשכות. עובדה שאני ממשיכה לצחוק אתו, לדבר אתו ולחיות אתו. סלחתי, אבל לא, לא שכחתי... אני לא יכולה לשכות, כאילו שזה העונש הכי גדול שאני יכולה לתת לו. הוא היה רוצה שזה יהיה ביחד, אני לא יכולה, 99% אני שונאת מין, אני שונאת מין, ממש שונאת. היו שנים שאני מאשימה את המין שאני סבלתי כל כך הרבה. אני מתכוונת, שאם לא היה מין ולא היו לי ילדים אז היה לי יותר קל להתגרש, היה פחות ריב, פחות מכות עם הילדים, הכול, הכול קשור ביחד.

מדבריה נראה, כי היכולת לסלוח הופכת אותה לאישה טובה ומלאת חמלה בלב, במידה מסוימת אף משחררת את בן הזוג מאחריות למעשיו. ובכל זאת, היא לא שכחה. המשמעות של לא לשכוח היא, שביכולה להחזיק את זיכרון האלימות חי כמו תמרור אזהרה לעולם. כשהיא אומרת שאין לה כוח לשכות, משמע שכדי לשכוח נדרש יותר כוח מאשר לסלוח, מכיוון שמאמץ השכחה דורש פעולת מחיקה. בגילוי לב נדיר היא מכניסה אותנו לעולמה האינטימי ומתארת איך באמצעות יחסי המין היא עושה אינטגרציה בין סליחה לשכחה. היא מקיימת עם בן זוגה יחסי מין כאקט של סליחה, אך לא משתתפת, משום שאינה יכולה לשכוח. היא מאשימה את המין בכך ששימש דבק במהלך החיים, שהחזיק את הרכיבים השונים של הזוגיות, הילדים והאלימות וגרם לה להישאר בקשר הבלתי אפשרי הזה. ניתן לשער, שהדרך לתת מין, אך לא לעשות מין ולהשתתף בו, מאפשרת לה במקביל גם שליטה בו וגם יכולת להתנגד לו. השיטה של לעשות דבר והיפוכו בעת ובעונה אחת נועדה לשמור על כל האופציות פתוחות, אך זו גם דרך הממלכת אתה בקשר. הזיכרון הוא כמו תדפיס, שבאמצעותו צורבים את

האלימות ומטביעים אותה בגוף, דרך מין, מגע עור, ריח וכל יתר החושים והנפש המכילה את הכאב.

אנו למדים מדבריה, שהטבעת האלימות בזיכרון היא קשיחה, בלתי הפיכה ואינה פתוחה למשא ומתן או לדיון. לעומת זאת, הסליחה היא רכה, גמישה וניתנת לעיבוד ביתר קלות. להיות, אם כך, אנדרטה לסבל, משמעו לשאת גם את הזיכרון, שהוא החלק הצרוב והקשיח, וגם את הכפרה, שהיא החלק הרך והשטוח. באמצעות המין, סופי ונשים אחרות יכולות לפתור את הבעייתיות שבלחיות עם האנדרטה. היא מסכימה שהוא יקיים איתה יחסי מין, אבל היא לא מקיימת אתו יחסי מין. באמצעות ההתנגדות הפנימית שלה הוא לא יכול להתגבר עליה. לכן, מבחוץ האנדרטה נראית כקישוט, אך מבפנים היא נותרת ריקה, פגועה וכואבת. המין, שהוא ביטוי לקרבה, משמש קרקע נוחה להעמיד את בן הזוג במקומו, בכך שהוא זה שמתקרב אליה ולא היא אליו ובאופן הזה היא גם מנציחה את הזיכרון הצרוב של האלימות. בעוד סופי חיה בין מרחבי הרצון הבלתי אפשרי לשכוח והיכולת לסלוח, נשים אחרות מנסות להתמקד ולתאר איך חיים ושורדים מבלי לשכוח. הן משוות את הזיכרון הצרוב של האלימות לנכות. פירוש הדבר, שמצד אחד הזיכרון הוא נתון קיים, שלא ניתן להתעלם ממנו, מצד שני צריך ללמוד לחיות עמו. האלמנט הנוסף שהן מתייחסות אליו הוא האלמנט החברתי, המאפשר להן לקחת פסקי זמן מהכאב ומהסבל. קשרים חברתיים הם בבחינת הסחת דעת ומילוי תוכן אחר שאמור להסיט, ולו לפרק זמן מסוים, את הזיכרון הנוקב והעקשני של האלימות. באמצעות תוכן זה הן מנסות לתמרן את הסבל מהאלימות בין רקע לחזית. לשם כך, הן זקוקות להרבה כוחות כדי להשתלט על הזיכרון הפורץ כמו לבה בין סלעי היסוד. מדגימה זאת גילה בדבריה:

אני צריכה להשלים עם זה וללמוד לחיות עם זה, שעברתי את מה שעברתי ולשכוח, להשתדל לא לחשוב על זה ולהמשיך הלאה. לשכוח אי-אפשר, אי-אפשר להשלים עם זה, הרי כל פעם זה צף, אבל אפשר ללמוד לחיות עם זה ולהמשיך הלאה, כמו שאדם חי עם נכות. זה פצע כל כך עמוק, זה משהו לא נשכח, אבל אם אני אחיה עם זה אני אשתגע, אז אני עושה אבחון בין זה לזה. 'את רוצה להשתגע או את רוצה להמשיך? אז תנסי לזרוק את זה מעליך'. למדתי לחיות עם המגבלות שלי ולהמשיך הלאה, להתחזק ולחפש חברה.

יש נשים המתייחסות לאפקט המזהם של הזיכרון. פרלה, למשל: לא שוכחת. יש לי דברים שאני לא יכולה לשכוח אותם. יש דברים שידעתי והם חוזרים על עצמם ואני לא יכולה כבר לספר. אני לא יכולה לדבר, לא טוב לדבר, זה כמו שאת מכניסה לתוכי רעל. אני לא יכולה לקבל את זה ולא מצליחה להשתחרר מזה.

פרלה מבינה, שהזיכרון של האלימות מזהם אותה ומחזיק אותה במצב מתמיד של רעל, כעס וסבל. גם כאשר היא מספרת על אירועים רחוקים בזמן, עצם ההיזכרות בהם מפריע לה, בולם אותה ותוקע אותה בביצה טובענית ומורעלת של קורבנות. כיום, המצב הזה הוא קשה ובלתי רצוי עבורה. מבחינתה, זיכרונות האלימות מערבים לא רק את החלקים הקוגניטיביים והרגשיים, אלא את כל החושים העוטפים את הגוף והנפש כמכלול, כשהרעל משמש חומר בעירה בלתי נשלט ההורג את היכולת שלה לשלוט ולהמשיך לחיות.

התרסה מול נחמה

נדבכים נוספים באנדרטת הסבל קשורים בצורך להתריס ולהתקומם נגד העוול הלא מוצדק שנגרם להן כנשים במהלך החיים בצל האלימות. הכאב והצער הכרוכים בהתרסה הם כל כך עמוקים, שהנחמה יכולה להפיגם אך במעט. כך מתארת מזל את ההתרסה שלה כלפי אלוהים:

את רואה, הייתי כמו פרח, תראי איך אני נראית, בקושי. אלוהים, למה, מה עשיתי לך? למה, למה? יצאתי לעבוד, עזרתי לילדים, נתתי להם ללמוד, כולם היו חיילים מצוינים. מה עשיתי לך? למה, למה? אני לא אהבתי, בכלל לא. חיים בלי אהבה, לא ידעתי מה זאת אהבה... לא ביקשתי שום דבר, אבל עכשיו קשה לי.

מזל משווה בין הדימוי העצמי שלה היום למה שהייתה בעבר. היא מרגישה שבר כלי כתוצאה מהאלימות ומוצאת באלוהים אובייקט מדומה או קונקרטי, שאליו אפשר לבוא בטענות. תחושות של קיפוח ואי-צדק עולים מדבריה ומבטאים את הכאב בלהיות אישה זקנה ומוכה. ההתרסה מוסיפה לאנדרטת הסבל את הנדבך המבליט את הפער שבין מה שהיא

חושבת שהיה מגיע לה לקבל מהחיים לבין מה שקיבלה בפועל. באמצעות האנדרטה היא מגשרת בין הציפיות המעטות שהיו לה מהחיים לבין הסבל הרב שהיה מנת חלקה.

אלמנט אחר של התרסה מוצא את ביטויו בבנאליות של הרוע ונוכח בדבריה של צילה כשהוא משולב בנחמה.

אני שואלת איך אפשר להיות כל כך רע, מאין צומחת רעות כזאת... אני מקשיבה בלילה לתכניות של יוסי סייס, ואז אומרת לעצמי: 'מה את רוצה, מצבי טוב לעומת הסיפורים שנשמעים שם'. הרבה פעמים אני מתנחמת בזה.

צילה מתמקדת ברוע וברשעות, היא עומדת מופתעת מול הבנאליות של הרוע וכואבת. הכאב והעצב שהיא מתארת הם תגובה לשנים של סבל מתמשך באלימות ומבטאים אובדן של חיים שלמים. אי-אפשר להבין את ההווה של ההתרסה מבלי להכיר את ההקשר. אישה זו חוותה תהליך מצטבר של נטישה בכל מעגלי החיים ועל כן הכאב כל כך חזק. היא נשמעת כמי שהחיים באלימות הכניעו אותה, ערערו את האמון הבסיסי שלה בחיים וחרצו סדק עמוק על גבה של אנדרטת הסבל שלה. הכאב כל כך עמוק, שאין היא יכולה להיות אתו במגע ואז, על מנת להפיגו במעט, היא מתנחמת בסבל של אחרים ולא מוצאת נחמה מעצמה ובעצמה. לעומתה, יש המתריסות על כך ש"נבחרו" לסבל. ההתרסה מתבטאת בהרגשה של הנשים שנבחרו במונן השלילי של המילה. המשמעות של להיות נבחרת היא כמו להיות מקוללת, והן מתקוממות נגד הגזירה. ההתרסה היא גם נגד מסגרות חברתיות נורמטיביות וכך הנשים מעבירות אל מסגרות אלו את האחריות לגורלן ולמצבן.

למה דווקא אני? למה הייתי צריכה להתחתן אתו? למה? מי דחף אותי להתחתן אתו? החתונות האלו, הרבנים האלו, הורסים את האדם... למה דווקא לי זה נופל? אפילו שלא טוב לי, אבל אם אני בבית ויש לי את הטלוויזיה והכול מסודר ונקי והוא לא מפריע לי, אני מלכה...

עם זאת, הניסיון להתנחם הוא בכמיהה למסגרת נורמטיבית של בית מסודר, מאובזר ומאורגן.

בנחמה יש אלמנט של המתקת הגלולה המרה, אך גם אלמנט של הקרבה עצמית, כפי שעולה מדברי תהילה:

הייתה תקופה שאמרת, נו, מילא, בטח אלוהים. אם זה היה צריך לקרות למישהו מהילדים שלי דבר כזה, זה טוב שזה קרה לי, אני הקורבן. זה יהיה כפרה לאלוהים.

הנחמה מקבלת ביטוי של הקרבה עצמית, היא סובלת במקום ילדיה. כך מבקשת תהילה להתנחם ולהקל על הכאב באמצעות הייעוד שמצאה לעצמה ומציגה את עצמה כמרטיר - קדושה מעונה. להיות מתויגת וחרוטה כמרטיר על אנדרטת הסבל, לא רק שמבטא אלמנט של הקרבה, אלא יש בו שיקול של רווח והפסד מעוות, מאחר שהיא חושבת שהיא לא שווה יותר ועל כן כדאי ואפשר להקריב אותה ולא את האחרים. נחמה מסוג אחר היא הנחמה לפנטז התרחשות רעה לבן הזוג האלים. אומרת רחל:

אם הייתי יכולה להרוג אותי הייתי הורגת אותו. אסור לי להגיד את זה, אבל מרוב שעשה לי רע, אולי זה כתוב עליי מהשמיים, הסבל הזה. אמרת, 'אילו היה לי 30 שנה בבית סוהר הייתי משתחררת בכבוד ולא היה לי הניסיון שלך...'

הפנטזיה של המרואיינת להרוג את בן זוגה מאפשרת לה להתנחם. באופן פרדוקסלי, לעונש יש אלמנט של הקלה ושחרור. המוטיב של החטא ועונשו מתבטא אצלה בפנטזיה להרוג ומפעיל את כל הרגשות הקיצוניים עד כדי הקלה על הכאב, ואז היא מנטרלת את האשמה על המחשבות הרעות על ידי עונש - ישיבה של 30 שנה בכלא המתקזזת עם 30 שנים של חיים באלימות. במשוואה הכללית היא הורגת על ידי הפנטזיה ונענשת על כך בשנות סבל וייסורים, שמשולים לריצוי עונש בבית סוהר, וכך החשבון נסגר והיא חשה הקלה.

להזדקן באלימות - צוואה חיה

לסיפורי החיים של הנשים יש משמעויות מעבר לחוויה האישית שלהן, שאותן הן מעוניינות לחלוק עם קהלים נוספים. מוסר ההשכל וניסיון החיים שאספו במהלך חיים ארוכים ספוגי אלימות הם בבחינת הוראות ומסרים שלפיהן מוצע ל"יורשים/יורשות" להבין ולנהוג במצבים כאלה. לנשים יש

פרספקטיבה של זמן על החיים באלימות; יש המתארות אותם במונחים של פצע ובעקבותיו צלקת. ככל שהפצע מתרפא לאט כך הצלקת גדולה יותר, והשאלה המתבקשת היא - האם הזמן אכן מרפא פצעים? ומה המשמעות עבורן ועבור כלל המאזינים בקיומה של צלקת עמוקה המוטבעת בגוף ובנפש. אחת המשמעויות של קיום הצלקת באה לידי ביטוי ביחס של אי-אמון כלפי גברים, כפי שאומרת אחת הנשים:

החיים האלה הם כמו שלבן אדם שיש לו פצע שחפר בפנים, זה ענק, אחרי כל כך הרבה שנים... כשהגבר טוב, את לא יכולה להאמין איך הוא יכול להיות רע, אז אם בן אדם כזה, שהוא כל כך טוב וכל כך רע, אז אני כבר לא מאמינה לאף גבר. בטח זה שמתעניין בי רוצה עוד פעם לנצל את הגוף שלי, יאללה למיטה. אני אומרת שכל הגברים כלבים, אין אמונה, לא ככה?

לגברים מיוחסים אי-אמון וחשדנות ומשום כך יש להישמר בפניהם. הם מוצגים ככלבים לא נאמנים, לא צפויים, נצלנים ושקרנים. זהו מסר שנשמע כמסכם את החוויה של אותה אישה ושל כלל הנשים שרואיינו. הן רוצות להעביר מסר זה לדורות הבאים, הן מבחינת החוויה האישית שלהן והן כאזהרה הנשמעת בקול 'ראו נשים, הוזהרן!'

במקביל, ובהמשך לתפיסת הגברים כאויב, מעסיקה את הנשים משמעות האהבה וההתאהבות. עבורן, האהבה היא עניין מסוכן; אין לתת לאהבה לסנוור אותנו. כאשר מדובר באלימות, יש להיפרד בכל מחיר. כראיה לכך, מעלה אחת הנשים את לבטיה:

יום אחד אמרה לי הבת שלי, 'אימא תאמיני לי, לא התחתנתי עם אהבה. עם אמנון התחתנתי כי הוא היה ההיפך מאבא. היה לו המון סבלנות, ידע לשמוע אותי, הוא לא יודע לצעוק' והיא הכי מאושרת מכל הבנות שלי. מה זה אומר, אני כבר לא יודעת אם באמת האהבה היא המנצחת או השכל, כי הרגש הוא האהבה. מה מנצח, הרגש או ההבנה? אני חושבת שההבנה מנצחת...

עבורה ועבור נשים אחרות, מקומה של האהבה על רקע האלימות אינו ברור ואינו חד-משמעי. אהבה, התאהבות וקשר זוגי מוצגים כנקודות תורפה המחייבות "חקיקה" בעלת מסר על אנדרטת הסבל לכל הנשים במצבן, ולקהל באשר הוא, שלא להסכים להסחת הדעת מהאלימות על ידי

רגשות אלה. כלומר, אין מחיר - ולו גם אהבה - המצדיקים חיים שלמים
באלימות.

ניסיון חיים הקשור לחיים שלמים באלימות מתקשר לחוויית הבגידה
והקורבן. עבור אחדות מהנשים, זיכרונות המעילה, הפרת האמון והבגידה,
המהולים בכפייה ובשליטה, מלווים ברגשות קשים וכואבים של עצב, כעס,
תסכול ובושה. המסר העולה מדבריהן הוא בבחינת אזהרה לנשים אחרות
"אל תהיו נאיביות, תפקחו את העיניים ותהיו ערות למתרחש סביבכן." מסר
זה בא לידי ביטוי במונולוג מרגש של רוחמה:

פעם, לפני הרבה שנים, קראתי ספר של אמיל זולא, על שלוש
בגידות. היום אני חושבת שאותו דבר החיים שלי, ככה אני חיה, שתי
בגידות של הספר יש לי... אני מקווה שמהדת שלי אני לא אתאכזב...
אני משווה את החיים שלי כמו החיים של אושוויץ, אנשים ניצלו
מאשוויץ. החיים שלי עוד לא ניצלו, אני עוד ממשיכה את הסבל
הזה. כן, כמו כל הטרגדיות שהיהודים המסכנים האלו סבלו והיו
שמים אותם בגזים וכל הדברים האלה, ככה אני הרגשתי, שאני כפרה
בידיים של שני הגברים האלה, החיים שלי בדיוק כמו סיפור של
היהודים שהיו באשוויץ... לבד. להיות לבד בזיקנה. היה סרט, שאלו
אותו: 'סבא, מה זה למות?' והוא אמר: 'למות זה כשמפסיקים לאהוב
אותך ולבקר אותך.' זאת הזיקנה. בן אדם יכול להיות בן 80 ולהיות
נחמד, עם משפחה, עם בן זוג, לא להתחתן, ומה אני בחרתי בחיים
שלי. היום אני אומרת 'מפגרת, מה לקחתי', והבחור מהרכבת גר היום
לידי, הפסדתי את הזהב, זרקתי, לקחתי את הבוץ... יש פתגמים יפים
בספרדית, האלמנה סגרה את הדלת אחרי שנשארה בהיריון, כל הזמן
הדלת הייתה פתוחה עד שנכנסה להיריון וסגרה את הדלת. זה החיים
שלי, עכשיו אני נזכרת בכל הצרות האלו... כן, מי שנשרף במרק חם,
ביוגורט הוא מקרב את הכפית. אני נשרפתי מהמרק וגם מהיוגורט.
בנוסף לתחושת הנבגדות, רוחמה רואה במהלך החיים שלה שואה, כשהדימוי
של אושוויץ בא לסכם זאת במובן של להיות קורבן, אך גם שורד. לחוות
את החיים כשואה משמעותה להיות פגועה בגוף ובנפש, לחוות עולם פנימי
של פחדים, אימים, הרס הזהות העצמית, בדידות וריקנות. על כן, המסר
הוא מסר של קורבן, אך גם של קורבן המצליח לשרוד. האהבה, במקרה

זה, נתפסת כתרופה לכל חוויה שלילית, אך היא מנגידה אותה לנישואין, כך שאין הם יכולים ללכת ביחד. היא מדברת במטבעות לשון ובחוכמות עממיות המבוטאות בפתגמים ובמשלים מהספרות. נראה שהשימוש בהם נועד על מנת לשים תריס בינם לבין הכאב שלה. היא מסיימת בפתגם הממחיש את בדידותה ואת ההחמצה של החיים - ההיריון של האלמנה. מאחר שזה קרה, אז עליה עכשיו, כמי שנשרפה ברותחין, להיזהר ולהישמר גם מכל דבר באשר הוא.

המונולוג האחרון שייך לגולדה, המרואינת המבוגרת ביותר, המשלבת ניסיון חיים ארוך וקשה עם חכמת חיים עמוקה וכואבת:

אנחנו בני אדם בני חורין, למה בכלל לתת שמישהו יכוון לנו את החיים, יקבע לנו, ישתלט? אני חושבת, 'למה לא יצאתי' התקווה הזאת, האימא המנחמת הזאת של אולי מחר יהיה יותר טוב, אחר כך מגיעים לתכל'ס, אדם מזדקן וצריך חוט קטן להחזיק בו, החוט מאוד חלש ונקרע וכל פעם צריך לעשות קשרים. וזה עושה לי לא טוב, מפני שכשאדם מזדקן הוא חוזר להיות ילד וצריך יותר נחמה, יותר עידוד והחוט שאני מחזיקה הוא חלש, פרום וקרוע. אדם לא צריך שום דבר, אבל אם אין לו קצת עידוד או אהבה, מה שמחזיק את הנשמה, העיקר לא לאבד את המודעות. אני לא מאשימה אף אחד. היו תנאים כאלה ואני נפגעת... מה שעברתי בילדות, זו פינה של בית הקברות שלי, הבור הכי שחור, זו התקופה הכי קשה של החיים שלי. אדם מכניס לפינה וממשיך את החיים וסוחב את זה ולא נפגש איתם, משתדל לא להיפגש עם הדברים האלה. אבל היום, כשאני עוברת כל מיני משברים, זה מתעורר. בגלגול הזה אני זקנה ואני צריכה ללמוד איך להיות זקנה. אדם שמזדקן עושה מאזן, קודם אדם שופט אחרים ובזיקנה הוא שופט את עצמו, מתעוררים כל מיני דברים. אדם מעמיד פנים כאילו כלום, הפינות האלו שייכות לו, רק לו, זה חלק מהנשמה. לפעמים אני מאשימה את עצמי שלא ידעתי לכוון את חיי, לא חייתי את הפינה הזאת. זה יותר מתעורר עכשיו בזיקנה, על ידי זה שפגשתי את האדם הזה, זה ממחיש וגם את ההזדקנות. מה השגתי כל החיים שלי? שוב חוזרת לאיומים, השפלות וזלזול. עכשיו אני מנקה את האורוות, המחסנים שהחבאתי, פינות שלא רציתי להיפגש, ברחתי

ועכשיו הנה, זה הגיל שלי. אני אומרת, 'תזכרי את כל מה שעברת ותיפטרי מכל זה', אבל למי יש עוד סבלנות לשמוע אותי. ואז אני אומרת, 'תשתקי, תראי מה אנשים עברו בשואה', אנשים חיו שנים בבורות. זו השואה הפרטית שלי, אני הייתי יחידה במצבי, זה ההבדל, הייתי לבד... כל החיים נותנים, נותנים ואז באה הזיקנה והאכזבה. בכל זאת, צריכה להיות זרימה הדדית, אז אין שלמות, או שישנו או לא, יש שיר ביוגוסלביה:

אל תבכי נשמה

הנשמה בוכה כשהלב נסגר, הנשמה בוכה

כל אדם בכל גיל צריך אהבה, לא חשוב

איפה הוא גר...

זה חשוב (האהבה) בכל הגילאים, ביחוד בהזדקנות. מה נשאר לך, מה יש מחר, למה מחכים? לאדם צעיר מחכים הרבה דברים, אולי זה אשליות, אבל חשוב שיש לו. ביום אחד בזיקנה הוא פשוט מתקלף מכל האשליות ושואל את עצמו - למה לחכות? אני לא יודעת אם הייתי עומדת בהכול לולא המזון הרוחני שקיבלתי בשנים הראשונות מאימא שלי. כעת, אדם עושה עיגול גדול ובסוף חוזר לעיגול הקטן שבא ממנו, אני מרגישה הזדהות עם האנשים האלה מהבית. בעיגול הקטן, יש אנשים ישרים, כנים, ידעו להסתדר בחיים בצורה חייתית, תמיד מוצאים דרך לשרוד. כעת, אני רואה את עצמי חלק מהם. התרחקתי מהם מאוד. עם הזמן אני שואלת את עצמי מאיפה אני ואני חוזרת לשם היום. רציתי להתרחק כדי לספוג דברים אחרים, אני לא אדם שישבתי ולמדתי, אני ספגתי מהחיים. החיים גלגלו אותי ככה שרציתי לספוג דברים אחרים, אבל הגרעין הזה כל הזמן ליווה אותי. אני אומרת לעצמי, שהעולם לא כל כך שחור, אני חושבת שהניצוץ הזה קיים כל החיים של האדם. זה כמו הר שמטפסים ומחליקים ובכל זאת רוצים לטפס, לפעמים נופלים וקמים... אני רוצה להקליט את עצמי ולהשאיר להם את זה כירושה, הם חושבים שאימא תמיד חזקה ואני משענת וככה אראה להם שאני בשר ודם עם הרע ועם הטוב.

האנדרטה שגולדה מציגה במונולוג הארוך היא מעגלית ובאה לידי ביטוי ברוב הדברים שהיא מעלה. היא מתארת מעגליות של צרכים בחיים, במובן

שלעת זיקנה חוזרים האנשים לצרכים של הילדות, כמו רכות ואהבה. לא רק שהצרכים שלה בלתי נראים ואין לה במי ובמה להיאחז, היא בחרה להיות כל החיים אימא מנחמת, והיום, בגילה, היא לא מקבלת נחמה. היעדר נחמה מסביר את הכאב והסבל. המצוקה מתגברת, כאשר היא מבינה שכל ההשקעה בעבר למען העתיד התגלתה כריקה, בלי שלמדה זאת בזמן. היא מעלה את השיח לרמה מוסרית – הבנת מעגליות הצרכים של האדם בעוד מועד היא בבחינת מוסר השכל חשוב לקהל המאזינים.

מעגליות אחרת מתקשרת לצורך לערוך בזיקנה ניקיון כללי, מעין מכבסה של החיים. היא מוציאה את הלכלוך על מנת להיערך לקראת סופיות החיים. הצורך ב"לנקות את האורות" קשור לעובדה שהמרואינית אינה יכולה להציג זהות חיצונית ופנימית, בשלב הזה של חייה. היא הייתה רוצה שתהיה הלימה בין מה שיש לפי תפיסתה לבין מה שהיא מקרינה שיש, משום שחלק מהטוהרה הוא להיות אותנטית.

המעגליות השלישית קשורה לחזרה לשורשים שלה וההזדהות עמם. היא אומרת, שבזמנים הקשים אימה החזיקה אותה; האם שידעה, למרות השנים המעטות שלהן ביחד, להזין, לטפח, לצייד ולהטעין אותה לקראת המסע הארוך והקשה של החיים. היא חוזרת לתרבות המקור, לסוג האנשים ולאווירה שהקנו לה את שמחת החיים ואת האופטימיות. היא משווה את עצמה לאנשים שעברו שואה ומגיעה למסקנה שהייתה לה שואה פרטית, שואה שהיא עברה לבדה, בבדידות קשה ועמוקה. הכאב של חיי העבדות, שאותם חוותה באופן מעגלי כילדה, כבוגרת וכזקנה חרוטים על אנדרטת הסבל שלה. היא משמשת נר זיכרון עבור כל אלה שהיו במצבה ועבור כל אלה שלא היו ועליהם ללמוד מחייה איך לאמץ עבור עצמם חיים של חופש וחירות ולהעדיף אותם על פני חיי עבדות. ולבסוף, המסר האחרון שלה קשור לתפיסת החיים כמיתוס של סזיפוס. היא מעריכה את עולם הטבע, הפרחים, המרחבים והנופים, אך מעבר לכל ההנאות הקטנות של החיים, צריך לדעת שהחיים הם סזיפיים. כלומר, למרות הייאוש, הגיבורה מושכת קדימה, אינה מוותרת, תוך כדי מאמץ ומונטוניות אין קץ של המשך גלגול הסלע במעלה ההר.

לסיכום, להיות אנדרטה חיה לסבל – זיכרון אישי וקולקטיבי, הוא בבחינת סיכום תמצית הוויית החיים של לחיות ולהזדקן באלימות. עבור הנשים, הזיכרון הוא משאב ראשי למצוקה, הן עסוקות סביב היכולת או אי היכולת

לשכוח את חוויית האלימות בחייהן. הן חיות, שורדות ואפילו סולחות, אך אינן מצליחות לשכוח. הן ממשיכות את חייהן תוך מאבק פנימי ובלתי פוסק בין הרצון לשכוח את האלימות לבין ההיזכרות הבלתי נמנעת בה. מאבק זה מחייב אותן לפתח אסטרטגיות הישרדותיות של הסחה, סליחה ונחמה מחד, ומאידך הן מחויבות רגשית להנצחת זיכרון האלימות, שהוא בבחינת זיכרון חי המשמש עדות חיה לסבלן ולמהות קיומן בעולם. הן מתריסות כנגד מר גורלן, באמצעות תחושות קיפוח, אי-צדק ועוול שנגרם להן, על כך שדווקא הן נבחרו לסבל, בבחינת איוב המקבל על עצמו את הגזירה והדין תוך הקרבה עצמית - מרטירית. הן מתריסות כנגד מסגרות חברתיות נורמטיביות, שנכפו עליהן ומלכדו אותן ויוצאות כנגד הרוע הקיים בעולם. על מנת לרכך את הכאב הן מוצאות אלמנטים של נחמה, כמו הצרות של אחרים, או אם צריך היה לקרות - טוב שזה קרה להן ולא לילדים וכן באמצעות פנטזיות של הריגה ועונש. היותן נשים זקנות, שצברו רצף של התנסויות קשות בחיים, מאפשר להן - כחכמות השבט - לבטא את החוויה האישית, לחלוק אותה עם אחרים ולתרגמה למסרים ולהוראות שהם בבחינת צוואה חיה. הן מורישות לקהל השומע מסרים כואבים, המהולים בחכמת חיים מצטברת. מסרים אלה עוסקים באהבה ובהתאהבות כבסיס לקשר, אך ברור ונהיר עבורן שאינם מצדיקים חיים שלמים באלימות. הן פיתחו אי-אמון בסיסי כלפי גברים ומעבירות מסר של אזהרה מפניהם. כמו כן, הן ממליצות לנשים אחרות לא להיות נאיביות כמותן, כדי לא לחוות מעילה באמון. נשים אלו מעבירות מסר חזק של הקרבה מחד, אך הישרדות מאידך. הן מתארות את החוכמה שלאחר מעשה, המחייבת נשים אחרות להיות זהירות, לדעת להישמר ולשמור על עצמן. בשלב זה של החיים, יש צורך, מבחינתן, להיטהר, לחזור לשורשים, לאותנטיות, לזכור ולאמץ חיים של חופש וחירות על פני מעגליות של עבדות וסבל. הן חיות את הזיקנה ואת חוויית האלימות באופן מעגלי ומייחסות לצורכי הגיל צרכים של אהבה, חום, קרבה וביטחון, אך מבינות, שלמרות ההשקעה שהשקיעו, הן לא תזכינה בתמורה שהן כל כך זקוקות לה כיום. האנדרטה מתעצבת לצוואה חיה של מסע חיים צרוב בסבל ובכאב והיא משמשת בבחינת נר זיכרון אישי וקולקטיבי.

פרק 7

נשים מוכות זקנות: סיפורת מעגל

סיפור חייה של מסעודה "כמו יונה פצועה"

- "החלום הוא כמו סיפור, הסיפור הוא כמו חלום, כל החיים של בן אדם הם חלומות וסיפורים, כל החיים שלנו מורכבים על סיפור ועל חלום..."

זוהי מסעודה, אישה בת 67, צנומה, חיוורת, בעלת מראה סגפני, הבוחרת במילים אלו לתאר את תמצית הוויית חייה. את מסעודה פגשתי לראשונה בביתה, לפני קצת יותר משלוש שנים, לאחר ששבה מבית החולים, אליו הופנתה על ידי רופאת משפחה, לאחר שסיפרה לה שבעלה הכה אותה ויש לה כאבים ולחץ בחזה. על פי חוק, הזמין צוות בית החולים את המשטרה. הבעל – ראובן, בן 72, נעצר, נחקר, הודה, שוחרר בערבות ונצטווה להרחקה מביתו. כך מצאתי את עצמי מול מסעודה בביתה, לבדה, אבודה, כשהמבט הנפחד בעיניה מעיד על מצוקתה. היא מיעטה לדבר, הסתגרה בשתיקתה, התקשתה לבטא ולארגן את מחשבותיה ומידי פעם נעצה בי את מבטה הנפחד, חזרה והשפילה את עיניה. המבט הזה המשיך ללוות אותי בימים הבאים, כמו גם הספק לגבי האפשרות ליצירת קשר ביני לבינה. חשבתי שלפניי אישה בעלת יכולות מוגבלות ודלות. בשיחה אקראית, שיתפתי את המנחה שלי במחשבותיי והוא, בהערת אגב, אמר לי: "אין אנשים דלים, יש מראיינים דלים." בכך, האיר את דרכי אל עולם החלומות והסיפורים של מסעודה.

מסעודה הייתה הבכורה בין הבנות, במשפחה בת תשעה ילדים, שחיה בסופרו שבמרוקו. כשנולדה, אביה היה היחיד מכל אחיו שהעניק לה את שם אמו האהובה ולכן הייתה עבור כולם כה מיוחדת, שונה מהאחרים וקשורה מאוד להוריה. היא מתארת באהבה ובגעגועים את השנים בחיק המשפחה: "לאבא הייתה חנות מכולת. הוא היה גם שליח ציבור בבית הכנסת. עשה רק דברים טובים, מגיל צעיר עזרתי לאימא שהייתה אישה יפה, עדינה וטובה בהכול. לא למדתי." כשהוחלט לעזוב את מרוקו ולעלות לארץ, ארבעת

האחים הגדולים עלו ודאגו להעלות את הבנות ואילו מסעודה בת ה-16, רק היא, הבכורה מבין הבנות, רצתה להישאר עם אימא ואבא. עליהם היא מדברת באהבה: "היו חיים טובים, אבא ואימא לא נגעו בנו, רק אהבה, אמונה ולא פחד, הכול הסתדר טוב." כשעלו לארץ בשנת 1948, התגוררו במעברה בחיפה. האחים הגדולים כבר היו בוגרים והסתדרו, האחיות למדו בפנימיות ומסעודה, "שהייתה רגילה לבית" המשיכה להתגורר עם ההורים. היא מספרת איך אימה עודדה אותה לצאת מהבית: "כשיצאנו מהבית והיו מסתכלים עליי - כי אמרו שאני יפה, אמרתי לאימא 'בואי הביתה, מסתכלים עליי'". לאט, לאט, מסעודה, הנערה הביישנית והשקטה, שלא ידעה עברית, התחילה להסתדר ועבדה ב"בית החלוצות" כמגהצת חולצות. היא זוכרת לטובה את בעל הבית שהיה אומר: "אין דבר, היא עוד תלמד." וכך במשך הזמן הכירה חברות וחברים, שאיתם הייתה נוהגת לצאת לסרט או לבית קפה. כשהיה יורד הערב הייתה חוזרת הביתה "ולא מתאחרת". היא בוחרת להתחיל בסיפור-עם מבית אבא:

זה סיפור ששמעתי במרוקו, אני עוד זוכרת, על בחורה אחת יפה והורים עשירים, שסגרו אותה בבית. המשרתים דאגו לה לאוכל וכל מה שהייתה צריכה, אבל ההורים לא נתנו לבחורה היפה שרצתה ללמוד, לצאת. יום-יום עמדה והביטה מהחלון. היא הפסיקה לאכול, נחלשה, נהייתה חולה ואפילו לא יכלה יותר לעמוד ולהביט מהחלון החוצה. ההורים לא ידעו מה לעשות אתה, הביאו רופאים מכל מיני מקומות, וזה לא עזר, עד שהגיע זקן חכם. נכנס הזקן, הסתכל עליה ויצא. בחוץ, מתחת לחלון ביתה עבד קבלן, בזמן שנח היה יושב ומסתכל עליה. היה לו בית מוכן משלו, וילה נפלאה. הקבלן שאל את הזקן: 'מה יש לה, לבחורה?' והזקן ענה: "אין לה כלום, היא תצא מזה." הכין הקבלן עבור הנערה צלחת מחרס וכתב את שמו עליה. אמר לזקן: 'תיקח את הצלחת, מעשה ידי אמן, אולי היא תסכים לאכול ממנה.' חזר וביקר הזקן החכם בבית הנערה וקבע: 'אין לה שום דבר. היא לא חולה, אבל עליה להחליף מקום ומזג אוויר. לא מתאים לה בבית הזה.' שמע הקבלן את דברי החכם ואמר: 'הנה יש לי בית ומפתחות, תן אותם להורים שלה. הנה המקום, הווילה, אני לא גר בה.' הלכה לשם עירומה, כלום לא היה לה. סידר לה הכול, מזרקה

ובה דג זהב, בד זהב, וכל זה שתוכל להסתכל, לשכוח ולהבריא. רק בקשה אחת הייתה לקבלן, שאותה העביר באמצעות הזקן: 'תבטיחי לי שאם תרגישי טוב ותבריאי, אני אהיה חבר שלך'. הסכימה. עברו ימים. הבחורה התחילה לאכול, לצאת ולהסתובב בחצר הווילה. היא הריחה את הפרחים היפים, עמדה ליד המזרקה והתבוננה בדג הזהב, גם טווס היה שם, ישבה לידו, והוא ישב לידה, אוכלת והוא אוכל מצלחתה, היא מתרחקת והוא מתקרב אליה, והנערה החלה להרגיש בטוב. אביה, שבא לבקר אצלה עם הזקן, אמר לה: 'את זוכרת שהבטחת משהו למישהו?' שכחה הנערה. אמר הזקן: 'זה שהביא לך את המפתחות, מה שהבטחת צריך לקיים'. השיבה: 'הוא יכול לבוא ולהיכנס!' וכך התחיל לבוא, לאט, לאט. הרופאים התפלאו, כי הנערה הבריאה, התחתנה עם הקבלן והם חיו באושר, כשהטווס הולך אחריה לכל מקום. אמר לה הזקן החכם: 'אהבה של הטווס היא כמו אהבה של החבר או של הבעל שאוהב את אשתו'.

- "הלואי שיהיה לצעירים, לדורות הבאים."

סיפור-עם על אהבה שהתממשה מעורר במסעודה געגועים לאהבה הראשונה שלה:

הייתי עם אחד, אלבר, שאהבתי אותו, הראשון. היה לו לב גדול, לב טוב. קנה לי, היה לוקח אותי ולא ביקש דבר רע ממני ולא עשה לי דבר רע. אהב אותי כמו את האחיות שלו. אמרתי לו 'תיקח אותי', אז לא כסף ולא סירה, האהבה נשארה בים עם הנשמה בלב. הוא רצה לחזור למרוקו ואנחנו רק הגענו משם.

אלבר חזר למרוקו ועד היום הוא חי שם. זו הייתה האהבה שלה:

אהבה לא קונים אותה בכסף ולא בזהב. אהבה בלב, בעיניים, הלב הולך למי שאוהב אותו. בעיניים רואים את מי שאוהבים ורוצים, אומרים בערבית, 'אהבה לא נמכרת ולא נקנית, האהבה היא בלב, בגוף, אוהבים פרח, ציפור יפה, אוהבים עץ, זו אהבה'. כמו עץ שגדל עם פירות, אהבה פורחת בלב כמו עצי פרי. זו אהבה, היא עולה עד הקדוש ברוך הוא... עם ראובן זה לא קרה ...

את ראובן הכירה בחתונה של הדוד שלו:
עוד הייתי עם אלבר, מצאתי חן בעיניו, אלבר נסע. הוא שלח לבקש
את היד שלי מאבא שלי. אבא אמר: 'תצאי אתו ותראי'.
מסעודה וראובן היו חברים כחצי שנה, היה בא אל בית הוריה למעברה, והם
קיבלו אותנו יפה. הוא היה קצר רוח ורצה לשכב עם מסעודה עוד לפני החתונה.
היא אמרה לו: "תן לי אמונה בלב שלי ואני אתך..." הם נישאו בשנת 1951. היה
לה קשה לעזוב את בית הוריה, להיפרד מהם ולעבור לצריף שהיה לו.
עוד בלילה של החתונה לא רציתי לשכב אתו, הוא הכריח אותי וככה
כל יום כשראיתי שהלילה יורד נעשה לי רע.

- "שיהיה רק טוב, רק טוב שיהיה."

המכות התחילו כשמסעודה הייתה בהיריון הראשון שלה. נולדה דבורה.
אבא ואימא באו לעזור לה לטפל בתינוקת. באו כמעט כל יום, נתנו לה
ולתינוקת מה שצריך. הימים היו ימים קשים של מחסור, תקופת הצנע, לא
היה מה לאכול. המריבות והעצבים היו סביב הקיום, הכסף לא הספיק כדי
לחיות ולתוך המצוקה נולדו הילדים.

היה כופה את עצמו. מכניס אותי להיריון. הייתי בורחת וקיבלתי
מכות ודברים לא כל כך טובים. אמרתי לו: 'למה שנביא עוד ילדים
לבעיות...' הייתי יפה, היה חורף, לא הסתכלתי על עצמי אם יש לי מה
ללבוש. לבשתי שמלה קצרה, הייתי בהיריון, ועוד ילד על ידי, כולם
היו קטנים, בלי מעיל וסוודר, והלכתי לאימא ואבא. הוא היה ימים
ולילות בקפה. ואז בצריף עם ההורים שלי, אבא שלי, שהיה צדיק,
אמר לי: 'בואי בתי, אני אעבוד, תעזבי אותו, עליי הילדים, רק תצאי
בטוב ממנו.' לא סיפרתי להם, לפעמים הייתי מחביאה את הסימנים,
אבל ההורים ידעו...

מסעודה לא עזבה, כי כמו שאומרים בערבית: "הכלב לא בורח מהחתונה."
"גם בן אדם אסור לו לברוח..." את חרדותיה ופחדיה היא מבטאת באמצעות
חלום:

בחלום, הלכתי, רציתי לצאת מהבית. הלכתי כמו בתוך מנהרה,

שמעתי קול: 'לחזור, לא ללכת, אל תמשיכי ללכת, המקום לא כל כך...' ואז צעקתי, 'אלוהים, אתה תעזור לי שאצא מפה.' אני לא יודעת איפה אני, אני בין שני הרים באמצע הולכת, ממשיכה... התעוררת, נרגעתי שאני בבית, במיטה.

- "הלוואי ונרגיש רק טוב, רק טוב..."

מסעודה ממשיכה להפליג לעברה:

הלכתי למרוקו, עד המקום שהיננו, במחשבות. נזכרתי בסיפור על ילד, ילד שלא היו לו חיים, לא היה לו טוב בבית, הוא עזב את הבית, חבש כיפה וישב והקשיב בבית הכנסת. הרב, שהילד נכנס לו ללב, שאל: 'מי אתה?' ענה הילד: 'אני יתום, אם אתה רוצה, תלמד אותי.' הרב התחיל ללמד את הילד והתאהב בו כמו בילד שלו. והילד למד והרב שמח. יום אחד באה אישה ואמרה לרב: 'למה הילד לומד אצלך?' ענה לה: 'הילד יתום.' אמרה האישה: 'אתה טועה, הוא לא יתום.' חשב הרב והשיב לה: 'אין זה חשוב אם יש לו או אין לו אבא. לימדתי אותו וככה יצא הילד מהבעיות. אומרים שבן אדם עוזר לבן אדם זה טוב.

למסעודה נולדו שבעה ילדים "לתוך הבעיות", ובניגוד לסיפור העם, היא מתארת בכאב את מה שעבר עליה ועל הילדים:

עברנו, עברו הילדים כשהיו קטנים, אני לא הייתי ככה חיוורת, הייתי כזו אדומה וכמו שאת ראית אותי בתמונה, ופעם מזמן, לפני יותר מ-40 שנה, כשאני עומדת ליד הילד המסכן, הוא התעצבן ושפך עלי מים. לא הרגשתי, מהר הדם שלי נחטף לי, עד שנשארתי ככה. אפילו הלכתי לרופאים, הם לא יודעים, אז נשארתי ככה חיוורת... אני מתביישת ככה לצאת, נבהלתי, אומרים הפחד - קשה לרפא אותו. עבור מסעודה, הזיכרונות מאותם ימים קשים, כשהילדים כרוכים סביבה, הם מקור בלתי פוסק למצוקה ולכאב:

היו דברים שאני לא צריכה להסביר ולהגיד, מה שעבר עבר, אבל יש דברים שנשארו בלב, כואבים, הכאב לא עובר, זה נשאר כמו כתם

שלא יוצא, כמו הכאב בתוך הלב. והיא מוסיפה ומסבירה: אלוהים נותן ילדים, צריך לטפל בהם, לא לנגוע בהם ברע, רק בטוב, לשמור אותם. אם לא, לא צריך להביא ילד, רק לא לעשות לו רע. כמה שאפשר לעשות לו טוב, לאהוב את הילד, אפילו אם הוא לא בסדר, זה ילד מאלוהים, זה נשמה.

עברו חורפים והגיעו הקיצים, הילדים הקטנים רצו ללכת לקייטנה ולא יכלו, כי לא היה מי שישלם.

ואני התחננתי והמנהל אמר לי: 'לא יכול'. הם לא הלכו, שיחקו בשמש והיו חולים, אחד נכנס ראשון ואחר כך השני... יש ילדים, צריך לעזור להם... אני אף פעם לא התעצבנתי, אבל כשהילדה חזרה הביתה וסיפרה שהמורה שמה אותה בפינה כי היא לא יודעת אנגלית, הלכתי עם דמעות בעיניים, ילד לומד כמה שיכול...

הזיכרונות מוסיפים ומכים בה ללא הרף:

הוא שיחק אתנו משחק אכזר. זה עבר על הגב שלי. לפעמים אני נזכרת בילד, בילדים, הבנות גדלו והסתדרו, רק הבנים לא. אחד הלך (נפטר), ושניים עוד יהיה להם טוב, זה כואב לי, זה הילדים שלי. ועל המכות לילד שהלך, אמרתי: 'תרביץ לי ולא להרביץ לו'. על זה אני לא יכולה לסלוח לו, על זה יש לי עוד כאב בלב, לא שוכחים.

דבורה, הבכורה, יצאה מהבית הצפוף בגיל 15, לפנימייה. היא הייתה מחוץ לבית, אבל נמצאה בקשר רצוף עם האחים והאחיות ועם מסעודה. היא שירתה בנח"ל ובקיבוץ, למדה באוניברסיטה עד שהתמוטטה בשנה השלישית ללימודים. כיום, היא מצליחה לעמוד על הרגליים בכל פעם שהיא מחליטה להתנתק רגשית מהמשפחה.

ראובן לא יכול היה לסבול את הבנים. לדבריו, הם היו כנועים ודומים למסעודה. הוא דחה אותם. מגיל צעיר למד הבן, מוני, בפנימייה בצרפת. באותם ימים, אנשים דתיים היו לוקחים בנים צעירים מבתים שבהם הייתה מצוקה למסגרות חרדיות.

אחרי 10 שנים בצרפת, הוא חזר. הגיע הזמן של הצבא, בא עם פאות. אבא שלו לקח מספריים בלילה וגזר לו את הפאות. אני לא אשכח את זה וגם הילד לא...

מוני נפלט מהצבא ואושפז בבית חולים לחולי נפש. שנים רבות אחר כך תיפקד חלקית וגידל שלושה ילדים. בשנים האחרונות הוא מאושפז בקביעות בבית החולים.

ברוך, "הילד שאמרו עליו - הבן של אלוהים, כי אלוהים רצה אותו," חלה בגיל 16 במחלת נפש ומאז היה מאושפז באופן קבוע, עד לפני שנתיים, כשנפטר. בכל תקופות האשפוז ראובן לא ביקר אותו. הדבר היחיד שיכול היה לעשות זה להביא את מסעודה לביקור ולחכות בחוץ.

פעם הרופא צעק עליו, מה זה להרביץ לילד שבא לחופש... זה מה שכואב לי. על זה אני בוכה. נפטר, אומרים נפטר, אבל אם לא היו הדברים הכואבים, לא שוכחים אותם, לא שוכחת את הילד ולא מה שעשה לו, זה הכאב שלי. בהלוויה אפילו לא הזיל דמעה.

מסעודה לא התאוששה מהמוות של ברוך:

אומרים לי, יש עוד, שיהיו בריאים, אבל אם חסר אחד זה כואב, זה לא יוצא לי מהלב, מה שעברתי הכול, אין דבר, שכחתי, אבל הילד שהלך... זה כואב, אסור להפסיד ילד.

מנשה, שיש לו קשר טוב עם אמו, מצא את הכיוון שלו וחזר בתשובה. ראובן לא קיבל זאת וגירש אותו מהבית. הבנות הצעירות היו חזקות יותר וידעו לשרוד, שתיהן נשואות כיום ומקיימות קשר טוב גם עם אימם וגם עם האבא. ראובן גאה בהן.

האימהות, עבור מסעודה, הייתה מקור לכוח ולכאב. היא מספרת:

היה לי כוח להכול, בגלל הילדים שלי. לא רציתי להתגרש כדי שיהיה להם אבא. שלא יהיה יותר גרוע, אבל ילדים שחיים בבית מגיל קטן עם פחד, הם באים לבית ספר פגועים. זה כואב להם, הראש לא בלימודים, המורה צריכה להבין אותם. כי יש ילדים שהם פגועים מההורים ולא אומרים, ואחר כך בבית חולים הרופאים עושים מה שיכולים, אבל הפחד כבר בפנים... הם היו ככה בריאים, שמנים, טיפלתי בהם, אבל הכול התקלקל...

כשהיזכרונות הכואבים עולים ומציפים מרגישה מסעודה איך "הלחץ עולה, יורד ללב, הלב מתחיל לדפוק מהר, אני מרגישה שזה קורה, אני חושבת שהלחץ בא מהכאב."

היא חוזרת למנטרה הקבועה והמרגיעה:

**- שיהיה טוב לכל אחד, ולא יהיה צער ויהיה טוב לכולם, לילדים,
ולהורים ושההורים ייהנו מהילדים ושלא יהיה ריב באף בית.**

המכות, האיומים, זריקת חפצים והקללות יצרו בית רווי פחדים. מסעודה מתהלכת בשקט עם עצמה ועם הילדים, מכניסה אותם למטבח ושם מדברת איתם בלחש, יוצאת לבית החולים לבקר את הילד, כאשר היא יודעת שבאותו יום ראובן חוזר מאוחר, כדי שלא יהיו התפרצויות, משתתפת בטיוול של המועדון השכונתי, תוך התחמקות חרישית מהבית ודואגת לבנות סיפור אלטרנטיבי של מסיבת חנוכה במועדון, מקיימת יחסי מין בגלל הפחד:

הייתי מוכרחה מהפחד. לא נהייתי. הייתי אומרת: 'יאללה שיהיה, רק שלא יגע בי.' היה לו כוח של סוס, היה חזק, הייתי אומרת לו: 'לא יפה,' לא שמע שום דבר ובאכזריות הכול... אם עושים ככה בטוב עם אהבה זה גם טוב וגם בריא, אבל לא באכזריות, בטוב ועם הסכמה של הבחורה, שלא תיפגע, בלי מכות וקללות אז זה טוב. סביב הנושא הזה, מעידה מסעודה, היו מריבות ובעיות. באמצעות סיפור נוסף היא פותחת צוהר להבנת מערכת היחסים האינטימית ביניהם:

היו שני אחים שגדלו יחד כתאומים, אחד לא קינא בשני, אחד מהם היה נשוי והשני לא. היו עובדים בחיטה, קונים ומוכרים, עוזרים כל אחד לערמה של השני. אחרי שנים גם השני התחתן ונולדו לו ילדים והיו ביחד כולם ועד היום הם חיים בטוב, כי הייתה אהבה ושוויון ביניהם והם לא נפרדו. לא הייתה אלימות ולא שקרנות, לא היו שונאים אחד את השני, הייתה אמונה, אהבה, יכולת להביא לבן אדם רק דברים טובים, אף אחד לא מקנא בשני, רק מתחשב בו.

מסעודה מתארת קוד התנהגות של יחסים אינטימיים בתוך משפחה, אותו רכשה בבית הוריה, שהלכו, לדבריה, בדרך טובה וישרה ובלי בעיות. היא תופסת את עצמה כבת זוג גם על פי אותו קוד ערכי מוסרי של שוויון, התחשבות ועשיית מעשים טובים ולשם הרחבה היא בוחרת בסיפור אשת החיל:

היו שלושה בחורים, האחד אמר: 'אם היה לי כסף הייתי עושה הרבה מצוות ועוזר לאנשים' אז נתן לו אלוהים כסף. גם השני אמר: 'אם היה לי כסף הייתי מלמד ילדים בלי כסף.' נתן לו אלוהים כסף. השלישי אמר: 'אני מבקש אשת חיל, זה מספיק לי.' העמיד אותם אלוהים בניסיון. בא ילד אחד לבחור השני וביקש שילמד אותו. אמר לו: 'אין לי כסף.' בא אחר לבחור הראשון ואמר: 'אני רעב, תן לי משהו.' ענה לו: 'אין לי.' אל הבחור השלישי, שהתחתן עם אישה, בא עני אחד ודפק בדלת. היה גשם והוא כולו רטוב, רועד ורעב. אשת הבחור, שהייתה לבד בבית, פתחה את הדלת ואמרה: 'בוא תיכנס.' כנס, החליף בגדים ונתנה לו לאכול. כשסיים אמר לה: 'אני עייף ורוצה לנוח.' הציעה לו את מיטתם ויצאה מחוץ לדלת הבית, וחיכתה לבעלה. כשהגיע, התפלא ושאל: 'מה את עושה פה ליד הדלת? אף פעם לא עשית זאת.' סיפרה לו את המעשה. אמר לה: 'את עשית מעשה טוב.' האורח יצא, בירך אותם והלך במצב רוח מרומם.

עבור מסעודה, אהבת הבריות, מעשים טובים, חברות ונתינה הם בבסיס היחסים האינטימיים. והיא משלימה ואומרת:

יש אהבה ושלווה, הוא היה קשה, יש מי ששונא ויש מי שאוהב, ככה אומרים. שונאים אין לי, רק שמעון לפעמים שונא אותי... אני אישה קלה ופשוטה, לא כועסת על אף אחד, אומרים מי שאת אוהבת, אוהב אותך, מי ששונא ככה זה לא טוב, רק בלי פחד.

שנים רבות של פחד ליוו את מסעודה וכבשו את כל ישותה, גם לאחר ששבה מבית החולים וגם לאחר הרחקתו של ראובן, היא חששה לגורלה עם חשיפת הסוד. ביקוריי הקבועים והגלויים בביתם ועריכת כמה מפגשים טיפוליים נפרדים עם ראובן, לא הצליחו להרגיע אותה ולהפחית את אימת הפחד מפניו. בכל מפגש, הכניסה לחדרה לשיחה הייתה מלווה בהססנות, במבטים מבוהלים ושואלים האם ראוי לסגור את דלת חדרה, שם נהגנו לשבת כשראובן היה בבית. עם זאת, הפנייה למשטרה וכניסת גורמים סמכותיים וטיפוליים הייתה נקודת מפנה בחייה של מסעודה:

הייתי שקטה, עכשיו התחלתי קצת לדבר, הכול היה בפנים, נורא שקטה, סגורה. חבל, חבל עליי, החזקתי הרבה שנים, הייתי עוד

חזקה, אבל עכשיו, לא יכולתי עוד, אמרתי עד פה, אני אספר להם, לפחות יפסיק את המכות. הפה שלו יכול לדבר כמה שרוצה, אבל רק שלא יגע בי, כמה שנוטר לי לגמור את זה לא בבעיות, ונמות בכבוד, יצאתי קצת ממה שהייתי, הייתי בסכנה גדולה, אם זה במוח, בראש. היה אומר להם שאני חולה וצריכה להגיע לבית חולים איפה שהיה הילד, כל זה בפנים. זה קשה... אז מאיפה אני לא בסדר? רק ממנו... אני לא יודעת איך אני מדברת ככה, הייתי אילמת, אפילו לא כל כך טוב אז תתקני אותי, חבל שלא למדתי...

- "אני רוצה שיהיה רק טוב, ושכולם תהיו על מגש של כסף לדורות שיבואו."

ראובן הפסיק אמנם להרים יד, אך השליטה, האחיזה וההתעללות נמשכו והתגברו ככל שמועד המשפט הפלילי התקרב. מצבה הנפשי והפיזי של מסעודה התערער ובא לידי ביטוי בחלומותיה:

חלמתי לפני המשפט על השוטר שפעם עזר לי להגיע הביתה עם הילדים - דורון. עלה לי בראש המספר שנתן לי, צלצלתי אליו ולא ענה, אז הלכתי אליו לבית המשפט. היה שם שוטר אחר, שומר. שאלתי עליו ואמר לי שהוא כבר לא עובד כאן, עלה בדרגה, החליף מקום. 'את צריכה עזרה, גם אני מוכן לעזור לך', אמר. הביא לי מים, קצת נחתי, רשם הכול ואמר שיצלצל אליו או שאלך אליו במקום החדש. חיפשתי בבניין החדש מחדר לחדר, לא מצאתי, אז הלכתי הביתה. לבשתי בגדים של בית, עשיתי אוכל והוא לא הרגיש ובלילה כשיצא לעבוד, מישהו דופק בדלת עם ניירות, פתחתי ואמר לי: 'את לא מכירה אותי? אני דורון, הפקיד של בית משפט' נתן לי הכול. אמרתי לו: 'מה אעשה בבית המשפט? איך אלך? אפול להם שם, אפילו לא יודעת לדבר, לא יכולה'. אמר לי: 'אל תפחד, הכול יהיה בסדר'. הוציא את המכתב והקריא לי. ביקשתי שיבוא. לא הבטית, אבל אמר שיש את המכתב. אמרתי לו: 'תודה, דורון, אני אוהבת אותך'. והוא ענה לי: 'כולם אוהבים אותך...' ואז התעוררתי.

החלום נתן למסעודה הרגשה טובה, המכתב שהקריא לה שחרר אותה מהפחד לדבר ליד השופט, וכפי שאמרה:

אפילו בחלום עזרו לי, אני כל כך פוחדת, והוא – דורון אמר לי לא לפחד."

ובכל זאת, כמעט בנשימה אחת המשיכה:

איך יהיה אחרי המשפט, איך אדע, אולי יהיה יותר גרוע, בינתיים בסדר, אולי יתעצבן, לפחות המשטרה אתי בסדר... אם יעשה משהו.

הלחץ, המתח והחרדות לקראת המשפט פתחו את סגור לבה:

אני ככה פצועה כמו יונה פצועה, זה לא חיים, מה שאני עוברת, סתם בלי חשק, בלי שום טעם. אפילו אם יהיה בסדר, אני כבר גמורה, הבדיקות בסדר. אין לי כלום, אישה חולה בלי מחלה... זה כבר שנותיים שאני לא יוצאת, לא טוב לי שאני ככה חלשה, מכל מה שעברתי, זה שינה אותי מקצה לקצה, אני מרגישה שהמצב שלי לא כל כך טוב. כל השנים עשה בעיות, אבל היה לי איך ולאיפה לקחת, עכשיו אין. אני רוצה לבקש ממך, שאם יקרה לי משהו עם הראש, שייקחו אותי, רק לא איפה שהילד היה, ולא קשורה...

- "נקווה שיהיה רק טוב, שיהיו קצת ימים טובים לכל אחד ושאף אחד לא ייפגע."

המשפט הסתיים. ראובן הודה. בהתחשב בגילו ובמצבו הבריאותי קיבל מאסר על תנאי בלבד. מסעודה המשיכה במאבק הקיומי היומיומי שלה. היא נעה בין סיפורי העם המוכרים לה, שמחזירים אותה למקומות בטוחים של בית חם ושורשים להיאחז בהם לבין החלומות המבטאים חרדות, מאויים מודעים ולא מודעים. באחד המפגשים שלנו קידמה אותי מסעודה בחיוך מבויש ובעיניים מאירות:

היה לי חלום שיש בו גם משהו טוב, היה גם מתח... ראובן ואני נפרדים, ולפני הפרידה הוא מבקש לקנות לי מתנה כדי שאזכור אותו. הלכנו לחנות, שיש בה מכל טוב. הוא אומר לי: 'תבחרי, אבל רק דבר אחד.' הסתכלתי, הסתכלתי, בעל החנות הציע לי צמיד יפה מזהב. הסתובבתי ובפינה של החנות ראיתי חבלים, כאלה חבלים שגם

עכשיו ילדות משחקות בהם, בכל הצבעים. בחרתי צהוב, כי זה הזכיר לי שהייתי קטנה ושיחקתי בזה. זו המתנה. הלכנו הביתה ושמעון אמר לי: 'אני נוסע, אבל קודם אקשור אותך'. אמרתי לו: 'בסדר. רק אחליף את השמלה למכנסיים, כדי שלא ייכנס לי החבל לתוך הבשר של הרגליים.' מיהרתי, התלבשתי. היה לי 10 שקלים באיזה מקום, שמתי בכיס, אמרתי לעצמי אולי אצטרך. הוא תפס אותי וקשר את החבל לסורגים של חדר המדרגות. פתחתי את החבל וברחתי, ירדתי מהר והוא תופס את החבל בידיים. מיהרתי וברחתי. איפה אלך? ראיתי מקום שהייתי הולכת אליו, הייתה שם חיטה. ככה נזכרתי, מקום של חיטה ירוקה ושעורה בצד השני ובאמצע שביל קטן. הלכתי מהר שלא יראה אותי. ירדתי בשביל וראיתי עץ זיתים, תמיד הייתי יושבת שם, גם שהתחננו, הצטלמנו על יד העץ הזה. אמרתי לעצמי: 'אשב לנוח, אלוהים גדול. הקדוש ברוך הוא יעזור לכל אחד.' ישבתי ופתאום עבר שם רועה ועזים, הם אוכלים והוא מחלל. עיזה אחת קטנה באה על ידי. ליטפתי אותה, בא הרועה ושאל אותי: 'מי את?' עניתי: 'אני אישה כמו אימא שלך.' שאל: 'את פוחדת?' אמרתי: 'לא פוחדת ממך, ברחתי מהפחד, שבו, שבו אתה כמו הילד שלי.' ישב וחילל. אני רואה שהיד שלו לא בסדר, העצם לא במקום, בקושי מחזיק את החליל. שאלתי אותו: 'מה יש לך?' ענה לי: 'לא יודע, לא הלכתי לרופא וזה כואב קצת, את יודעת משהו?' אמרתי: 'כן, משהו שאני זוכרת מסבתא שלי.' הרועה אמר: 'הנה מתחיל להחשיך, בואי אתי, אל תישארי לבד. השמש שוקעת והלילה עוד מעט יורד, בבית של אח שלי אולי תוכלי גם לעשות משהו ליד.' הלכתי אתו. הראה לי בדרך את המעיין שהעזים שותים ממנו. נכנסנו לבית של האח שלו הנשוי, הוא דאג לו כי התאחר. שאלתי: 'יש שמן? יש תחבושת?' חיממתי שמן ביד, שמתי את היד שלו על עץ והעץ זז, וככה כמה פעמים ואחר כך על זה התחבושת. אמרתי: 'תוך שלושה-ארבעה ימים היד תבריא.' נתתי להם את ה-10 שקלים, שיתנו תרומה. האח אמר: 'תשבי אתנו.' אמרתי לו: 'התאחרתי.' אמר לי: 'איך תלכי? אני אקח אותך. יש לי מכוננית. את עשית לאחי טובה, לאיפה את רוצה שאקח אותך?' אמרתי לו:

'בשמחה' שאל: 'את לא פוחדת?' 'למה שאפחד? מהפחד ברחתי'. לקח אותי לאחותי ורשם לי את השם שלו ואת הטלפון. אמר: 'מתי שאת צריכה אותי, אני לרשותך ואבוא לעזור לך'. נפרדנו... התעוררתי, ראיתי שאני לפחות בבית, חוזרת הביתה. מסעודה חייכה ואמרה: "פחד אין לי עכשיו, בכלל לא. לפחות כשאין פחד ישנים טוב, הראש לא חושב אולי ככה וככה, רק לא קל לי, שאני מרגישה חלשה."

- "אני רוצה לתת לכל אחד רק טוב ובריאות, ובן אדם שלא ידע צער, ואלה שעזרו לנו שיהיה להם רק טוב."

הפרידה של מסעודה מהפחד אפשרה לה בכל זאת לפתוח פתח של תקווה. היא נזכרה בסיפור נוסף:

בחור אחד אהב בחורה, ונפרדו. הוא היה מיואש, ללא עבודה, התמוטט ברחוב. אז התיישב תחת עץ תפוחים. העץ דיבר אתו ושאל: 'מה יש לך?' והוא סיפר: 'נפרדתי ממה שאהבתי, אין לי בית אין לי כלום.' העץ אמר: 'קח את התפוחים, תמכור ויהיה לך כסף.' לקח הבחור סל תפוחים, מכר ואחר כך גמר את הכסף. חזר מיואש, כי נזכר באהבה. אמר לו העץ: 'קח את העלים ותעשה לך סוכה ותנוח.' והוא יושב ונח ונזכר שוב בבחורה שאהב, ולעץ אין עלים ותפוחים. אומרים האדם עץ השדה, העץ מתעייף ומזדקן, ככה הבן אדם. משאר הגזע, עשה לו הבן אדם את דמות הבחורה שנוזכר בה, כמו שאהב, כמו פסל. הלביש לה בגדים וביקש מאלוהים: 'תחזיר לי את מה שאהבתי ותן לה נשמה.' יצאה רוח חזקה, כל העצים זזו, האדמה רעדה ופתאום יצאה הבחורה. אלוהים נתן לה הנשמה שהוא אהב. אמרה לו: 'אני שאהבתי אותך ונפרדנו, עכשיו אנחנו חוזרים לחיים חדשים.' מסעודה סיפרה את הסיפור בהתרגשות גדולה, כאילו נכנסו בה חיים והוסיפה:

אני שמעתי את הסיפור במרוקו. אני חושבת על מה שאהבתי, על דברים שאהבתי, היו רק דברים טובים, יש אומרים שהכול חלק מהחיים. כל זה מתחבר, הטוב, הרע, האש והנשמה.

עבור מסעודה, ההמשכיות של החיים היא באמצעות הנשמה הנותנת כוח, תקווה ואמונה. לכן, בגילה ובמצבה מקבלת הנשמה משמעות מיוחדת והיא מסבירה:

עכשיו הוא נרגע ואני כבר גמורה, זה מאוחר מדי, אבל הנשמה ביד של אלוהים. אם יהיה חבר, האישה תשכח קצת מהבעיות שלה, אבל זה מאוחר כבר להפוך אותו לחבר, זה קשה עוד יותר היום. גם עכשיו יש לי תקווה בלב ואמונה בקדוש ברוך הוא. עברה הנשמה תמיד נשאת צעירה, היא נצחית.

כשבן אדם הולך, האלוהים לוקח רק את האור של העיניים והנשמה. אומרים שזקן נפטר, אצל אלוהים הוא ממשיך להיות צעיר, הזיקנה נולדה עם האדם, הבן אדם כל פעם עולה מדרגה עד שמגיע לנקודת הסיום. הגוף בתוך העפר, אבל הנשמה אצל אלוהים תמיד חיה. היא לא פוחדת מההזדקנות, ומנסה לאזן את מציאות החיים שלה ושגרת יומה באמונה ובאהבה. על מנת לתת פשר לחייה היא מגייסת סיפור נוסף: הייתה אישה טובה, שלא הייתה מדברת על אף אחד, השכנים היו צוחקים ומדברים עליה. היא שומעת הכול ועושה כאילו לא שמעה, ובעלה היה ככה קצת טוב. הייתה שנת בצורת, לא ירד גשם, האדמה יבשה, החיטה התייבשה, אמרו לאנשים מי שיתפלל לגשם הוא האיש שאשתו עושה עצמה שלא שומעת מה שמדברים עליה. פנו אליו והוא לבש גלימה שחורה והתפלל, ונתן לאשתו. גם היא ביקשה ככה בלב מהקדוש ברוך הוא עבור הגשם. ואז, בצד שלה התכסו עננים וירד גשם ואילו בצד שלו המשיכה השמש להכות. אמרו, שהיא יותר צדיקה ממנו ובזכות אשתו יורד גשם. כשהיא נפטרה, מצאו אותה ישנה, שלמה, כאילו ישנה, וקברו אותה בירושלים.

בשביל מסעודה, אישה צדיקה היא אישה שהחזיקה מעמד שנים רבות עם בן זוג. היא מכנה את עצמה "מלכת הסבלנות", אישה שלוקחת הכול בסבלנות. גם בן אחותו של שמעון אמר עליה שהיא צדיקה, שהיא סבלה ועוד סובלת. ככה, כאילו אין לה כלום וממשיכה אתו:

בזכות הסבלנות, אני מנסה הכול שיהיה טוב. לא פירקתי, נשארתי ככה. הייתי בריאה וחזקה וסבלתי, אבל גם עכשיו, שאני כבר לא

צעירה, עוד כמה שאפשר, אלוהים נתן לי כוח סבל עד עכשיו, היה לי כוח והייתה לי אמונה. לפעמים אני שואלת: 'למה הוא ככה ואני ככה?' אבל זה מזל, זה מאלוהים, זה אבא של הילדים, שנעבור את זה רע וטוב.

- "נקווה שיהיה טוב, לצעירים ולצעירות, לנכדים ולנכדות, לסבים ולסבתות."

המפגשים שלי עם מסעודה נפסקו לפני כשנתיים. התכנים שעלו הציפו אותה. היא נבהלה מעצמה וגילתה סימנים של התקף חרדה: הזעה מוגברת, דופק מואץ, חולשה כללית, מחסור באוויר ומבטים מנותקים מרוחקים. למען האמת, חששתי לה וביחד החלטנו לקחת פסק זמן. כשבאתי לבקר אותה לאחרונה, היא גייסה את עצמה לשיחה, אבל לא כל כך הצליחה ונשארה דבקה במנטרות החוזרות והמרגיעות. ובכל זאת, היא הצליחה לסגור מעגל:

החיים הם כמו עיגול ונקודה, העולם הוא כמו חלום, כמו סיפור. המכות עוברות מהעיגול לנקודה, ללב, לגוף. הגוף כמו נקודה, זה עובר הכאב, והכאב נשאר והטוב גם בפנים, והצחוק והבכי, ואנחנו ככה. אומרים שבחיים עוברים ים ועוד מעיינות. אז גם מעיינות נעבור והכול יהיה בסדר עד שנלך לעולם שלנו...

- "יום טוב שיהיה לך, יום מבורך."

לימים, התקשרתי לאחל למסעודה שנה טובה. שמעתי ממנה שראובן נפטר, עקב סיבוך שנבע ממחלת הסוכרת שלו... יהי זכרו מבורך?!

פרק 8

משמעותה של הזדקנות בצל
אלימות אינטימית

פסיפס מסכם: מסע ההזדקנות בצל אלימות אינטימית

מסיפורי החיים של הנשים עולה פסיפס המשלב ממדים קיומיים ועולמות תוכן שונים; פסיפס המסכם את מסע ההזדקנות בצל אלימות. באמצעותו של פסיפס זה מתגלה המשמעות שגשים מוכות זקנות ונותנות לחייהן, כמו גם חותמה והשפעתה של האלימות על החוויה הקיומית שלהן כנשים זקנות. בנרטיב של כל אחת מן הנשים ניתן לזהות שלושה ממדים קיומיים: האחד מתייחס למודעות שלהן לסבל שהצטבר במשך שנים ארוכות, כתוצאה מאלימות פיזית, נפשית וכלכלית; סבל שמתעצם עם הגיל בשל הירידה בתפקוד הפיזי והצטברות אובדנים אישיים ובין-אישיים. רמת האנרגיה הרזרבית של הגוף יורדת, כך שהכאב והסבל הופכים לחלק בלתי נפרד ומרוכז של מציאות חייהן. הסבל משמש מעין מצע שעליו מונחים סיפורי החיים של הנשים והוא מבטא מצוקה עמוקה וארוכה של הגוף ו/או של הנפש (Charmaz, 1999; Mostofsky & Lomranz, 1997).

הממד השני מתייחס לגיל הכרונולוגי המחלק את מעגל החיים להתחלה, אמצע וסוף. בשלב זה, נקודת הייחוס לזמן איננה הלידה אלא המוות, כך שהזמן שנותר נתפס כשעון חול ההולך ואוזל. החוויה של שעון זמן, עבור נשים מזדקנות שחיו חיים שלמים באלימות, עלולה להיות קריטית, בבחינת ניסיון אחרון להבנת החיים בכלל ולהבנת החיים שלהן בפרט (אייל, 1996; Kenyon, Ruth & Mader, 1999; Cohler, 1996). כך מוסבר, שבממד זה אי-אפשר להתעלם מתחושת הדחיפות שגשים אלו מעבירות - מצב של עכשיו או אף פעם.

הממד השלישי, המשמש כאבן דרך, הוא חכמת החיים (wisdom), שאמנם איננה תוצאה טבעית של חיים ארוכים, אך היא אכן דורשת רמה מסוימת ומצטברת של ניסיון (Randall & Kenyon, 2001). נשים אלו מטילות ספק, תוך כדי התבוננות רפלקטיבית בחיי עצמן ובעולם, כך שבחכמת החיים שלהן כלולות כל התובנות האלו. תוך התבוננות דרך הנרטיב של נשים מוכות זקנות נרקמים סיפורי חכמת חיים, שהם בעלי משמעות עבורנו,

המאזינים/חוקרים, ועבור הנשים המספרות כאחד (Randall & Kenyon, 2001; Kenyon et al., 1999).

הטבלה הבאה מסכמת את החוויה של חיים באלמות ומאפשרת נגישות והבנה רב-ממדית למשמעות הרחבה של הזדקנות בתוך אלימות עבור נשים זקנות. היא בבחינת מארג המשלב ומאחד את עולמות התוכן והממדים הקיומיים. כל אחד מהחלונות המתקבלים בטבלה (לדוגמה, "בדידות וסבל"; "חרטה ושעון חול"; "המתנה וחכמת חיים") יש לו משמעות העומדת בפני עצמה ומאפשרת הבנה מעמיקה יותר של כל ממד ועולם תוכן. כך, למשל, ניתן לשאול מה התוצר החווייתי של בדידות וסבל? החלון המתאים מצביע על היעדר אהבה, חסך בקשר משמעותי, געגועים לקרבה אינטימית, התרחקות וזרות מאחרים, ניכור וחוסר שייכות, ריקנות ונטישה, אי-אמון באחרים, פחד ואיום על העצמי. אפשר לעבור מחלון לחלון וללמוד את תמצית החוויה הקיומית של הנשים.

הזדקנות בתוך אלימות - תמצית החוויה של נשים מוכות זקנות

אנדרטה של	המתנה ל...	חרטה על	בדידות	עולמות
				תוכן ממדים קיומיים
<ul style="list-style-type: none"> זיכרון צרוב שלא ניתן לשכוח. זיכרון ההשפלה, וההיזכרות שלא ניתנת לפיצוי. תמרון הזיכרון המעונה בין שיכחה להיזכרות. הזיכרון הפגוע מפצל את העצמי לחי ומת. סליחה לא אותנטית האוצרת בתוכה כעס, חוסר אונים, דריכות ודחייה. 	<ul style="list-style-type: none"> לכודות בין עבר מוחמץ, הווה כואב ומתסכל ועתיד מאיים. חוויה מתמשכת של חוסר ודאות וחוסר שליטה על החיים. הווה מורחב המעצים קונפליקטים ומצוקה. 	<ul style="list-style-type: none"> לחיות דרך הכאב. אי-יכולת ניבוי. אובדן ביטחון והערכה עצמית. מחיר בריאותי של גוף ונפש. תפיסת עצמי מובס, מופסד, חלש, מבולבל ולא קוהרנטי. 	<ul style="list-style-type: none"> היעדר אהבה. חסך בקשר משמעותי. געגועים לקרבה אינטימית. התרחקות וזרות מאחרים. ניכור, חוסר שייכות. ריקנות, נטישה. אי-אמון באחרים. פחד ואיום על העצמי. 	בדידות וסבל

אנדרטה של	המתנה ל...	חרטה על	בדידות	עולמות תוכן
				ממדים קיומיים
<ul style="list-style-type: none"> הנצחת התחושה שהזמן הולך ואוזל. הצורך והדחיפות לערוך היטהרות, לחזור לשרשים ולאותנטיות. להרגיש חירות פנימית. הזמן אינו מרפא או מוחק את הכאב. חיפוש מתסכל אחר הזמן שאבד. 	<ul style="list-style-type: none"> הזמן מוגבל, קצר וסופי, ומתמלא בהמתנה מתמשכת. זמן ההמתנה לא מתוכנן, חלול וריק. המתנה לסופיות הדרך ולחידלון. המתנה ל'גודו', או המתנה אופטימית המלווה בתקווה. 	<ul style="list-style-type: none"> החמצה - לאחר את רכבת החיים. צרכים שנרמסו. התעייפות הגוף והנפש. חויית כלומיות, תסכול, אין מוצא והרס עצמי. 	<ul style="list-style-type: none"> העץ הנדיב - נתינה שלא תוגמלה. תחושת קיפוח, ניצול, עוול ואי-צדק. געגועים למקום בטוח, מוגן ושקט. חויית התפרקות ונפילה - אין עוגן להיאחזות. חויית ריחוק וגלות רגשית. 	שעון חול (הזמן הולך ואוזל)
<ul style="list-style-type: none"> מסרים הנשמעים כקולות אזהרה לקהל הרחב. מוסר השכל המתייחס לאהבה ולאלימות, העולם האפל של הגברים, נאיביות של נשים. הצגת עולם דיכוטומי של טובים וטהורים מול רעים ומזיקים, המקבע את הקורבנות והמרטריות. 	<ul style="list-style-type: none"> לדעת למלא את זמן ההמתנה בתקוות שווא, באשליות, במשאלות ובציפיות. לדעת להתמודד מול אירועים קשים, מעברי חיים והתנסויות כואבות. להצליח להגיע לקו הגמר של מצעד השורדות. 	<ul style="list-style-type: none"> חשבון נפש נוקב. סקירה והתבוננות רטרוספקטיבית על החיים, היוצרת מצבים של פיקחון, התפרקות, חוסר אותנטיות. 	<ul style="list-style-type: none"> הכרה בכאב של הבדידות וקבלתו. 	חכמת חיים

בהערכה רטרופקטיבית של החיים בזיקנה, הבדידות מהווה רכיב שלילי וכואב ביותר המבטא פחד ואיום על העצמי. לחיות בבדידות מייצג מבחינה קיומית את ה"כאב של להיות לבד" (Heidegger, 1927/1962). הבדידות בזיקנה מקורה במגבלות פיזיות, בחולי, בתלות, בריתוק לבית, בהתמעטות ובאובדן קשרים חברתיים ומשפחתיים. איום זה מקבל משמעות דרמטית על ידי ההשפעות המצטברות של חיים באלימות. מהנרטיב של הנשים מתברר, שלהיות אישה מוכה זקנה משמעו לחיות בבדידות מול איום כפול של השפעות הגיל, שממילא קיימות, וההשפעות הנלוות של האלימות המגבירות את הכאב והסבל.

סיפורי החיים של הנשים מתארים בדידות כמוטיב מרכזי לאורך החיים, שמתחיל בילדותן ונמשך עד הזיקנה. מוטיב זה חרוץ בערוצים של חוסר אהבה, חוסר שייכות, חוסר שלמות ואי-אמון בזולת משמעותי והוא משקף עולם חיים עוין, מסוכן וחסר ערך (Draucker & Madsen, 1999). ערוצים אלה מלווים בתחושות של חוסר אונים ואין מוצא ומהווים איום על העצמי עד לניכור עצמי ולהשמדה עצמית. אחד הרכיבים של חוויית הבדידות היא התרחקות וזרות מהעצמי ואיום עליו (Barrell, 1997). איום זה מתבטא בחוסר שליטה, בערך עצמי נמוך, באי-אמון ובזלזול בעצמי, בהתרחקות מרצונות ומרגשות. מקורותיהן של תחושות אלו בהיסטוריה של התקשרות פגומה במשפחת המוצא ובהיעדר או אובדן דמות התקשרות פסיכולוגית הנחווית כחסך בסיסי וכדחייה (Baarsen, Snijders, Smit & Duijn, 2001). בקרבתן של הנשים קיימות דמויות פיזיות בדמות בני הזוג, אך המרחק בין הדמות הפיזית, שחונקת ומתעללת בהן, לבין הדמות הפסיכולוגית, האמורה להזין, הוא עצום ומשפיע על תפיסתן כאדם בוגר ועל חוויית הבדידות שלהן (Andersson & Stevens, 1993). היבט זה עובר כחוט השני בסיפורי החיים של הנשים. כך, למשל, בסיפור של מלכה – "המלכה שידעה לצאת מהארון", המספרת מדגישה את החיפוש הנואש אחר קשר עם בן הזוג, שתואר כאבא וכאימא עבודה. חיפוש זה מבטא את הצורך של הנשים לקרבה לזולת משמעותי; צורך שלא נעלם עם הזמן. הן מנסות להחליף אובייקטים מהורה לבן זוג ואחר כך לילדים ונחשפות לתסכולים מצטברים ולאכזבות, לעצבות, למרירות, לתחושת נטישה ולריקנות. כל אלה גורמים להן לבדידות רגשית.

כנשים בכלל וכזקנות בפרט, הן מגדירות את חייהן ואת זהותן במונחים של טיפול בבני הזוג, בילדים ובנכדים ודאגה להם. הן אחראיות לשרת את צורכי האחרים ורואות אותם כקודמים לצרכים שלהן. המתח בין מחויבות לאחרים ומחויבות לעצמן מעמיד אותן בסיכון להיפגעות ולתחושת עצמי מופחת. כך נצבע הנרטיב של הנשים בתחושות קשות של קיפוח, הנובעות מכך שלא קיבלו את המגיע להן. הן נתנו ולא תוגמלו כראוי; גורלן משול לעץ הנדיב, בודד, חשוף, לא מוזן, מנוצל, המתפתח עד לכדי תחושת מרטיר. במערכת יחסים זו יש חוויה של עוול, חוסר צדק וחוסר הגינות, והיא מובילה לבדידות, לכעס ולאשמה. בנוסף לממדים הרגשיים, יש גם ממד פיזי המתבטא בצורך ובגעגועים לקרבה פיזית, למגע, לחיבוק ולאינטימיות. כבר מילדותן, הנשים מספרות, הן לא גדלו בתוך אהבה מספקת והאהבה גם לא גדלה בתוכן. דהיינו, החוויות שהן מתארות מתאפיינות בחוסר קרבה, הן מצד הורים שלא סיפקו חום, חיבה והכלה, דרך בן הזוג האלים, שלא ידע לשמש כחבר טוב או כמאהב, וכלה בילדים, שלא יכלו לשמש תחליף מספק עבורן כנשים. חברויות, גם אם הן התומכות ביותר, לא יכולות לפצות על אובדן הקרבה הבסיסית. חוויה זו מתעצמת ביחסו של בן הזוג המלווה לאורך שנים ארוכות בהשפלה, בגינוי, בחוסר כבוד, בחוסר קבלה ושיתוף ובהתעלמות מהן כבני אדם. הן חוות חוסר התחשבות הכולל אשמה כלפיהן, חוסר רגישות, פולשנות והיעדר הדדיות מצד בן הזוג. האפקט המצטבר של חוסר אהבה בכל מעגלי החיים יוצר אצל הנשים חוויה של להיות נפרדות ומרוחקות, תחושה של חוסר המשכיות ובאופן קיצוני הזנחה ונטישה. חוויה זו משפיעה על האופן שבו הן תופסות זוגיות, אינטימיות ומיניות כמערכת של קונפליקט, אי-אמון והגבלה. רכיבי האהבה: קרבה נפשית וגופנית, קבלה וכבוד, חוויית שיתוף ופתיחות, רצון לדעת ולגלות זה על זה, אחריות לקשר ודאגה הדדית, תוך פתרון קונפליקטים והגעה להסכמות ועד חוויית הרמוניה ו"ביחדיות" (Lang, 1997) נעדרים מהעולם הרגשי של נשים אלן. הצטברות הסבל משפיעה ומאיימת על העצמי שלהן, הן במובן של חוסר ביטחון ביחס לעתיד והן במובן של תחלואה ועיסוק אינטנסיבי בבריאותן. דבר זה מקבל סימוכין במחקרים העוסקים בזיקנה ובריאות (Martin et al., 1997), המוצאים קשר בין מחלות כרוניות, מוגבלויות פיזיות ובדידות.

סיפורי החיים של הנשים מתמקדים בבית ובמשפחה ומאופיינים במיעוט קשרים חברתיים, בין היתר גם בשל פטירתם של בני משפחה וחברים, דבר המעיד על בדידותן החברתית המתעצמת עם הגיל. הרשת החברתית המדולדלת והתמיכה החברתית המוגבלת מקשות על הנשים למצוא מקום ודרך "להיות בעולם" (Heidegger, 1927/1962). הן מרגישות תקועות לבד, חיות ב"גלות" נפשית ופיזית, מתוך ידיעה שאין בסביבת החיים שלהן אנשים שיכולים לגרום להן להרגיש בטוח. הן חוות נזקקות גדולה ליחס אוהב ומתגמל מבן הזוג ומהילדים, אך לרוב נתקלות באטימות, בדחייה ובחוסר סיפוק. הן מרגישות אי-שקט, דריכות, זרות, כמיהה לבית וגעגועים להיות במקום מוכר, מוגן ושקט. דברים אלה עולים במלוא עוצמתם בסיפור חייה של מלכה ובמשאלתה לנוח בשלווה בלב היער. עוצמת הרגשות השליליים, המצטברים ונלווים למעגלי הבדידות של נשים מוכות זקנות, מביאה לתחושת ריקנות וחלל, תפיסת עצמי לא שלם, ולעתים אף עצמי מפורק עד כדי ייאוש.

השילוב בין בדידות, אלימות וזיקנה יוצר סבל, שצובע את חיי היומיום והופך לא רק לרקע קבוע, אלא גם לדמות בחויה הקיומית של נשים אלו, ולכן גורם לטרנספורמציות בזהות ולפגיעה בתחושת ההמשכיות של העצמי (Charmaz, 1999). בשלב מסוים של החיים, התוצאות של הסבל הופכות לדומיננטיות ברוב ההיבטים הקיומיים של חווייתן ומשפיעות על שאלות קיומיות, כגון: מי הן הנשים האלו, מה הן חושבות על עצמן, מה אחרים חושבים עליהן וכיצד הן תופסות את מקומן בעולם? לסבל יש לא רק ערך תיאורי אלא גם ערך של מבט לכיוון העתיד בחייהן. הוא כולל רגשות והתנהגויות הקשורות בגוף ובנפש, ובשלב מסוים חודר לתחום הערכי ומכתיב את רוב ההתעסקויות היומיומיות שלהן. כלומר, הסבל הוא מקור ותוצאה של כל חווייתן הקיומית; הן בעצמן הסבל. היטיבה לתאר זאת מלכה, בסיפור החיים שלה, תוך כדי ניהול הדיאלוג עם אימה המנוחה. כך קורה שהסבל הופך לחותם הרמטי של המלכודת הטמונה במעגל שבו הנשים לכודות כתוצאה מאלימות, מסבל, מבדידות ומזיקנה.

מקור נוסף לבדידות של הנשים הוא בחויה דיכוטומית בתפיסת הזמן. מצד אחד, החוויות הטראומטיות של הנשים כתוצאה מאלימות הן כאן ועכשיו,

אקוטיות וחדות. מצד שני, שעון החול של חייהן הולך ואוזל בלי להתחשב בזמן המקפיא של הטראומה. חוסר ההלימה בין זמן החיים הכרונולוגי לבין חוויית הזמן של הטראומה הנובעת מאלימות, מגביר את הסבל והבדידות ומעמיק אותם, כך שהנשים צפות בים הזמן ללא עוגן להיאחז בו. האפקט הטראומטי של האירועים על תחושת הזמן בא לידי ביטוי בכך, שהנשים אינן מסוגלות לראות את עצמן בעתיד. ההווה הטראומטי פועל כמו קיר גומי שזורק אותן לעבר מול עתיד חסום. העבר הקשה תמיד מחזק את ההתעסקות בהווה עם הטראומה, כך הפחד וחוסר היכולת להתעסק בעתיד מתחזקים במעגלים.

במהלך השנים הרבות הצרכים של הנשים נרמסו, הן מתחרטות על כך שנשארו במערכת הזוגית שנים רבות כל כך והן חשות צורך להצדיק את הישארותן, כאשר הציפייה של עצמן ושל אחרים הייתה שיעזבו. מבחינה נורמטיבית, הצידוקים מתקבלים, לכאורה, אך בינן לבין עצמן הן יודעות את האמת. הפער בין הצלחת הצידוקים בעיני הקהל השומע לבין מציאות החיים שלהן מתמלא בסבל, בכאב ובחרטה. בנקודת זמן זו, הנשים עורכות סקירת חיים ספונטנית (Butler, 1963), כשהן שואלות בשביל מה כל זה היה ומבקשות להבין את משמעות החיים בכלל. במהלכה של סקירת החיים הן חוזרות אל העבר בניסיון לארגן אותו מחדש. בהקשר זה, רשימת הצידוקים מתארכת ומתרחבת, אך, במקביל, מתעצם הפער שבין הניסיון לבנות תמונה משמעותית של חייהן לבין התוכן הריק והחוויה הפנימית של כלומיות (nothingness). התוצאות של סקירת החיים שהן עורכות הן עגומות, ונצבעות בצבעים קודרים המתרוקנים מתוכנם החיובי. כך מתקבלת חוויה של חיים מבוזבזים, חיים למען כלום. חוויה זו מובילה לריקנות פנימית ולהרס עצמי והיא מסוכנת ומלאת פחדים (Novak, 1971). כתוצאה מכך, הנשים מגיעות למצב שבו הן צופות בחייהן כבסרט, אך לעתים אינן יכולות להתחמק מהעובדה, שהן השחקניות הראשיות בו.

הזיקנה, כשלעצמה, היא מצב חדש שאליו נכנסות הנשים והיא בבחינת תהליך מעבר של בניית זהות. הן מגיעות לשלב זה עם חוויות מצטברות של בדידות וחרטה העוללות להביא אותן לידי תחושה כללית של "לא להיות בבית", איבוד שליטה אישית והתפרקות. פחד זה קיים בזיקנה

בכלל; האלימות שמה זרקור על פחדים קיומיים אלה ומעצימה אותם עד לאיום על הווייתן בעולם ועל מציאת מקום ועוגן משמעותיים בחיים. כתוצאה מכך, החרטה מחייבת את הנשים לעריכת חשבון חיים נוקב, הכרוך בתחושות קשות של תסכול, החמצה ואכזבה. הן מרגישות שרכבת החיים שלהן נוסעת בלי שיש מי שיכוון אותה או ישלוט בה. תחושה זו מחזירה אותן לאותה חוויה בסיסית של פחד קיומי בלתי נודע ובלתי נשלט. הן מודעות לעובדה שהזדמנויות החיים עבורן הולכות ומצטמצמות, משום שאין שוליים של זמן פיזי-כרונולוגי.

אכן, ממד הזמן בא לידי ביטוי עבור הנשים במלוא עוצמתו מול חוויית ההמתנה. בגילן, שפת הזמן משתנה ונחווית כזמן מוגבל, אישי וסופי. יש לכך השלכה על תחושת השליטה הפסיכולוגית שלהן במובן של ויסות רגשי, רווחה נפשית, אוטונומיה וביטחון. הנשים מתארות חוויה של המתנה, המגבילה מאוד את היכולת שלהן לצפות קדימה ולערוך בחירות ביחס לעתידן. הן אינן מוצאות את עצמן באף אחד מאזורי הזמן. הן חוות את העבר כמוחמץ, את ההווה ככואב וכמתסכל ואת העתיד כמאיים. חוויית הכלומיות מתמלאת בהמתנה מתמשכת. הן מתקשות לבנות מטרות לעתיד, שאיפות, סדרי עדיפויות או אף לבנות מסלול של מימוש מטרות ריאליות, כך שתהיה תחושה שניתן לכלול את העתיד בהווה. חוויית ההמתנה של הנשים יוצרת תסריטי עתיד מעורפלים או ריקים המתמלאים בפנטזיות, בתקוות שווא, במשאלות לב שאינן ממומשות. כל אלה אינם מאפשרים להן תחושת שליטה עצמית, שהיא כה חיונית בזיקנה. השילוב של סבל, אלימות, חכמת חיים ושעון חול ההולך ואוזל ממקם אותן על קו הגמר ב"מצעד השורדות".

חוויית ההמתנה נובעת מכך, שכל חייהן הנשים הקדישו את זמןן לאחרים - לבן הזוג ולילדים, בלי להשקיע זמן בפיתוח עצמי. הן מגיעות לזיקנה, מבלי שתהיינה מצוידות במיומנויות לפיתוח ולמימוש עצמי והן חיות את היומיום בבחינת חוויה של "להעביר את הזמן". כך, לקראת סוף מסע החיים, אין הן חפצות עוד בזמן, והוא הופך במידה רבה לאויב גדול של חייהן, משום שזמן ההמתנה הוא זמן מתארך של אי-ודאות, חוסר אונים, חשש ופסיביות. הזמן נחוה כמשובש, תועה וכאוטי, לכן הוא נעדר המשכיות או בחירות והוא

הופך למצב שבו העתיד נעלם, בבחינת לא קיים, והעצמי חווה איום של "לא להיות בזמן" (Seidner, 1997). הסבל משנים ארוכות של אלימות יוצר אצל הנשים חוויית זמן אחרת המתבטאת באי-התאמה ובבידול בין ממדי הזמן השונים: זמן פנימי וחיצוני, זמן אובייקטיבי ואישי לבין אזורי העבר, ההווה והעתיד. אין תחושה של זרימה בין ממדי הזמן השונים ואין תחושה של המשכיות ורציפות. כל אלה מצטרפים לאירועי אובדן המאפיינים את הזיקנה, ולתחושה בסיסית בגיל הזה של מיידיות החיים, של כאן ועכשיו, המוגדרים לפי בטלר (Butler, 1963) כ"הווה מורחב". כל אלה מעצימים את המצוקה ואת הקונפליקטים המרכיבים את מציאות החיים של נשים אלו. הזמן והזיכרון שזורים זה בזה, כך שהזיכרון הוא בבחינת לבושו של הזמן (אייל, 1996). בתהליך ההיזכרות מיוצגים בהווה אובייקטים, אירועים ואנשים מן העבר, וכל היזכרות נתונה במסגרת של זמן היסטורי וכרונולוגי של היסטוריית החיים האישית. עבור הנשים, הזיכרון הטראומטי לאורך זמן הוא גם אישי וגם קולקטיבי. במובן האישי, כל אחת מהן מנסה לסכם ולמסגר את החוויה שלה. בזיכרון הקולקטיבי, הן מנסות, כל אחת בדרכה, להעביר מסר המבוסס אמנם על התנסות אישית, אך הוא בעיקרו תיאורי. בתוך מפת הזמן הפנימית האישית, משובצים הזיכרונות הכואבים של הנשים, כך שהזיכרון האישי מסכם את מה שכל אחת רוצה שיזכרו ממנה כאישה בפני עצמה. לעומתו, הזיכרון הקולקטיבי מסכם את מה שהנשים רוצות שיזכרו מהן כמייצגות חוויה של הזדקנות באלימות מול כלל הנשים. בחווייתן ברמה האישית יש מתח בין לזכור את האלימות המאוחסנת במאגרי העבר לבין מחיקתה. ברמה הקולקטיבית, קיים מתח נוסף בין הרצון לשכוח את האלימות לבין התהייה, אם כדאי לזכור את האלימות ולשמרה למען הדורות הבאים. הנשים משמיעות קולות שונים של זיכרון ושכחה. מצד אחד, קיים הקול שמביט אחורה ונפגש כל פעם מחדש עם הזיכרונות הקשים והסבל הכרוך בהם. מצד שני, הן היו רוצות לחיות את ההווה, לעסוק פחות בעבר ואפילו לנסות ולשכוח אותו. הן מנסות לתמרן את הזיכרון המעונה כך שיאפשר להן מחד, לחיות, כדבריו של ניטשה, "מבלי לשכוח זה כמעט בלתי אפשרי לחיות" (Nietzsche, 1980) ומאידך, גם הצורך לשמר את הזיכרון, כדברי דוסטויבסקי, "יש רק דבר אחד שאני פוחד, לא להיות

שווה את הסבל שלי" (Frankl, 1984). כך, במקום לשלב בין העבר וההווה, הזיכרון הפגוע מפצל את העצמי לעצמי חי ולעצמי מת (Langer, 1991). הזיכרון העמוק של האלימות חרוט ומקבל אופי דטרמניסטי והנשים חיות לידו כל הזמן. הוא ממוקם בהווייתן, הן מרגישות את הכאב של אז חזרה בגופן, שהוא המרכז הטבעי של כל הרגשות, והוא הופך לבלוק של כאב (Casey, 2000). זיכרונות גוף טראומטיים גורמים להן לחוש את עצמן מתות, מפורקות, לכוודות במצבים שאין בהם בחירה טובה. מתוך המתח הזה נבנית האנדרטה, שהיא בבחינת המחשה של הכאב והסבל הן ברמה האישית והקולקטיבית והן ברמה התיאורית. הרכיבים של האנדרטה כוללים את זיכרון האלימות וההשפלה הכרוכה בה. הקול של הזיכרון מייצג את תמצית הסבל, כך שלא הזמן שחולף ולא מנגנון השכחה מצליחים לכרסם אותו או למחוק אותו. הנשים נזכרות במסכת ההשפלה שלא ניתנת לפיצוי, אשר התלוותה לאלימות, והן מונעות בצורך לחלוק, לשתף ולספר את הסיפור לקהל על מנת שיכיר את קורבנותן ואת חוסר אפשרותן לפעול אחרת ויבין את התנהגותן.

אל ההתרסה ותחושת אי הצדק הנלווית אליו, מצטרפת תחושת הקדוש המעונה (martyrdom), המבטאת גבורה והתנגדות פסיביים של לחיות חיים שלמים בסבל ובייסורים. האמונה הדטרמניסטית של להיות "נבחר" לסבל מהדהדת ומייצגת את הניסיון של הזיכרון לתת מובן וקשר בין העבר והווה. ניתן "לנרמל" את העצמי על ידי הערכה מחדש של מה שלא הוערך בעבר. דרך זו מאפשרת לאזן את הכישלון הנובע מקורבנות וחוסר אונים ולתת לו עטיפה של שליטה.

באמצעות העדות החיה, הנשים רוצות שאחרים יראו את מה שהן עברו ובכך יתאפשר להן להנציח את הסבל. עדות זו נשלטת על ידי שעון הזמן הכרונולוגי, שהוא בבחינת הסיפור הכרונולוגי, ושעון הזמן ההתנסותי, שהוא העלילה המדגישה את האירועים והרגעים המשמעותיים והמונצחים של חוויות האלימות בחייהן. הזמן הכרונולוגי אכן עובר, אבל לא כן הזמן והמרחק/קרבה מהטראומה. על כן הכאב נשאר חד, חותך ומאיים אפילו בעצם ההיזכרות בו, כשהזמן אינו יכול לרפא או למחוק את הכאב (Casey, 2000). להיות אנדרטה לסבל משמעו לחיות דרך הכאב. הנשים שקועות

ועמוסות במשא העבר, שאותו הן נושאות, והוא משמש בבחינת חכמת חיים שלאחר מעשה. ככזה, הן רוצות להעבירו לקהל הרחב כמורשת לדורות הבאים. תוכנם של המסרים מעוגן בחותם הפנימי והטראומטי שהטביעה האלימות בנפשן ובגופן. יש במסרים אלה משום פנייה ערכית מוסרית, בחלקה גלויה ובחלקה סמויה, המיועדת לצקת תוכן להוויית נפשן ולסדר את חלקי העצמי השבורים והפזורים בתוכן. כמו כן, מסרים אלה מבטאים את הדרך שהן היו רוצות שיזכרו אותן ומה יש וצריך ללמוד מסיפור חייהן. הן משמיעות קולות אזהרה ביחס לטבעם של גברים בכלל, למקומה של האהבה בצל האלימות ולהיותן נאיביות חסרות תקנה. מסע החיים באלימות מתקרב לסיומו, כך גם מעגל הקורבנות וההישרדות. כפי שעולה מהראיונות ומסיפור החיים של מלכה, הנשים בוחרות לסיים את החיים על ידי חזרה לשורשים, לאוטנטיות ולחירות הפנימית. לשם כך, הן משמשות נרות זיכרון ומתמלאות בתחושת ייעוד לשחרר את נפשן ולהגיע אל "הארץ המובטחת" - המקום השקט והבטוח.

השלכות מקצועיות

המציאות החברתית ביחס לאלימות כלפי נשים השתנתה והנשים הזקנות מודעות לכך. הסנקציות החברתיות נגד אלימות מעודדות אותן להתעמת עם חייהן. השילוב בין שנים רבות ומצטברות באלימות לבין תהליך ההזדקנות הופך את הנשים לפגיעות מאוד בגופן ובנפשן ומזמין את אנשי המקצוע לאפשר להן להבנות משמעות לחייהן ולעבדה. כוחם של סיפורי החיים הוא לא רק במתן משמעות לחיים ולזיקנה, אלא גם בבניית סיפורי החיים כתרפיה. לא ניתן לשנות את האירועים הקשים שהן חוו, אך ניתן לשנות באופן מעשי את יחסן לעצמן ולאירועים שפקדו אותן באמצעות בניית סיפור אלטרנטיבי (White, 1995; White & Epston, 1990). גישה זו, בשילוב הזרם החדש של הגרונטולוגיה הנרטיבית (Cohler, 1996; Kenyon et al., 1999), המתמקד בחוויית החיים של האדם המזדקן, במתן אפשרות ואתגר להבין את ההשפעה הרחבה שיש לסיפור החיים של האדם על איכות

חיי, על זיקנתו הביולוגית, החברתית והרוחנית, מאפשרת זיהוי כוחות ויצירת פרשנות ומשמעות מחודשת לסיפור החיים. באופן הזה יכולות הנשים המוכות הזקנות להשתחרר מסיפורי חיים של קורבנות ולבנות חיים אלטרנטיביים, המכילים מרחב חיים ושיפור משמעותי בתפיסת העצמי כקומפוטנטי וכשלם.

למרות הגיל ואולי בשל הגיל, התיוג והדעות הקדומות, המלווים את היחס כלפי נשים במצבן, משמשים כסוכני משמעות במובן שסיפור החיים הופך למקור חיים מאתגר העשוי להוביל לשינוי איכותי וממשי בחייהן. ההתערבות המקצועית חייבת, אם כך, להיות משוחררת מדעות קדומות ומסטריאוטיפים סקסיסטיים ואיג'יסטיים על מנת לאפשר לנשים אלו להשמיע את קולן, לבטא את צורכיהן ולהביא לידי ביטוי את הווייתן האותנטית.

חשוב שאנשי מקצוע יהיו ערים לחוויית הבדידות הקיומית העמוקה שנשים אלו חוות בכל מעגלי החיים והתעצמותה בעקבות ההזדקנות. מכאן הצורך במתן מענה מיידי להרחבת רשת התמיכה וההגנה. במקביל, יש לסייע להן לאזן בין גורמים תומכים, כגון: הערכה עצמית, חכמת חיים, הישגים המובילים לסיפוק אל מול גורמים מעכבים העולים במלוא עוצמתם, כמו חרטה וחשבון החיים שהנשים עורכות, הכוללים בריאות רעועה, מגבלות גופניות ונפשיות ותחושה של התפרקות העצמי. איזון זה יחזק את הנשים ויעזור להן להחזיר את השליטה על חייהן ועל גופן, שתוביל להסתגלות טובה יותר לשלב זה של חייהן. הקשבה אמפתית, הכרה בסבלן, הבנה ועיבוד של לחצי החיים שמקורם בעבר, חשיפת הקונפליקטים לאורך מעגל החיים, תוך נגיעה משמעותית ואותנטית בתכנים של אלימות בחייהן, כמו גם התמודדות עם תגובות אָבל, המתעצמות מול חשבון החיים וחויית ההמתנה, כל אלה עשויים להחזיר מידה מסוימת של אמון ותקווה לחייהן של הנשים.

לצורך כך, על אנשי המקצוע לחזק את הנשים ולעודדן בכל הקשור למימוש זכויותיהן כנשים, לפעול להרחבת הידע ביחס לתכנים הקשורים לדינמיקה של אלימות, לייחס חשיבות לבריאותן ולצורכיהן המיוחדים בגיל הזה, להתמקד בזכותן וביכולתן לבחור את סגנון חייהן, תוך התייחסות

לאסטרטגיות התמודדות שפיתחו במהלך השנים, ולהקנות להן את ההכרה שהן ראויות לחיות חיים חופשיים מאלימות. נשים אלו מגיעות לזיקנה עם הפנמה מועטה של זיכרונות חיים חיוביים. מצב זה מגביר את תחושות החולשה של העצמי, את חוסר הביטחון שלהן ואת פיתוחן של עולם פנימי קורבני, שלא מאפשרים לנשים להרגיע את הפגיעה מהעבר ואת החששות מפני מהעתיד. ההתמודדות עם הזיכרונות הכואבים של האלימות מחייבת מתן ביטוי עצמי לנשים, תמיכה, עזרה ומתן לגיטימציה ליכולתן ליצור דיפרנציאציה מוצלחת והרחבת העצמי הטוב למען עצמן ולא לשם ריצוי אחרים.

על אנשי המקצוע לשמש כתובת קבועה ורצופה המקשיבה לנשים, מסגרת עליהן ומתווכת בין לבין מערכות ומוסדות חיצוניים שאיתם הן נמצאות באינטראקציה מתמדת, כגון: חוק ביטוח סיעוד, סיוע משפטי, מערכת הבריאות, משטרה, בתי משפט, רבנות, ועוד. בכך, עשויים אנשי המקצוע לטעת בנשים תחושה של "היות בבית" ולהרגיש מוגנות ובטוחות.

עקרונות טיפוליים

- על המטפלים להבין שנשים החיות חיים שלמים בסבל נמצאות באילוצי זמן ומרחב מבחינת החוויה שלהן. טיפול בחוויות אלו הוא בבחינת הזדמנות אחרונה לברר שאלות הקשורות לעצמי ולמקומי בעולם, המתורגמות לסוגיות של מי אני? מי האחרים המשמעותיים ומי לא? מה אני יכולה לסבול ומה אני חייבת לעצמי לדחות? מה עליי לקבל כלא ניתן לשינוי?
- הפער שבין הסוגיות הקיומיות האלו למיידיות ולדחיפות להתמודד אתן נותן את הטון של החוויה הטיפולית כולה והופך את הטיפול לשאלה של עכשיו או לעולם לא.
- הטיפול הוא ההזדמנות אחרונה למסגר מחדש את נרטיב החיים כנרטיב של יכולות וקומפוטנטיות, שבו הכוחות והחולשות מחליפים מקום בתמונת החיים: הכוחות בחזית ואילו החולשות ברקע.

-
- בעוד שחויית ההמתנה למשהו אחר "מחכים לגודו" או לעתים אף איחולים לסיום היא חוויה מרכזית במרחב הזמן, על הטיפול להדגיש את ה-being, להיות ב"כאן ועכשיו", שאמור להחליף את חויית ההמתנה שהיא חוויה של התהוות - becoming.
 - על הטיפול לסייע לנשים לשנות את משמעות החיים כמונומנט של אנדרטת סבל ולנוע לעבר משמעות של אנדרטת הישרדות והתמודדות מוצלחת עם הסבל. כלומר, לא רק אנדרטה של השלמה, אלא של כוח ומשאבים.
 - לבסוף, במידת האפשר, הטיפול עשוי למסגר את הסבל ביחד עם הסליחה. בכל מקרה, אפשר להשתמש ברעיון הסליחה כלפי העצמי, לצורך עיבוד רגשות כבדים, כמו אשמה, בושה, סבל ונקמה. כולם ביחד נותנים סיכוי לשיפור איכות החיים של הנשים.

נשים עם פנים... אחרית דבר

קבוצת הנשים פעלה לאורך זמן של כארבע שנים. חלקן עזבו או נפטרו, אחרות הצטרפו. אני עזבתי; נשות הצוות אף הן התחלפו, אך המרכז המשיך לשמש עבורן מקום פתוח ובטוח, בבחינת עוגן במים סוערים. בעת כתיבת הספר, הרהרתי רבות בגורלן של נשים יקרות אלו. על חלקן ידעתי ממקור ראשון או שמעתי באקראי ואילו לגבי אחרות שאלתי ובררתי.

מלכה, ז"ל: מאז שנפטרה, מקפיד בנה, שחי בארץ, להתקשר אליי כל ראש שנה, לאחל לי שנה טובה ולציין שלא שכח... השנה, כהרגלו, התקשר ותוך כדי שיחה ציין שאביו נפטר לבד בביתו. המשטרה נאלצה לפרוץ את דלת הבית וכך נודע לו על מותו. למרות הנתק שהיה ביניהם מאז הפרידה של ההורים, הוא דאג לסידורי קבורתו...

זיוה, ז"ל: בשנה השלישית לקיום הקבוצה, התבשרנו שזיוה בבית חולים. התגלה אצלה סרטן במעי בשלביו האחרונים. ביקרתי אותה מספר פעמים, אך תוך זמן קצר היא נפטרה. זיוה נשאה את סבלה וכאביה בשקט האופייני לה, ללא מילה של תואנה. היינו בהלווייתה, שבה ספד לה בעלה על היותה אישה טובה וציינת... אכן.

מרים: נפרדה מבעלה עוד במהלך פעילות הקבוצה והיא מתמודדת עם קשיים כלכליים וחולי. היא מקבלת מזונות ופנסיה ומסתייעת בחמשת ילדיה הדואגים לכל מחסורה. מרים מתהלכת בשגרת יומה דאוגה, עצובה וכואבת.

צילה: גרושה מזה כמה שנים. עם זאת, האלימות רבת השנים עדיין משפיעה על מצבה הנפשי, והיא חווה תחושות של אובדן וקורבנות מצד גרושה וילדיה. ניהלה מאבק משפטי ארוך שנים ובערעור בפני בית המשפט העליון על הסכם הגירושין, הפסידה. מתקיימת ממזונות ופנסיה ממקום עבודתה. נוהגת לבלות רבות עם אחיה בירושלים.

יוליה: המשיכה בטיפול פרטני במרכז לאלימות במשך כחצי שנה. בעלה נשפט וריצה עונש מאסר בשל אירוע אלימות קשה מאוד כלפיה. כשהיה בכלא התגרשה ממנו, כשהסכם הגירושין כלל גם חלוקת רכוש. כיום, גרה לבדה, עוסקת בהוראת המוסיקה ונתמכת רגשית על ידי משפחתה.

סופי: אין כל קשר איתה.

אילנה: לאחר מסכת ארוכת שנים של מאבק על זכויותיה ומעמדה, הצליחה להתגרש ולממש את הסכם הגירושין, חלוקת רכוש, חסכונות וקבלת מזונות. חיה לבדה עם תחושת החמצה לגבי הכסף הנוסף ש"אבד", זאת משום שבעלה הצליח בכל זאת להעלים ממנה. כמו כן, היא מתגעגעת ומצטערת על כך שעזבה את ביתם המשותף ונאלצת במשך שנים לנדוד בין דירות שכורות. בשנים האחרונות חולה מדי פעם.

רבקה: התאלמנה כתוצאה מכך שבעלה שרף את הבית ואת עצמו. ישבה עליו שבעה כמקובל. עדיין גרה בדירתה, סובלת ממחסור כלכלי, מתקיימת מקצבת זיקנה, ילדיה מסייעים לה.

גולדה: התאלמנה בעקבות התאבדות בן זוגה. סובלת ממחלות זיקנה רבות, כמעט שאיננה יוצאת מביתה. תחושת קורבנות וסגפנות מלווה אותה ולמרות מצבה הכלכלי הטוב מתקיימת בצנעה רבה. בתה הציעה לה לגור לידה, אך סירבה מחשש לעזוב את ביתה.

רוחמה: ממשיכה לחיות עם בעלה. למעט מקרים נדירים של צעקות וקללות הדדיות, אין הסלמה באלימות מצידו. עיסוק רב בבעיות הזיקנה. לאחרונה ביקשה לחזור לקבוצת תמיכה במרכז לטיפול ומניעת אלימות.

רינה: לפני כשנה, בעלה עזב את הבית והיא חוותה זאת כאובדן. מצבה הכלכלי קשה, וערירותה (ללא ילדים) מלווים בתחושת בדידות. נוהגת לבקר במרכז יום לקשישים.

טליה: מתגוררת עם בן זוגה, החיים מתנהלים בשקט יחסי. בן הזוג עסוק במחלות הזיקנה ובנוסף מטופל במרפאה פסיכיאטרית, כך שהתרופות שאותן הוא מקבל מקלות על מצבה. טליה מתנדבת פעמיים בשבוע בקהילה, בריאותה טובה ומערכת היחסים עם בתה הבכורה השתפרה מאוד.

גילה: גרה לבד בדירתה, סובלת ממחלות רבות, מטופלת במחלקה לשירותים חברתיים, פונה אליהם פעמים רבות לעזרה.

פרלה: התאלמנה. על אף שנפרדה מבעלה, סעדה אותו בימיו האחרונים. לעתים מתקשרת, בעיקר בחגים, ומספרת שהיא מתפקדת, עובדת, שמחה בחלקה, משתתפת בקבוצות תמיכה במקום מגוריה החדש ונמצאת בקשר טוב עם כל בני משפחתה.

אורה: אין כל קשר איתה.

מזל ז"ל: חזרה לחיות עם בעלה. לאחר תקופה קצרה חלתה בסרטן ריאות ונפטרה.

תהילה: חיה בנפרד מבן זוגה, משוחררת פיזית ממנו, אך כבולה בכאבי העבר. נאלצת להיות תלויה כלכלית בילדיה ובאחותיה, וחווה באופן מתמשך וחזק את קורבנותה.

גאולה: נעשתה "הפרדת כוחות" בין בני הזוג, כך שכל אחד מהם מבקר במרכז יום אחר. באופן הזה נשמר שקט יחסי.

מסעודה: התאלמנה וסוף סוף השתחררה מכבליה החיצוניים, אך לא מכבליה הפנימיים. נעה בין עולמות החיים והחלומות וחווה עצמה כצל רדוף.

מקורות

- אייל, נ. (1996). הזמן האמיתי, החוויה האישית של הזמן. תל אביב: אריה ניר הוצאה לאור.
- גיליגן, ק. (1995). בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות אשה. תל אביב: ספרית הפועלים.
- דה בובואר, ס. (1949). המין השני, מציאות יומיומית. (תרגום: פרמנינגר, ש.). בבל ומשכל.
- וינטרשטיין, ט. (2006). פרספקטיבות של בני משפחה על חיים באלימות אינטימית לאורך שנים: רשומונים של יחסים זוגיים ובין דוריים בצל אלימות. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה.
- ליבליך, ע., זילבר, ת. ותובל-משיח, ר. (1995). מחפשים ומוצאים: הכללה והבחנה בסיפורי-חיים. פסיכולוגיה, ה', 84-95.
- Aitken, L. & Griffin, G. (1996). *Gender issues in elder abuse*. London: Sage.
- Andersson, L. & Stevens, N. (1993). Associations between early experiences with parents and well being in old age. *Journal of Gerontology*, 48, 109-116.
- Arber, S. & Ginn, J. (1991). *Gender and later life: A sociological analysis of resources and constraints*. London: Sage.
- Aronson, J., Thornewell, C. & Williams, K. (1995). Wife assault in old age: Coming out of obscurity. *Canadian Journal of Aging*, 14, 72-88.
- Barrell, J. E. (1997). Feeling alone. In H. R. Pollio, T. Henley & C. B. Thompson (Eds.). *The phenomenology of everyday life* (pp. 157-190). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Baarsen, B., Snijders, T. A. B., Smit, H. & Duijn, M. A. J. (2001). Lonely but not alone: Emotional isolation and social isolation as two distinct dimensions of loneliness in older people. *Educational and Psychological Measurement*, 61 (1), 119-135.

-
- Brownell, P. (2002). Elder abuse and gerontological social work. In A. R. Roberts (Ed.). *Handbook of domestic violence: Intervention strategies* (pp. 483-499). New York: Oxford University Press.
- Bruner, J. (1986). *Two modes of thoughts. Actual minds, possible worlds* (ch. 2, pp. 11-43). Cambridge: Harvard University Press.
- Buchbinder, E. & Winterstein, T. (2003). "Like a wounded bird": Older battered women's life experiences with intimate violence. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 15(2), 23-44.
- Butler, R. N. (1963). The life review: An interpretation of reminiscence in the aged. *Psychiatry*, 119, 712-728.
- Casey, E. S. (2000). *Remembering - a phenomenological study*. Blumington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Cauffield, C. A., Moye, J. & Travis, L. (1999). Long term marital conflict: Antecedents to and consequences for discharge planning. *Clinical Gerontologist*, 20, 82-86.
- Charmaz, K. (1999). Stories of suffering: Subjective tales and research narratives. *Qualitative Health Research*, 9, 362-382.
- Cohler, B. J. (1996). Self and experience across the second half of life. In J. Sadavoy (Ed.). *Comprehensive review of geriatric psychiatry* (pp.115-138). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Denzin, N. K. (1983). Interpretive interactions. In G. Morgan (Ed.). *Beyond method for social research* (pp.129-146). Beverly Hills, CA: Sage.
- Drauker, C. B. & Madsen, C. (1999). Women dwelling with violence. *Journal of Nursing Scholarship*, 31, 327-332.
- Frankl, V. (1984). *Man's search for Meaning*. New York: Pocket Books.

-
- Garner, D. (1999) Feminism and feminist gerontology. *Journal of Women and Aging*, 11 (2-3), 3-12.
- Harris, S. B. (1996). For better or for worse: Spouse abuse grown older. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 8(1), 1-30.
- Harrison, J. (1983). Women and aging: Experience and implications. *Aging and Society*, 3, 209-235.
- Healey, S. (1994). Growing to be an old woman: Aging and Ageism. In E. P. & R. C. Gibson (Eds.). *Worlds of difference* (pp. 81-83). Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Heidegger, M. (1927/1962). *Being and time*. New York: Harper & Row.
- Itzin, C. (1984). The double jeopardy of ageism and sexism: Media images of women. In D. Bromley (Ed.). *Gerontology: Social and behavioral perspective* (pp.170-184). London: Croom Helm.
- Kamler, B. & Feldman, S. (1995). Mirror, mirror on the wall: Reflections on aging. *Australian Cultural History*, 14, 1-12.
- Kenyon, G. M., Ruth, J. E. & Mader, W. (1999). Elements of a narrative gerontology. In V. L. Bengtson & K. W. Schaie (Eds.). *Handbook of theories of aging* (pp. 40-58). New York: Springer.
- Kenyon, G. M., Randall, W. L.(2001). Narrative gerontology: An overview. In G. M. Kenyon, P. Clark & B.de Varies (Eds.). *Narrative gerontology: Theory, research, and practice* (3-18). NY: Springer Publishing Company, Inc.
- Lang, R. (1997). Love and loving. In H. R. Pollio, T. Henley & C. B. Thompson (Eds.). *The phenomenology of every day life* (pp. 227-262). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Langer, L. L. (1991). *Holocaust testimonies — the ruins of memory*. New Haven: Yale University Press.

-
- Laslett, P. (1989). *A fresh mop of life*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Lewis, M. & Butler, R. (1972). Why is Women's Lib ignoring old women? *International Journal of Aging and Human Development*, 3, 223-231.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. New York: International University Press.
- Martin, P., Hagberg, B. & Poon, L. W. (1997). Predictors of loneliness in centenarians: A parallel study. *Journal of Cross Cultural Gerontology*, 12, 203-224.
- McAdams, D.P. (1998). *Power, intimacy and the life story: Personological inquiries into identify*. NY: Guilford Press.
- McAdams, D. P. (2001). The Psychology of life stories. *Review of general Psychology*, 5, 100-122.
- Montminy, L. (2005). Older women's experiences of psychological violence in their marital relationship. *Journal of Gerontological Social Work*, 46(2), 3-22.
- Mostofsky, D. I. & Lomranz, J. (1997). The psychology of pain and suffering. In D. I. Mostofsky & J. Lomranz (Eds.). *Handbook of pain and aging* (pp. 3-18). New York: Plenum Press.
- Myerhoff, B. G. (1979). *Number our days*. New York: Dutton.
- Nietzsche, F. (1980). *On the advantage and disadvantage of history for life*. New York: Hackett.
- Novak, N. (1971). *The experience of nothingness*. New York: Harper & Row.
- Padgett, D. K. (1998). *Qualitative methods in social work research: Challenges and rewards*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Parker, S. (1982). *Work and retirement*. London: Allen & Unwin.

-
- Penhale, B. (1999). Bruises on the soul: Older women, domestic violence, and elder abuse. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 11(1), 1-22.
- Pratt, M. W. & Fiese B.H. (2004). Families, stories and the life course: An ecological context. In M. W. Pratt & B. H. Fiese (Eds), *Family stories and the life courses* (pp. 1-26). New Jersey NY: Lawrence Erlbaum.
- Randall, W. L. & Kenyon, G. M. (2001). *Ordinary wisdom-biographical aging and the journey of life*. Westport, CT: Praeger.
- Reinharz, S. (1986). Friends or foes? *Gerontological and Feminist Theory Review*, 52, 1-14.
- Sarbin, T. R. (1988). Self deception in the claims of hypnosis subjects. In J. S. Lockard & D. L. Paulhus (Eds.). *Self-deception: An adaptive mechanism?* (pp. 99-112). New Jersey: Prentice Hall.
- Schaffer, J. (1999). Older and isolated women and domestic violence project. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 11(1), 59-77.
- Seaver, C. (1996). Muted lives: Older battered women. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 8 (2), 3-21.
- Seidner, B. (1997). Falling apart. In H. R. Pollio, T. Henley & C. B. Thompson (Eds.). *The phenomenology of every day life* (pp. 263-297). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Vinton, L. (1991). Abused older women: Battered women or abused elder? *Journal of Women & Aging*, 3(3), 5-19.
- Vinton, L. (1992). Battered women's shelters and older women: The Florida experience. *Journal of Family Violence*, 7, 63-72.
- Vinton, L. (1999). Working with abused older women from a feminist perspective. *Journal of Women & Aging*, 11(2-3), 85-100.

-
- Vinton, L. (2001). Violence against older women. In C.M. Renzetti, J. L. Edleson & R. Kennedy-Bergen (Eds.). *Sourcebook of violence against women* (pp.179-192). Thousand Oaks, CA: Sage.
- White, M. (1995). *Re-authoring lives: Interviews and essays*. Adelaide, Australia: Dulwich Center Publication.
- White, M. & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. New York: Norton.
- Whittaker, T. (1996). Violence, gender and elder abuse. In B. Fawcett, B. Featherstone, J. Hearm & C. Toft (Eds.). *Violence and gender relations* (pp. 147-160). London: Sage.
- Wiehe, V. (1998). *Understanding family violence: Treating and preventing partner, child, sibling and elder abuse*. London: Sage.
- Winterstien, T. & Eisikovits, Z. (2005). The experience of loneliness of battered women. *Journal of Women and Aging*, 17(4), 21-19.
- Zink, T., Regan, S., Jacobson, J.C. & Pabst, S. (2003). Cohort, period, and aging effects: A qualitative study of older women's reasons for remaining in abusive relationships. *Violence Against Women*, 9(12), 1429-1441.
- Zink, T., Jacobson, J. C., Pabst, S., Regan, S. & Fisher, B. (2006). A lifetime of intimate partner violence: Coping strategies of older women. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(5), 634-651

"ההיכרות עם מיטב החוקרים בתחום האלימות הובילה אותי למסע מרתק במרחבי החקירה האיכותנית בנושא. כך מצאתי עצמי קשובה, מרותקת ונרגשת אל מול הסיפורים האנושיים של נשים זקנות, שחוו אלימות לאורך חייהן. למדתי להכיר אותן, זכיתי לגילוי לב ולשיתוף, לחום ולאנושיות, שנשים אלו חלקו עימי והעניקו לי. כל אחת מהן קרובה ללבי, והמעט שאני יכולה לעשות עבורן הוא לחשוף את סיפוריהן ולהשמיע את קולן."

"כמו יונה פצועה - סיפורי חיים של נשים מוכות זקנות" הוא ביטוי נוסף למאמץ של אשל ושותפיה לחשוף ולצמצם את תופעת האלימות בזקנים והזנחתם.

ד"ר טובה בנד וינטרשטיין - עובדת סוציאלית ומרצה בחוג לגרונטולוגיה ובחוג לסיעוד, עמיתת מחקר במרכז לחקר ולימוד הזיקנה, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות באוניברסיטת חיפה.

האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל (ע"ר)
נסדה על ידי ג'וינט-מל"ן ונתמכת על-ידי ממשלת ישראל וג'וינט ישראל

מס' קטלוגי: 212834

ISBN: 978-965 7073-54-4